

TC.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

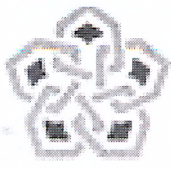
EBU'T-TAYYİB el-LUGAVÎ
VE
ARAP DİLBİLİMİ AÇISINDAN KİTÂBU'L-EZDÂD'I

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Muhammet TASA

Hazırlayan
Selçuk PEKPARLATIR
098106081005

KONYA 2013

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı **Selçuk PEKPARLATIR**

Numarası **098106081005**

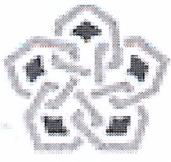
Ana Bilim / Bilim Dalı **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI**

Programı Tezli Yüksek Lisans Doktora

Tezin Adı **EBU'İ-TAYYİB el-LUGAVİ VE ARAP DİLBİLİMİ AĞISINDAN
KİTÂBU'L - EZDÂD'I**

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Seluk PEKPARLATIR		
	Numarası	098106081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet TASA		
Tezin Adı	EBU'T-TAYYİB el-LUGAVİ VE ARAP DİLBİLİMİ AÇISINDAN KİTÂBU'L - EZDÂD'I			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve Arap Dilbilimi Açısından ... Kitâbu'l - Ezdâd'ı..... başlıklı bu çalışma 23...07...2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Muhammet Tasa		
Prof. Dr. Tacettin Uzun		
Yrd. Doç. Dr. Sedat Sensoy		

ÖNSÖZ

İnsanların birbirleriyle iletişim kurmak ve anlaşmak için kullandığı, bir nevi insanlığın ortak hazinesi olan dilin; canlı bir varlık olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Dil üzerine geçmişten günümüze kadar yapılan ve hala yapılmakta olan tartışmalar da bunun bir göstergesi olarak karşımızda durmaktadır.

Bir dil üzerine yapılan tartışmaların çok fazla olması insanda her ne kadar o dil hakkında olumsuz bir intiba uyandırıyor ve dili kusurluymuş gibi gösteriyor olsa da, aslında o dilin ne kadar zengin, köklü ve sağlam olduğuna delalet etmektedir. Zira elinde malzeme olmayan bir kimsenin herhangi bir şey üretemeyeceği gibi, dilde de aynı şekilde üzerinde düşünülecek ve tartışılacak malzeme olmaması durumunda insanların o dil hakkında söyleyecekleri çok fazla sözü olmayacağı bir gerçektir.

Arap Dili gibi köklü bir geçmişe sahip olan bir dil üzerinde de tartışmaların olmaması imkânsızdır. Cahiliye döneminde sözlü bir edebiyat geleneği olarak karşımıza çıkan şiirde zirve noktasına ulaşma çabaları had safhada idi. Kuran-ı Kerîm'in indirilmesi ve edebiyatın nispeten yazılı hale gelmeye başlamasından sonra sistematik bir hal almaya başlayan Arap Dilinin de kurallaşma ve ekolleşme boyutuna varmasındaki en önemli sebeplerden biri ve belki de en önemlisi dil alanındaki tartışmalar ve kabullerin delillerle temellendirilmeye çalışılmasıydı. İşte bu çabalar sonucu ekoller ortaya çıkmış ve farklı görüşler günümüze kadar tartışılmaya devam etmiştir.

Ezdâd meselesi Arap Dilinin yukarıda değinilen gelişim sürecinde, dilbilimciler tarafından bu dilin en fazla tartışılan konuları listesinde kendine üst sıralarda yer bulmuştur. Bu tartışmalar bir kelimenin ezdâddan olup olmadığı, ezdâd olarak kabul edilen kelimelerin sayısı, söz konusu kelimelerin ortaya çıkış sebebi, ezdâdın dilin hangi alanına dâhil olduğu, hatta daha ötesinde Arap Dilinde ezdâd diye bir kavram olup olmadığı konularında yapılagelmiştir.

Arapça'da iki zıt anlamı ihtiva eden kelime ve tabirleri konu edinen ezdâd alanı başta Kuṭrub (ö.206/821), Ebû 'Ubeyde (ö.210/825), el-Aşma'î (ö.216/831), et-Tevvezî (ö.233/874), İbnu's-Sikkît (ö.244/858), es-Sicistânî (ö.255/868) ve İbnu'l-

Enbârî (ö.328/939) gibi pek çok değerli müellifin üzerinde çalıştığı ve eserler telif ettiği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil alanında döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî (ö.351/962) de Arap Dili'nin tartışılan bu meselesi üzerine *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı önemli bir eser telif etmiştir.

el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd*'ı ezdâd sahasında yazılmış kitapların en kapsamlısı ve harf sırasına göre tertip edilmiş ilk eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu eser biçim, içerik, sistematik ve ezdâd meselesine dair serdettiği görüşler açısından kendisinden önce aynı konu üzerine yazılan eserler arasında temayüz etmektedir. Dolayısıyla, ezdâd alanında yazılan en önemli eserlerden biri olarak kabul görmüş ve kendisinden sonra yapılan çalışmalara da bir zemin oluşturmuştur.

Ezdâd alanında yazılan kitaplar arasında en çok şöhret bulanı İbnu'l-Enbârî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd* adlı eseridir. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd*'ı ise ezdâd alanında yazılmış en kapsamlı eser olmasına rağmen yeterli ilgiyi görmemiştir. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî gibi bir dil âlimi ile aynı dönemde yaşaması ve İbnu'l-Enbârî'nin de ezdâd üzerine bir eser telif etmesi bunun en önemli sebebi olarak gösterilebilir.

Ancak belirtildiği üzere eser, ezdâd alanında yazılmış olan en kapsamlı kitaptır. Ayrıca Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ezdâda bakış açısı diğer ezdâd müelliflerinden farklılık arz etmektedir. Müellif kitabını kaleme alırken farklı yöntemler izlemiş ve kelimeleri incelerken kendine özgü bir metot takip etmiştir. Sayılan bu özellikleriyle birlikte kitabın, alanında yazılmış en önemli eserlerden biri olması ve bu eserle ilgili detaylı bir çalışma yapılmamış olması Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı eserinin tez konusu olarak çalışılmasındaki en önemli etkenler olmuştur.

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. *Arap Dilinde Ezdâd Kavramına Genel Bir Bakış* başlıklı giriş bölümünde ezdâdın tanımı, ezdâd'ın varlığı hakkındaki görüşler, ezdâdın ortaya çıkış sebepleri ve ezdâd alanında yazılan eserler ele alınmıştır. *Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin Hayatı ve Eserleri* adlı birinci bölümde de

müellifin hayatı, ilim tahsili, hocaları ve öğrencileri ile eserleri anlatılmıştır. *Arap Dilbilimi Açısından Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab Adlı Eseri* adlı ikinci bölümde ise eserin genel bir tanıtımının ardından kitabın muhteva yönünden tahlili ve kitapta takip edilen metotlar ele alınarak eserin Arap Dilbilimi açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca tezde kullanılan ayetlerin mealleri verilirken TDV yayınlarından çıkan Kuran Yolu Meal ve Tefsir'inden yararlanılmıştır.

Çalışmalarım esnasında yapmış oldukları yardım ve rehberlikle desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Tacettin UZUN ve yüksek lisans danışmanım Doç Dr. Muhammet TASA hocalarım ile bu süreç boyunca yardımlarını gördüğüm herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Selçuk Pekparlatır
Konya-2013

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selçuk PEKPARLATIR		
	Numarası	098106081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet TASA		
Tezin Adı	EBU'T-TAYYİB el-LUGAVÎ VE ARAP DİLBİLİMİ AÇISINDAN KİTÂBU'L-EZDÂD'I			

ÖZET

Arap dilinde bir çokanlamlılık türü olan ve Arapça'da iki zıt anlamı ihtiva eden kelime ve tabirleri konu edinen ezdâd, Arap Dilinin gelişim sürecinde dilbilimciler tarafından en fazla tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu tartışmalar ezdâdın Arap dilinde ilk ortaya çıkış sebepleri, dildeki mevcudiyeti ve ezdâda örneklik teşkil eden kelimelerin sayısı çerçevesinde cereyan etmiştir.

Arap Edebiyatı açısından altın çağ olarak nitelendirilebilecek bir dönem olan hicri III. ve IV. asırlarda yaşamış olan Ebu't-Tayyib el-Luğavî, pek çok eserin telif edildiği ezdâd alanında Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-Arab adlı bir eser kaleme almıştır. Ezdâd hakkında yazılmış kitapların en kapsamlısı olan eser aynı zamanda bu alanda harf sırasına göre tertip edilmiş ilk kitaptır. Bütün bu özelliklerine rağmen eser hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Ayrıca bu eser, ezdâda kuşkuyla yaklaşanlar ve onu inkâr edenlere karşı ezdâdın varlığını ispat açısından önemli bir görevi yerine getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Ezdâd, Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Kitâbu'l-Ezdâd, Dilbilim.

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selçuk PEKPARLATIR
	Numarası	098106081005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet TASA
Tezin İngilizce Adı	Abu at-Tayyib al-Lughawî and His Work Kitâb al-Addâd From the Viewpoint of Arabic Linguistics	

SUMMARY

Addâd is a polysemy genre and it handles the antonyms in the Arabic Language. It has been one of the most debated issues by linguists in its development process. These debates have revolved around its first appearance, its existence in the Arabic Language and the number of addâd words.

Abu at-Tayyib al-Lughawî, who lived in the 3rd and the 4th centuries (A.H.), a time that is regarded as the golden age for Arabic Literature, wrote a book entitled Kitâb al-Addâd fî Kalâm al-Arab. The book is the most comprehensive in this field and the first one written in alphabetical order. Despite all of its features, it has not attracted the attention it deserves. This work has fulfilled an important mission in proving the existence of addâd for scholars who look at this issue with suspicion or denial.

Keywords: Arabic Language, Addâd, Abu at-Tayyib al-Lughawî, Kitâb al-Addâd, Linguistics.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	VI
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

ARAP DİLİNDE EZDÂD KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Arap Dilinde Ezdâd	2
1. Ezdâdın Tanımı.....	2
2. Ezdâd'ın Varlığı Hakkındaki Görüşler	4
2.1. Ezdâdı Kabul Edenler	5
2.2. Ezdâdı Reddedenler	8
3. Ezdâdın Ortaya Çıkış Sebepleri.....	12
4. Ezdâd Alanında Yazılan Eserler	17

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'T-TAYYİB el-LUĞAVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. İsmi ve Nisbesi.....	26
2. Doğumu	26
3. İlim Hayatı	27
4. Hocaları ve Öğrencileri.....	27
5. Eserleri	31
6. Vefatı	33

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLBİLİMİ AÇISINDAN EBU'T-TAYYİB el-LUGAVÎ'NİN KİTÂBU'L- EZDÂD fî KELÂMÎ'L-'ARAB ADLI ESERİ

1. Eserin Genel Tanıtımı	35
1.1. Eserin Adı	35
1.2. Eserin Nüshaları ve Tahkiki	36
1.3. Eserin Benzerleri Arasındaki Yeri	37
2. Eserin Muhteva Yönünden Tahlili	41
3. Eserde Takip Edilen Metot	43
3.1. Ezdâddan Olan Kelimelerin İşlenme Yöntemleri	43
3.1.1. Ezdâddan Olan Kelimeler Verilirken Kullanılan Lafızlar	43
3.1.2. Ezdâddan Olan Kelimelerin Türevlerinin Verilmesi	45
3.2. Eserde Yer Verilen Görüşler	48
3.2.1. Müellifin Kendi Görüşleri ve Kullandığı Tabirler	48
3.2.2. Rivayetlerin Yalın Bir Biçimde Aktarılması	50
3.2.3. Ezdâdı Reddedenlerin Görüşlerinin Aktarılması	51
3.3. İstişhad	53
3.3.1. Ayetlerden ve Hadislerden Yapılan İstişhadlar	54
3.3.2. Şiirden Yapılan İstişhadlar	65
3.4. Diğer Üslup Özellikleri	77
3.4.1. Kelimelerin Meşhur Manalarına İşaret Edilmesi	78
3.4.2. Şahitlerdeki Ezdâd Harici Kelimelerin Açıklanması	78
SONUÇ	80
BİBLİYOGRAFYA	82

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

اَ	: a, e	س	: S, s
أَ	: u	ش	: Ş, ş
إَ	: ı, i	ص	: S, s
آ	: â, ê	ض	: Z, z
ؤ	: û	ط	: T, t
يَ	: î	ظ	: Ž, ž
ء	: ’	ع	: ’
ب	: b	غ	: Ğ, ğ
ت	: t	ف	: F, f
ث	: <u>S</u> , <u>s</u>	ق	: K, k
ج	: c	ك	: K, k
ح	: H, h	ل	: L, l
خ	: <u>H</u> , <u>h</u>	م	: M, m
د	: D, d	ن	: N, n
ذ	: <u>Z</u> , <u>z</u>	و	: V, v
ر	: R, r	ه	: H, h
ز	: Z, z	ي	: Y, y

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için; gerekli durumlarda da kimi kelimelerin telaffuzlarını göstermek için kullanılmıştır. Türkçede sık kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Bu isimler “Ömer, Ali... vb.” şeklinde Türkçede kullanıldığı gibi yazılmıştır. Harf-i tariflerin yazımında “el- ...” şeklinde küçük harf kullanılmış, cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlangıcında da bu usul gözetilmiştir. Şemsî harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tarifler ise, “eş-Se’âlibi” şeklinde kelimenin ilk harfinin okunuşu esas alınarak belirtilmiştir.

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Fk.	: Fakültesi
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
GAS	: Geschichte der Arabischen Schrifttum
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
m.	: Mîlâdî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
(s.a.s.)	: Sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem
Suppl.	: Supplementband
tah.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme eden
trc.	: Tercümesi
ts.	: Tarihsiz
yay.	: Yayınları

GİRİŞ
ARAP DİLİNDE EZDÂD KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Arap Dilinde Ezdâd

Arap dilinde çokanlamlı kelimeler yapıları itibarı ile tek köke sahip çokanlamlı kelimeler ve birden fazla köke sahip çokanlamlı kelimeler; anlamları itibarıyla ise; muhtelif anlamlara delalet eden çokanlamlı kelimeler ve sadece zıt anlamlara delalet eden çokanlamlı kelimeler olarak sınıflandırılmaktadır¹.

Lafzın manaya delaleti kapsamında ele alınan ve bir lafzın iki zıt anlamı ifade etmesi durumu olarak tanımlanan ezdâdın, bünyesinde birden fazla anlam barındırması sebebiyle bir tür iştirak veya çokanlamlılık olgusu gösterdiği kabul edilmektedir. Ancak zıt anlamlı kelimeler, Arap dilbilimciler tarafından genelde ezdâd adı altında çokanlamlılıktan ayrı olarak ele alınmıştır. Nitekim zıt anlamlı kelimeleri konu edinen çok sayıda müstakil çalışma mevcuttur².

Bu çalışmanın konusunu oluşturan eserin müellifi Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luğavî, ezdâdı müşterek lafızlardan en net biçimde ayıran âlim olması bakımından bu alanda büyük bir öneme sahiptir. Ezdâd alanında eser telif etmiş diğer âlimlere yeri geldikçe değinilecektir. Öncelikle ezdâdın Arap dilindeki yeri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Ezdâdın Tanımı

Arap Dilinde ezdâd kavramı hakkında genel bir tablo çizmeye kelimenin anlam ve kökeninden başlanacak olursa;

el-Ezdâd (الأضداد), bir şeyin aksi, tersi, hilâfî, karşıtı, kendini nefyeden şey³ ve bir şeyin eşi, benzeri ve dengi anlamlarına gelen zıdd (ضد) kelimesinin çoğuludur⁴.

¹ Muḥammed Ḥuseyn Âlu Yâsîn, *el-Ezdâd fi'l-Luğa*, Matba'atu'l-Me'ârif, Bağdat, 1974, s. 101.

² Abdulmuttalip Arpa, *Arap Dilinde Bir Çokanlamlılık Türü: Ezdâd –Doğuşu, Gelişimi ve Kur'an'daki Tezâhürleri-*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2010/1-2, s. 12.

³ el-Ḥalîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, (ed.: Dâvûd Sellûm, Dâvûd Selmân 'Anbekî, İn'âm Dâvûd Sellûm), Mektebetu Lubnân, Beyrut, 2004, s. 467.

⁴ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerrem b. Ali b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısrî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts., IV, 2564-2565; Muḥibbuddîn Ebu'l-Feyz Seyyid Muḥammed Murtaẓâ el-Ḥuseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (tah.: Dr. Abdulazîz Maṭar), Matba'atu Ḥukümeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1994. VIII, 310.

İbn Dureyd (ö.321/933) eserinde “Bir şeyin zıddı, onun aksi, hilafıdır.” diyerek, benzemeyeni ve tersi anlamları kasteder⁵.

Sîbeveyh (ö.180/796) *el-Kitâb*'ında kelâmı/kelimeleri şu şekilde tasnif etmiştir: “Arap kelimasında, iki farklı anlam için iki farklı lafız (mutedbâyin), iki farklı lafız için tek bir anlam ifade eden (muterâdif) ve iki farklı anlam için iki lafzın birlik oluşturması (müşterek) vardır⁶.” Sîbeveyh'in lafızlarla ilgili yapmış olduğu bu tasnife dayanarak ondan sonra gelen dilbilimciler zikredilen konuları detaylandırarak ele almışlardır.

Ezdâd alanında müstakil bir eser telif eden ilk âlim olarak bilinen Kuṭrub (ö.206/821), üçüncü kısım olan müşterek lafızlar için: “Üçüncü kısım; lafzın eşit, mananın ayrı olduğu kelimelerdir. Bazen bir lafız iki veya daha fazla manaya delalet eder. Bir şeye ve onun zıddına delalet eden lafızlar da böyledir⁷.” diyerek ezdâdı da müşterek lafızlar kategorisinde değerlendirmiştir.

Kuṭrub'dan sonra ezdâd hakkında eser yazan tüm âlimler Sîbeveyh'in yapmış olduğu taksimatı esas almışlardır. es-Sicistânî Arapça'da ezdâd hakkında; “bir şeyin tersi, hilafı” tanımını yaparken⁸; İbnu'l-Enbârî (ö.328/939) ise ezdâdı “Arapların zıt anlamda kullandıkları kelimeler iki farklı manaya delalet ederler” şeklinde tanımlamaktadır⁹.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ise kitabında kelimelerin açıklanmasına geçmeden önce ezdâdı şöyle tanımlar: “Ezdâd, zıddın çoğuludur ve bir şeyin zıddı onu nefyeden şeydir. Tıpkı siyah ve beyaz, cömertlik ve cimrilik, cesaret ve korkaklıkta olduğu gibi.”

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, (tah.: Dr. Remzi Munîr Ba'lebekkî), Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1987, I, 112.

⁶ Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, (tah.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1988., I, 7-8.

⁷ Ebû Ali Muhammed b. el-Mustenir Kuṭrub, *Kitâbu'l-Ezdâd*, (tah.: Hannâ Haddâd), Dâru'l-'Ulûm, Riyâd, 1984, s. 70.

⁸ Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, (tah.: August Haffner, *Selâsetu Kutub fi'l-Ezdâd*), el-Matba'atu'l-Kâşûlîkiyye li'l-Âbâi'l-Yesû'iyîn, Beyrut, 1912, s. 72.

⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḳâsım el-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, (tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1987, s. 1.

el-Luğavî ezdâdı bu şekilde tanımlayıp örnekleri zikrettikten sonra konuyu açıklamaya devam eder: “Anlam bakımından birbirine ihtilaf eden, birbirinin olumsuzu olan her kelime zıdd değildir. Mesela kuvvet ve cehalet birbirine anlam bakımından ters kelimelerdir. Ancak bunlara zıdd diyemeyiz, zira kuvvetin zıddı zayıflıktır; cehaletin zıddı ise ilimdir.

Anlamda ihtilaf, zıtlıktan daha genel bir kavramdır. Dolayısıyla birbirine zıt iki kelimenin manası aynı zamanda anlamca muhaliftir ancak anlamca birbirine muhalif her kelime birbirinin zıddı değildir¹⁰.”

Böylece Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî ezdâdın manasını açıklarken aslında ezdâda dair görüşlerine dayanak oluşturan temel prensiplerini ortaya koymuştur.

Ebu’-t-Ṭayyib ezdâdı genel olarak müşterek lafızların içerisinde kabul etmekle birlikte onu müstakil bir biçimde ele alarak ve ona belli başlı sınırlar çizerek ezdâdı müşterek lafızlar arasında ayrı bir konumda değerlendirmiştir.

Ezdâdın tanımına ve Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî’nin ezdâda ilişkin görüşlerine değindikten sonra ezdâdın varlığı hakkındaki görüşlerin zikredilmesi isabetli olacaktır. Zira ezdâdın hangi tür kelimeler arasında yer aldığına dair yaklaşımlar onun dilde var olup olmadığına yahut âlimler tarafından kabul veya reddedilme hususundaki kanaatlerine yön vermektedir.

2. Ezdâd’ın Varlığı Hakkındaki Görüşler

Ezdâd’ın varlığı hakkındaki görüşler incelendiğinde genel olarak iki ana başlık altında toplandığı görülmektedir. Her ne kadar kendi içinde sebepleri farklı olsa da pek çok meselede olduğu gibi ezdâd konusunda da âlimler ezdâdı kabul edenler ve reddedenler şeklinde meseleye yaklaşmaktadır.

Muhammed Âlu Yâsîn bu görüşlere farklı bir bakış açısı getirerek ezdâdı kabul (teyit) edenlerle onu savunanları birbirinden ayırmıştır. Onun belirttiğine göre bir şeyin savunulması için önce inkârı gerekir. İnkâr içinse önce ortaya çıkması, birilerince kabul edilmesi gerekir. Bu mantık çerçevesinde Âlu Yâsîn; Kuṭrub, Ebû ‘Ubeyde, el-Aşma’î, et-Tevvezi, Ebû Hâtim ve İbnu’s-Sikkît gibi ilk ezdâd

¹⁰ Ebu’-t-Ṭayyib Abdulvâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî, *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab*, (tah.: İzzet Hâsen), Dâru Talâs, Dimeşk, 1996, s. 33.

müelliflerini ezdâdı kabul edenler olarak zikretmiş ve İbnu'l-Enbârî'den itibaren başlayarak devam eden süreçteki müellifleri de ezdâdı savunanlar olarak kategorize etmiştir¹¹. Onun bu tasnifine göre Ebu't-Tayyib el-Luğavî de ezdâdı savunan âlimler arasında yer almaktadır. Ezdâd'ı kabul edenler ve reddedenlerin görüşlerini müstakil başlıklar altında incelemek, ezdâdın kabul ve ret noktasındaki durumunu ortaya koyma bakımından daha sağlıklı olacaktır.

2.1. Ezdâdı Kabul Edenler

Genel olarak Arap dili âlimlerinin büyük çoğunluğu Arap dilinde ezdâdın varlığını kabul etmektedir. Konu hakkında âlimler arasındaki görüş farklılıkları daha çok lafızların ezdâd olarak kabul edilme şartları ve buna bağlı olarak kelime sayılarında ortaya çıkmaktadır.

Örneğin es-Suyûtî (ö.911/1505) ezdâdı müşterek lafızlar içinde değerlendirerek ezdâda bakış açısını ortaya koyar ve diğer dil âlimlerinin ezdâd hakkındaki görüşlerini eserinde sıralar¹². Ayrıca Muhammed Âlu Yâsîn de ezdâdı kabul edenlerin farklı delil ve görüşleri olduğunu belirtir. Örnek olarak; İbn Fâris (ö.395/1004) gibi istidlalde nakli ve rivayeti kullananlar, İbn Sîde (ö.458/1065) gibi mantık ve aklî tartışmayı temele alanlar ile İbnu'l-Enbârî gibi ezdâdın ortaya çıkma ve gelişim sürecini açıklama yolunu tercih edenler bulunmaktadır¹³.

Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin de kitabında kullandığı metot göz önünde bulundurularak hem rivayet hem de aklî tartışma yöntemini tercih ettiği söylenebilir. Çünkü o, kitabında yer verdiği kelimeleri kendinden önceki ezdâd müelliflerinin rivayetlerinden almış ayrıca kendi belirlediği ve ezdâdda yeni bir görüş olarak kabul edilen kıstasıyla lafızları ezdâd kabul etme noktasında aklî bir kıyas süzgecinden geçirmiştir.

Bu tarzdaki yöntem farklılıklarından başka âlimler ezdâdın sınırları hususunda da kendi içlerinde bazı gruplara ayrılmaktadır. Bunlar arasında ezdâdın sınırlarını geniş tutup bu konuda fazla tutucu davranmayan âlimler olduğu gibi,

¹¹ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 245-246.

¹² Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğati ve Envâ'ihâ*, (ed.: Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cil ve Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 387-396.

¹³ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 253.

ezdâd olarak kabul edilen lafızların çok az bir kısmı dışında geri kalanların hepsini reddedenler de bulunmaktadır. Kelimelerin adedi hususunda birbirine zıt bu iki kutup haricinde bir orta yol belirleyenler de mevcuttur. Eserlerinde yer verdikleri kelime sayısına göre yapılan bu sınıflandırma aşağıda başlıklar halinde ele alınacaktır.

a. Ezdâd'ın Sınırlarını Geniş Tutanlar

İbnu'l-Enbârî, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, es-Sâğânî gibi âlimler eserlerinde yer verdikleri 300'den fazla kelimeyle bu kategoriye girmektedirler. Onların bu denli fazla kelimeyi ezdâddan kabul etmeleri eleştirilmelerine sebep olmuş, ezdâddan olmayan şeyleri de ezdâda katmakla itham edilmişlerdir.

İlginçtir ki Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî de kitabının girişinde benzer tabirler kullanarak ezdâd olmayan lafızların ezdâd olarak kabul edildiğini söylemiş ve eserini yazma amacının da bu yanlışlıkları tespit ederek doğrusunu ortaya koymak olduğunu belirtmişse de¹⁴; kendisi de eserinde çok miktarda kelimeye yer vermesinden dolayı, ezdâd olmayan lafızları ezdâddan kabul etme noktasında eleştirilmekten kurtulamamıştır.

Bu âlimlerin ezdâdın sınırını dar tutanlarla ayrıldığı en önemli noktalardan birisi lehçe farklılıklarından dolayı meydana gelen zıt anlamlılıkları nazarı itibara alarak bu bağlamdaki kelimeleri ezdâd kapsamına almalarıdır. Bundan dolayı ezdâd kapsamındaki kelime sayısı bir hayli artmaktadır.

b. Ezdâd'ın Sınırlarını Dar Tutanlar

Bu gruptaki âlimler genelde farklı lehçelerdeki kullanımlarda bulunan zıt anlama gelen kelimeleri ezdâd kapsamına almayan âlimlerdir. Onlar bir kelimenin ezdâddan olması için aynı lehçede kullanılması gerektiğini savunurlar. İbn Dureyd bu görüştedir¹⁵. Yine aynı şekilde *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye* adlı eserin sahibi es-Se'âlibî (ö.429/1038), ezdâda özel bir bölüm ayırdığı kitabında yalnızca 8 kelimeye yer vermiştir¹⁶.

¹⁴ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 33.

¹⁵ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 396.

¹⁶ Abdülmelik b. Muḥammed b. İsmâîl Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, (tah. Mustafa es-Sakâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhâfız Şelebî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1954, s. 371-372.

Modern döneme bakılacak olursa Alman müsteşrik Friedrich Giese ezdâd konusunda kaleme aldığı ve 1894 yılında Berlin’de yayınlanmış olan eserinde araştırmasını yalnızca Cahiliye dönemiyle sınırlandırmış ve yalnızca o dönemde şahitlerini bulduğu kelimeleri kabul etme yoluna gitmiştir. Bunun dışında ne Kur’an ne hadis ne de İslamî dönem ve Emevî dönemi şiirini nazarı itibara almıştır. Bunun sonucunda 22 adet kelime tespit ettiğini belirtmiştir¹⁷. Ancak Giese’nin yaptığı araştırma sonucunda tespit ettiği kelimelerin sayısının bu kadar az olmasını araştırmasını belli bir dönemle sınırlandırmasına ve elindeki kaynakların azlığına bağlamak mümkündür.

c. Ezdâd’da Orta Yolu Tercih Edenler

el-Aşma’î, et-Tevvezî, İbnu’s-Sikkât, es-Sicistânî, İbn Sîde, es-Suyûtî gibi âlimler eserlerinde 90-170 arası kelimeye yer vermişlerdir. Bundan dolayı bu âlimleri, ezdâdın sınırlarını dar tutanlar ve konuyu geniş bir çerçevede değerlendirenler arasında orta yolu tutan âlimler olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü kelime sayılarına bakıldığı zaman iki grubun ortalaması kadar kelime eserlerinde mevcuttur. Tabi bu değerlendirmenin yalnızca kelime sayıları üzerinden yapılan bir değerlendirme olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Esas itibariyle müelliflerin sadece eserlerinde yer verdikleri kelime sayısına bakılarak bu tasniflerin yapılması yüzde yüz isabetlidir demek çok da doğru bir tespit olmaz. Çünkü müelliflerin eserlerinde yer alan kelimelerin sayılarındaki bu farklılıklar, onların sırf sayı üzerinden yürüttüğü bir yöntem ürünü değildir.

Kitaplarını telif ederken müelliflerin bazı kaynaklara ulaşamama gibi durumların ortaya çıkabileceği de göz önünde bulundurulacak olursa, sadece sayı gibi tek sebebe bağlı bir değerlendirme yaparak bu tasnifi ortaya koymak doğru olmaz. Ancak genel itibariyle bakıldığında hemen her müellifin takip ettiği bir metot ve bu metot sonucunda ortaya koydukları görüşleri doğrultusunda seçtikleri, kitaplarında yer verdikleri kelimeler mevcuttur. Eserlerdeki kelime sayıları da bu metodolojinin bir sonucu olarak bizlere bir gösterge olma niteliği taşımaktadır.

¹⁷ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 105.

Sayılardan yola çıkılarak yapılan taksimata bu açıdan bakıldığında daha sağlıklı ve doğru bir değerlendirmede bulunmak mümkün olacaktır.

Yukarıda ezdâdı kabul edenlere, ayrıldıkları ve uzlaştıkları noktalara değinildi. Ezdâdı reddedenler anlaşılman dan kabul edenler de anlaşılman mayacaktır. Dolayısıyla takip eden bölümde ezdâdı reddedenler ve görüşlerine geçmek yerinde olacaktır.

2.2. Ezdâdı Reddedenler

Ezdâdı kabul edenlerin aralarında görüş farkı olduğu ve kendi içlerinde farklı gruplar altında değerlendirildiği yukarıda belirtilmişti. Tıpkı ezdâdı kabul edenlerde olduğu gibi ezdâdı reddedenleri de kendi içlerinde çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür. Çünkü onların da ezdâdın reddi hususunda farklı çıkış noktaları bulunmakta ve bu durum konu hakkında görüş ileri sürenleri farklı gruplar altında değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Ezdâdı reddedenleri 3 grup halinde incelemek mümkündür;

a. Şu'ûbiyye Hareketi

Sözlükte “topluluk, cemaat, halk ve millet” anlamına gelen şa‘bın (شُعْبَة) çoğulu şu‘ûbdan (شُعُوبَة) türeyen şu‘ûbiyye; terim olarak İslam’ı kabul eden Fars, Türk ve Berberî gibi milletlerin Araplar’dan üstün olduğunu savunan milliyetçilik akımını ifade eder. Bir başka deyişle şu‘ûbiyye; Arap olmayan milletlerin Araplar’dan üstün olduğunu iddia eden siyasi, fikri ve edebi hareketin genel adıdır¹⁸.

Şu‘ûbiyye hareketinin Araplara karşı olan siyasi başkaldırısı zamanla dil ve edebiyat alanına da sıçramış, bu akımı savunanlar Arapları ve dolayısıyla Arapçayı bu yönlerden de eleştirmeye ve zaafalarını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Ezdâd meselesi şu‘ûbiyye tarafından Arapça’nın bir zaafi olarak görülmüş ve bu hareket ezdâdı reddetme yoluna gitmiştir.

Şu‘ûbiyye’nin ezdâda bu şekilde yaklaşması art niyetli bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir. Zira maksatları Arapların ve Arapça’nın eksikliklerini ortaya

¹⁸ Âdem Apak, “Şu‘ûbiyye”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 244-246.

çıkarmak olan bir grup olduklarından, onların ezdâdı reddetmelerinin amacı dile herhangi bir katkıda bulunmak değil, tamamen Arap dilinin zaafı olduğunu ispat etmeye yönelik çalışmaktır denilebilir.

Konuyla ilgili olarak İbnu'l-Enbârî, şu'ûbiyye hareketi mensuplarını Arapları küçümseyen, bidat ve sapıklık ehli olarak nitelendirmekte ve onların, dilde kapalılığa ve anlaşılmanmaya yol açtığını iddia ederek ezdâdı Arap dili için bir eksiklik ve kusur olarak gördüklerini belirtmektedir¹⁹.

b. İbn Durustevyh ve Onun Metodunu Takip Edenler

İbn Durustevyh'in (ö.347/958) başını çektiği ezdâda karşı çıkanlar ise şu'ûbiyyeden maksat ve yöntem olarak ayrılır. Her ne kadar görünüşte Şu'ûbiyye ile aynı doğrultuda fikir beyan ediyor gibi gözükse de bu grubun niyeti ve çalışmaları Şu'ûbiyye'nin aksine Arap diline karşı yapılacak eleştiri ve saldırılardan dili korumak yahut en basit haliyle dilbilim alanında dilin gelişmesi uğruna ortaya bir çaba koymak olarak nitelendirilebilir. Hatta Şu'ûbiyye hareketinin ezdâd üzerinden Arap diline yapmış olduğu saldırıların önüne geçmek üzere ezdâdın inkârını tercih ettikleri de belirtilmiştir²⁰.

Bu grup hakkındaki bir başka görüş de ezdâdın sınırını geniş tutmayanlar arasında değerlendirilebilecekleridir. Çünkü ileri sürdükleri görüşler ezdâdın tamamen yokluğu üzerine değil, onun kabul görme yöntemleri ve sınırlarının çok geniş tutulması üzerinedir²¹.

İbn Durustevyh ezdâdı reddedenlerin en meşhurlarındandır. Onun ezdâda karşı çıkmasındaki ana neden, dilin tevkîfî, Allah tarafından belirlenen bir olgu olduğu görüşünü benimsemesi, dildeki müşterek lafızların ve ezdâdın dilin anlaşılmasında kapalılığa ve belirsizliğe yol açtığı, dolayısıyla bunun da Allah'ın hükmüne ters düşeceği düşüncesidir. İbn Durustevyh'e göre bütün bunlar dilin ana ilkelerinden olan anlatma ve açıklama vazifelerini de yerine getirememesine yol açmaktadır.

¹⁹ İbnu'l-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 1.

²⁰ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 246.

²¹ es-Suyûtî, *el-Muzhîr*, I, 385; Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 47-48.

İbn Durusteveyh karşılaştığı birçok ezdâd örneğinde bulunan zıt anlamlılıkların sebeplerini açıklamaya çalışarak bu kelimelerdeki zıtlıkların lafızların ilk ortaya çıkışlarıyla birlikte oluşmadığını ispat etmeye çalışmıştır. Bu da bizlere aslında İbn Durusteveyh'in maksadının ezdâdı kayıtsız şartsız inkâr etmek değil; ezdâdın dilin ilk ortaya çıkışıyla birlikte var olduğu görüşünü çürütmek olduğunu göstermektedir.

İbnu'l-Enbârî'nin Şu'ûbiyye'ye yönelik eleştirileri ve karşı çıkışları İbn Durusteveyh'i ve onun izinden gidenleri ne tarihi ne de fikri açıdan kapsar. Zira İbnu'l-Enbârî İbn Durusteveyh'ten yaklaşık 20 yıl önce vefat etmiştir. Kitabını da vefatından yaklaşık 20 yıl önce yazdığı düşünülürse İbnu'l-Enbârî'nin İbn Durusteveyh'in ezdâdı inkâr etmesine bir reddiye yazması gibi bir durumun söz konusu olamayacağı açıktır. Dolayısıyla Şu'ûbiyye ile İbn Durusteveyh'in fikri altyapı bakımından ezdâdı inkâr etmelerinde bir ortak nokta söz konusu değildir.

c. Müsteşrikler ve Modern Arap Dilbilimcileri

Müsteşrikler ve modern Arap dilbilimcilerinden bazıları da ezdâdı reddedenler arasında yer almaktadır. Bu grupta yer alanlar da kendi aralarında farklı görüşlere sahiptirler ve birkaçı dışında hepsi ezdâdın dilde mümkün olmayan bir olgu olduğunu düşündükleri için ezdâda karşı çıkmaktadırlar. Bu grubun, ezdâdı reddetme hususunda Şu'ûbiyyenin yaptığı gibi Arapları küçük düşürme maksadıyla takip ettikleri bir yöntemleri yoktur.

Müsteşrikler kendi aralarında çeşitli görüşlere sahiptirler. Bazıları ezdâdın kaynağını insanlık tarihi kadar eskiye götürüp eski çağlara dayandırırken, örneğin Abel gibi bazı müsteşrikler buna karşı çıkar ve insan aklının maruz kaldığı böyle bir çelişkiyi algılayamayacağını, çözemeyeceğini savunmaktadır. Leguest ise ezdâdı türetmede aşırıya kaçılmasının araştırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşler müsteşrikler arasında pek rağbet görmemiş ve bir diğer müsteşrik olan Weil onların bu görüşlerine karşı çıkarak bu isimlerin tek merkezden olaya yaklaşan bu yöntemle İbn Durusteveyh'in yolunu izlediklerini söylemiştir²². Daha önce ezdâdın sınırlarını

²² Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 265-266.

dar tutanların arasında bahsi geçen Giese'nin yöntemi ise önce bazı kurallar belirlemek ve bu kıstaslara uymayan lafızları ezdâd kapsamına almamaktır.

Ezdâdı belki de en derinlemesine araştıran müsteşrik olan Redslob, Arapların ezdâdı anlama konusunda çok geniş çaplı bir bakış açısına sahip olduğunu ve bu sebeple eserlerinde çok fazla ezdâda yer verdiklerini belirterek ezdâddan olmayan şeylerin ondan çıkarılması gerektiğini söylemektedir²³. Redslob'un bu görüşü, onun Giese ile ortak bir noktada bulunduğu gösterse de, aslında ezdâda yaklaşım tarzları birbirinden farklıdır. Zira belirtildiği üzere Giese önce kuralları koyar ve bu kuralları ezdâda uygulamak suretiyle onları kabul ya da reddeder. Redslob ise önce ezdâdı araştırır, görüşlerini ortaya koyar ve böylece kurallar kendiliğinden ortaya çıkarak ezdâddan olan veya çıkarılması gereken lafızları belirler²⁴.

Modern dönem Arap dilbilimciler arasında da ezdâdı reddeden görüşler ileri sürenler mevcuttur. Konunun daha fazla uzamaması açısından birkaçını görüşleri ile birlikte kısaca zikrederek meseleye nokta koymak yerinde olacaktır.

Konuyla ilgili olarak Abdülfettah Bedevî zikredilebilir. Zira o Arap dilinde ezdâd diye bir mefhumun yer almadığını söyler. Ezdâdın var olduğunu iddia edenlere de Arapça'da asıl itibarıyla ezdâddan olan bir kelime getirmelerini –ki Bedevî'ye göre bunu asla yapamayacaklardır– söyleyerek onlara meydan okuduğunu belirtir ve ezdâdı istisnasız bir şekilde tamamen reddeder²⁵.

Mansur Fehmi, bu hususta çalışmalar yapmış olan bir başka araştırmacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun ezdâd anlayışı tamamen red ve tamamen kabul arasında bir noktadadır. Redslob'un ortaya koymuş olduğu görüşler ışığında ezdâda yaklaşmış ve tıpkı Giese gibi 20 civarında ezdâd olan kelime olduğu sonucuna ulaşmıştır²⁶.

Son olarak ezdâd konusunda kapsamlı bir çalışma yapmış olan İbrahim es-Sâmarrâî, ezdâd kitaplarında yer alan kelimelerden yaklaşık 150 kadar kelimenin ezdâddan olmadığını belirtmiştir ki bu İbnu'l-Enbârî'nin kitabındaki kelime sayısının

²³ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 269.

²⁴ *a.e.*, s. 272.

²⁵ *a.e.*, s. 277.

²⁶ *a.e.*, s. 283-284.

yarısından daha az bir sayıya tekabül etmektedir. Bu durum bize onun ezdâdı hem reddettiğini hem de kabul ettiğini göstermektedir. Bu bakımdan İbnu'l-Enbârî'nin yöntemine benzerlik göstermekte olduğu söylenebilir²⁷.

3. Ezdâdın Ortaya Çıkış Sebepleri

Arap dilinde ezdâdın varlığıyla ilgili görüşleri zikredildikten sonra onun ortaya çıkış sebepleri üzerinde kısaca durulması isabetli olacaktır. Zira ezdâdın varlığını kabul edenlerin varlık sebepleri üzerine de görüşler beyan etmeleri kaçınılmazdır.

Esas itibarıyla ezdâdın ortaya çıkışında tek bir sebep değil farklı sebepler bulunmaktadır ve bu sebepler çeşitli sınıflandırmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Klasik dönem âlimlerinin sebepleri ortaya koyma gibi bir gayesi olmadığından onların kitaplarında yer verdiği ve sadece kısaca değinmekle yetindiği sebepler daha çok modern dönem dilbilimcileri tarafından derlenmiş ve bu sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Söz konusu sınıflandırmaların müstakil başlıklar altında değerlendirilmesi, konunun daha iyi anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

a. Dildeki İlk Vaz'

Bu görüşü ilk ileri süren İbn Fâris'tir. Dilin tevkîfi (ilâhî) bir yolla oluştuğuna inanan İbn Fâris, anlam bakımından birbirine zıt iki şeyi tek bir kelime ile ifade etme olgusunun Arapların dilsel bir geleneği olduğunu belirtir. Buna da Arap dilinde hem 'siyah' hem de 'beyaz' anlamında kullanılan 'السَّوْنُ' kelimesini örnek olarak verir²⁸.

b. Lehçe Farklılıkları

Lehçe farklılıkları, ezdâd olarak kabul edilen pek çok lafzın ortaya çıkmasındaki temel sebeplerden biri olarak kabul edilmektedir.

İbn Dureyd, ezdâdın oluşması için zıt anlamlı iki kelimenin aynı lehçe içerisinde kullanılması şartını ileri sürer. Bu duruma 'ayrılma' ve 'birleşme' manalarına gelen 'الشَّعْبُ' kelimesini örnek olarak verir. Ona göre bu kelimenin aslında

²⁷ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 291-292.

²⁸ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Sunenu'l-'Arabi fî Kelâmihâ*, (tah.: Ömer Fârûk eṭ-Ṭabbâ', Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut, 1993, s. 99.

bir zıt anlamlılık söz konusu değildir. Zira anlamdaki zıtlık, lehçe farklılığına dayanmaktadır²⁹.

Ebû Zeyd el-Ensârî de bu duruma örnek olarak ‘السُّدْفَةُ’ kelimesini örnek olarak verir. Onun belirttiğine göre kelime Temîm kabilesi tarafından ‘karanlık’ anlamında kullanılırken, Kays lehçesinde ise ‘aydınlık’ manasında kullanılmaktadır³⁰.

Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî ise lehçe farklarından dolayı anlamda ortaya çıkan zıtlıklara itibar eder ve bu tür kelimeleri ezdâd kapsamına dâhil ederek kitabında yer verir. Zira yukarıda zikredilen ‘الشَّعْبُ’³¹ ve ‘السُّدْفَةُ’³² kelimelerini kitabına alarak lehçe farklılıklarından oluşan ezdâdı kabul ettiğini göstermiştir. Dolayısıyla İbn Dureyd’in belirttiği gibi kelimenin aynı lehçe içinde iki zıt anlamda kullanılmış olma şartını aramaz.

Daha önce de belirtildiği üzere Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî, lehçe farklılıklarından ortaya çıkan zıt anlamlı kelimeleri ezdâd kabul etmesinden dolayı eleştirilen âlimler arasında yer almaktadır. Çünkü bu eleştiride bulunanlara göre onlar ezdâddan olmayan şeyleri ezdâda katmışlardır.

c. Komşu Dillerden Aktarım

Müsteşrik Giese’ye göre Araplar ezdâd türü kelimeleri komşu dillerden almışlardır. Bu kelimelerin aslî manaları Arap dilinde çağrıştırdıkları manalarından farklıdır ve ezdâd da bu farklı çağrışımlardan kaynaklanmaktadır. Giese buna örnek olarak İbrânî dilinden Arapça’ya geçen ‘حَلَلٌ’ kelimesini verir. ‘حَلَلٌ’ kelimesi İbrânî dilinde ‘yuvarlamak’ anlamına gelmektedir. Yuvarlanan şey ağır ya da hafif olabilir³³.

Ali Abdulvâhid el-Vâfi de aynı paralelde düşünerek konuyla ilgili olarak ‘الجُونُ’ kelimesini örnek verir. el-Vâfi’ye göre ‘الجُونُ’ kelimesi Farsça kökenli olup aslı

²⁹ İbn Dureyd, *a.g.e.*, I, 343; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 396.

³⁰ es-Suyûtî, *a.e.*, I, 389-390.

³¹ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 258.

³² *a.e.*, s. 226.

³³ Muḥammed Tevfik Şahin, *el-Muštereku’l-Luğavî*, Matba’atu’t-Da’veti’l-İslâmiyye, Kahire, 1980, 166; Ömer Muḥtar, Ahmed, *’İlmu’-d-Delâle*, Mektebetu Dâru’l-’Urûbe, Kuveyt, 1982, s. 204.

‘كون’dir. Kelimenin Farsçadaki asıl manası da ‘renk’dir. Bu durum hem ‘beyaz’ hem de ‘siyah’a uygun düşebilir³⁴.

Muhammed Huseyn Âlu Yâsîn de bu kelime ile ilgili yaptığı detaylı çalışmasında kelimenin kökeninin eski Sâmi diline dayandığını genel ve tek anlamda kullanıldığını ifade ederek Arap lehçelerine hususî bir anlamda girdiğini belirtir. Dolayısıyla kelime; beyaz, siyah, kırmızı, yeşil gibi anlamlarda kullanılmıştır³⁵.

d. Belâğata Bağlı Etkenler

Hazif, ihtisâr, mecâz ve istiâre gibi edebî sanatların da dilde ezdâdın oluşmasına sebep olduğu ifade edilmektedir. Ezdâdın varlığına karşı çıkan İbn Durustevayh, ezdâdın reddine yönelik gerekçelerini sıralarken bu mülâhazaya dikkat çekmiştir. Ona göre hazif ve ihtisâr sonucunda sözde meydana gelen kısalma, iki lafzın birbirine benzemesine sebebiyet vermektedir. Söz konusu iki lafız arasındaki ilişki de muhatap tarafından doğru anlaşılmayınca bu durum lafzın anlamında bir karışıklığa yol açmış olacaktır³⁶.

‘رَغِبَ’ fiilinin harfî cerinin hazfî bu duruma örnek olarak verilmiştir. Kur’an’daki { وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ } “Onları nikâhlamak istersiniz”³⁷ ayetinde harfî cer üzerinde meydana gelen hazif, müfessirler tarafından ayetin ‘وَتَرْغَبُونَ فِي’ ve ‘وَتَرْغَبُونَ عَنْ’ şeklinde müspet ve menfî olarak iki zıt anlamda okunmasına yol açmıştır. İbn Faris ‘رَغِبَ’ fiilinin bu ayette hazfedilen harfî cerinin ‘عَنْ’ olduğunu, bununla birlikte ‘فِي’ harfî cerinin hazfedildiğini söyleyenlerin de bulunduğunu belirtmiştir³⁸.

Yine ‘أُمَّةٌ’ kelimesinin bilinen asıl anlamındaki cemi sîğasının yanında mübalağa amaçlı mecâzî anlamda { إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ } “İbrahim, gerçekten hakka yönelen, Allah’a itaat eden bir önder idi; Allah’a ortak koşanlardan

³⁴ Ali Abdolvâhid Vâfi, *Fıkhü'l-Luğa*, Dâru Nehdati Mısır, Kahire, 1972, s. 196.

³⁵ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 135-136.

³⁶ es-Suyûfî, *el-Muzhir*, I, 385.

³⁷ Nisâ, 4/127.

³⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 234.

değildi”³⁹ ayetinde olduğu gibi müfred sîga için de kullanılması kelime de bir ezdâda yol açmıştır⁴⁰.

e. Mecâzî Kullanımlar

Birtakım etkenlerden dolayı Arap dilinde bazen kelimelerin manalarının ters çevrilerek yaygın anlamları dışında kullanmaya başvurulduğu bilinen bir durumdur. Ebu’-Tayyib el-Luğavî de bu duruma kitabında işaret etmiştir⁴¹. Bu tür durumlarda kelimeler asıl anlamları dışında kazandıkları yeni anlamlarda kullanıldığı için ezdâda sebebiyet verebilmektedir.

Mesela iyimserlik ve karamsarlık durumlarında ezdâd lafızlar ortaya çıkabilmektedir. Buna örnek olarak ‘yılan tarafından ısırılmış’ كَدَيْعٌ birine karamsarlığa kapılmaması ve bir an önce sağlığına kavuşması için kendisine ‘sağlıklı’ سَلِيمٌ denilmesi durumu örnek verilebilir.

Nitekim Ebu’-Tayyib el-Luğavî bu kullanımla ilgili en-Nâbiğatu’l-Ca’dî’den (ö.65/685)⁴² şu beyti nakleder (*Tavîl*):

يُسَهِّدُ مَنْ نَوْمَ الْعِشَاءِ سَلِيمَهَا لِحَلِي النَّسَاءِ فِي يَدَيْهِ قَعَاعُ

(*Uyuyup zehrin vücuda sirayet etmemesi için*) yılanın soktuğu kişi, eline (verilen) kadın halhallarının şıkirtısıyla uykudan men edilir⁴³.

Görüldüğü üzere beyitte geçen ‘سَلِيمٌ’ kelimesi kendisini yılanın soktuğu kişi anlamında kullanılmıştır.

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin belirttiğine göre Ebû Hâtim ‘سَلِيمٌ’ kelimesinin kendisini yılan sokmuş kişi anlamında kullanılmasının iyimserlik gösterme alışkanlığından kaynaklandığını söylemiştir⁴⁴.

³⁹ en-Nahl, 16/120.

⁴⁰ Arpa, *a.g.m.*, s. 23.

⁴¹ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 320.

⁴² Şairin biyografisi için Bkz.: Muhammed b. Selâm el-Cumaî, *Tabakâtu Fuhuli’s-Şu’arâ*, (tah.: Mahmûd Muhammed Şâkir), Dâru’l-Medenî, Cidde, 1974, s. 123-125; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *eş-Şi’r ve’s-Şu’arâ*, Brill Matbaası, Leiden, 1902, s. 158-164; Ebû’l-Ferac Ali b. Huseyn el-İsfehânî, *Kitâbu’l-Eğânî*, (tah.: Semîr Câbir), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, V, 5-39; el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*, Muhammed Nebîl Tarîfî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, III, 158.

⁴³ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 230.

Mecâzî kullanımlar kapsamında değerlendirilebilecek bir başka husus da bir şeyin vasfının mübalağalı olarak ifade edilmesidir. Çok keskin bakışlarından dolayı kargaya tek gözlü ‘أَعْوَرُ’ denilmesi bu duruma örnek verilebilir⁴⁵. Nitekim Ebu’-Tayyib el-Luğavî de kelimenin bu anlamına delalet eden bir açıklama yaparak ‘أَعْوَرُ’ kelimesinin gözleri iyi gören kimseler için de kullanıldığını hatta karganın keskin bakışlarından dolayı böyle isimlendirildiğini söyler. Arapların bu şekilde kelimenin anlamlarını çevirerek birbiri yerine kullanmasının onların adetlerinden olduğunu belirterek zenci birisine, ‘أَبُو الْبَيْضَاءِ’ denmesinin de aynı kapsamda olduğunu söyler⁴⁶.

İstihza ve tahkir durumlarında cahil birisine ‘العَاقِلُ’ demek de lafza zıt anlam yükleyen bir başka mecâzî etken olarak zikredilmiştir. Şuayb (a.s)’ın kavminin kendisine {إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ} “*Sen doğrusu akli başında, yumuşak huylu birisin*”⁴⁷ şeklindeki ifadesi ve {ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ} “*Tat bakalım! Sen güçlü ve onurlusun*”⁴⁸ ayetindeki ifadeler bu kabildedir⁴⁹.

f. Sarf’a Bağlı Sebepler

Fiillerin tasrifi sırasında bazı kelimelerde meydana gelen değişiklikler sonucu farklı sîgalardaki kelimeler aynı yapıda zuhûr ederek ezdâda sebebiyet verebilmektedir. Bu fiillerin hem ism-i fâil hem de ism-i mef’ûl manalarına gelmelerinden dolayı ezdâd kapsamına alınmaları ezdâd kitaplarında sıkça rastlanan bir durumdur. Hatta bu kelimelerin ezdâddan sayılamayacağını belirten ve bunlar için kitabının sonunda müstakil bir bölüm ayıran Ebu’-Tayyib el-Luğavî bile aynı vezindeki kelimelere kitabında yer vermiş ve onları ezdâd çerçevesinde değerlendirmiştir.

⁴⁴ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 229.

⁴⁵ Arpa, *a.g.m.*, s. 23.

⁴⁶ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 320.

⁴⁷ Hûd, 11/87.

⁴⁸ Duhân, 44/49.

⁴⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *Te’vilü Muşkili’l-Kur’an*, (tah.: Ahmed Sakr) Dâru’t-Turâs, Kâhire, 1973, s. 185; İbnu’l-Enbârî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 258.

Ebu't-Ṭayyib'in eserinde bu kapsamda yer alan lafızlara 'فَعُولٌ' vezninde 'الدَّعْوَرُ'⁵⁰, 'الرَّكُوبُ'⁵¹, 'الشَّكُوكُ'⁵² kelimeleri; 'فَعِيلٌ' vezninde 'الْأَمِينُ'⁵³, 'التَّبِيعُ'⁵⁴, 'السَّمِيعُ'⁵⁵ kelimeleri; 'فَاعِلٌ' vezninde 'الْحَائِفُ'⁵⁶, 'العَائِدُ'⁵⁷, 'الكَاتِمُ'⁵⁸, kelimeleri örnek verilebilir.

Ezdâdın tanımı, ortaya çıkışı, ezdâdı kabul ve reddedenlerin görüşleri zikredilerek ezdâd hakkında verilen genel bilgilerden sonra ezdâd alanında yazılmış eserler kronolojik sıraya göre incelenecektir.

4. Ezdâd Alanında Yazılan Eserler

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ortaya koymuş olduğu *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı eserinden önce, Ebu't-Ṭayyib'in de kendilerinden istifade etmiş olduğu ezdâdla ilgili pek çok kitap âlimler tarafından telif edilmiştir. Bu âlimler ve kitapları aşağıdaki şekildedir:

1. Kuṭrub, Ebû Ali Muḥammed b. el-Mustenîr (ö.206/821) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Ezdâd alanında yazılmış ilk kitap olduğu kabul edilen bu eser, Hannâ Haddâd tarafından Riyad'da 1984 yılında tek cilt olarak yayınlanmıştır⁵⁹.

2. el-Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yaḥyâ b. Ziyâd ed-Deylemî (ö.207/822) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

İbnu'd-Dehhân'ın *Tehzîbu Kitâbi'l-Ezdâd* adlı eserinde kullandığı kaynaklar arasında diğer ilk dönem ezdâd kitaplarının yanında el-Ferrâ'nın bu eserinin de ismi zikredildiğinden dolayı böyle bir kitabın olduğu kanaati mevcuttur. Eser günümüze

⁵⁰ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 189-190.

⁵¹ a.e., s. 203-205.

⁵² a.e., s. 266.

⁵³ a.e., s. 38-39.

⁵⁴ a.e., s. 88.

⁵⁵ a.e., s. 237-238.

⁵⁶ a.e., s. 165.

⁵⁷ a.e., s. 318.

⁵⁸ a.e., s. 382.

⁵⁹ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Arapça Tercümesi: *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (çev.: Dr. Abdulḥalîm en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts., II, 140; Fuad Sezgin, *Geschichte der Arabischen Schriftum (GAS)*, Arapça Tercümesi *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, (çev.: 'Arafe Mustafa, Mâzin 'Amavî), İdâratu's-Şekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmi'a, Riyâd, 1988, VIII, 109.

kadar ulaşmamıştır. Ancak Fuad Sezgin Nûr-u Osmaniye kütüphanesinde 34Nk 4884/6 arşiv numarasıyla kayıtlı olan kitabın el-Ferrâ'ya ait olduğunu kaydetmiştir⁶⁰.

3. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ (ö.210/825) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Kendisinden sonra konuyla ilgili kitap yazan müelliflerin bir kısmının nakiller yaptığı bu eserin günümüzde mevcut olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır⁶¹.

4. el-Aşma'î, Ebû Saîd Abdulmelik b. Kırayb (ö.216/831) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Bu eser, August Haffner tarafından Ebû Hâtim es-Sicistânî ve İbnu's-Sikkî't'in aynı konuyla ilgili eserleriyle birlikte 'ثَلَاثَةُ كُتُبٍ فِي الْأَضْدَادِ' adıyla 1912 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

5. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Heravî (ö.224/838) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Bu eser hakkında günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar Brockelmann, Âşir Efendi Kütüphanesi 874 numarada bir yazma nüshasının bulunduğunu zikrediyorsa da⁶²; es-Suyûtî eserin Ebû 'Ubeyd'e değil, Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye ait nüshalardan biri olduğunu zikretmiştir⁶³.

6. et-Tevvezî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (ö.233/874) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Bu eser Muhammed Hüseyn Âlu Yâsîn tarafından önce Bağdat'ta 1979 yılında el-Mevrid dergisinde⁶⁴ yayımlanmış; daha sonra aynı naşir tarafından 1983 yılında Beyrut'ta müstakil bir kitap olarak yeniden neşredilmiştir. Muhtasar bir mahiyettedir ve zikredilen maddeler herhangi bir tertibe tabi tutulmamıştır. Eserde

⁶⁰ Fuad Sezgin, *a.g.e.*, VIII, 216-217.

⁶¹ Ebu'l-Ferac Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk b. en-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, (tah.: İbrahim Ramazan), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, s. 77; Cemaluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât* (tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire ve Muessesetu'l-Kutub eş-Şekâfiyye, Beyrut, 1986, III, 286; Ebû Abdullah Şihâbuddîn b. Abdullah Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1980, XIX, 161; Fuad Sezgin, *a.e.*, VIII, 114.

⁶² Brockelmann, *GAL*, II, 158.

⁶³ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 581 ve II, 249.

⁶⁴ *el-Mevrid, Mecelletun Turâsiyyetun Faşliyyetun*, Bağdat, 1979, VIII, sayı 3, s. 161-188.

verilen maddelerin hepsi daha önce telif edilen eserlerde bulunmaktadır. Hocaları Ebû 'Ubeyd, el-Aşma'î ve Ebû Zeyd'den pek çok rivayette bulunmuştur. Şevahid bakımından zengin bir eserdir. Zaman zaman kelimelerin anlamlarından yalnızca birini zikretmekle yetinmiştir.

7. İbnu's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö.244/858) / *Kitâbu'l-Ezdâd*⁶⁵

Bu eser, A. Haffner tarafından Beyrut'ta 1912 yılında yayınlanmıştır. İbnu's-Sikkît'in bu eserinde zikrettiği maddeler ile el-Aşma'î'nin *Kitâbu'l-Ezdâd*'ında zikrettiği maddeler ve izahları arasında çok büyük benzerlikler mevcuttur. Eserde maddeler herhangi bir sıralamaya tabi tutulmaksızın verilmiştir. Şevahid bakımından oldukça zengin bir kitaptır. el-Aşma'î, Ebû 'Ubeyde, Ebû 'Ubeyd ve diğer müelliflerden nakiller yapmaktadır.

8. Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö.255/868) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Bu eser de A. Haffner tarafından 1912 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. Ayrıca Muhammed Abdulkâdir Ahmed tarafından tahkik edilerek, 1991 yılında müstakil olarak Kahire'de yeniden neşredilmiştir.

Ebû Hâtim eserinde 170 madde zikretmiştir. Tıpkı kendisinden önceki ezdâd kitabı müellifleri gibi Ebû Hâtim'in eserinde de maddelerin sıralanışında herhangi bir tertip bulunmamaktadır. Eser şevahid bakımından oldukça zengindir.

9. Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs Ahmed Yahyâ eş-Şeybânî (ö.291/904) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Sa'leb'in bu eserinin varlığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır⁶⁶.

10. 'Asel b. Zekvân, Ebû Ali el-'Askerî (ö.300/913) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

'Asel b. Zekvân el-Muberrid'in muasırıdır. Fuad Sezgin, vefat tarihini yaklaşık olarak 300/913 olarak belirtmiştir⁶⁷. İbnu'n-Nedîm ve ona tabi olarak Fuad

⁶⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-Umevî el-İşbîlî, *Fehrese mâ Ravâhu 'an Şuyûhihi mine'd-Devâvîni'l-Muşannefe fî Durûbi'l-'İlm ve Envâ'i'l-Ma'ârif*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, s. 382.

⁶⁶ a.e., s. 381.

Sezgin müellifin adını ‘Ubeyd b. Zekvân olarak vermiştir⁶⁸. İbnu’n-Nedîm, telif ettiği kitaplar arasında *Kitâbu’l-Ezdâd* adında bir eserinin de bulunduğunu kaydetmektedir⁶⁹.

**11. İbnu’l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ğâsım (ö.328/939) /
*Kitâbu’l-Ezdâd fi’l-Luğa***

Eserin ilk baskısı Martijn Theodoor Houtsma tarafından 1881 yılında Leiden’de yapılmıştır. Daha sonra bu ilk baskıya istinâden 1907 yılında ikinci bir baskısı daha yapılmış ve son olarak Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim tarafından yeniden tahkik edilerek 1960 yılında Kuveyt’te yeni bir baskısı gerçekleştirilmiştir.

**12. İbn Durusteveyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Ca’fer (ö.347/958) /
*İbîâlu’l-Ezdâd***

Arap Dilinde ezdâdın olmadığını iddia edenlerin başında gelmektedir. Müellifin ezdâd aleyhinde yazılan tek eser niteliğindeki bu kitabı maalesef günümüze ulaşmamıştır⁷⁰.

**13. el-Luğavî, Ebu’ğ-Ğayyib Abdulvâhid b. Ali el-Ğalebî (ö.351/962) /
*Kitâbu’l-Ezdâd fi Kelâmi’l-‘Arab***

Bu tezin ana konusunu oluşturan bu eser çalışmanın ikinci bölümde ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

Buraya kadar isimleri verilen eserler Ebu’ğ-Ğayyib el-Luğavî’nin eserinden önce yazılan ezdâd kitaplarından oluşmaktadır. Söz konusu kitaptan sonra yazılmış olan ezdâd kitaplarının müellifleri ile birlikte kronolojik sıraya göre isimleri ise şu şekildedir:

**14. el-Âmidî, Ebu’l-Ğâsım el-Ğâsen b. Bişr (ö.370/980) / *Kitâbu’l-Hurûf
mine’l-Usûl fi’l-Ezdâd***

⁶⁷ Fuad Sezgin, *a.g.e.*, VIII, 168.

⁶⁸ Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed b. Osmân es-Sicistânî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, (nşr. Muhammed Abdulkâdir Ahmed), Kâhire, 1991, s. 87; İbnu’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 84; Fuad Sezgin, *a.y.*

⁶⁹ İbnu’n-Nedîm, *a.y.*; Fuad Sezgin, *a.y.*

⁷⁰ el-Ğıftî, *a.g.e.*, II, 114; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 396; Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Ğunûn ‘an Esâmî’l-Kutub ve’l-Funûn*, (ed.: Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge), Me’ârif Vekâleti, İstanbul, 1941, I, 115.

Yâkût, bu eseri yüz varak olarak müellif hattıyla gördüğünü ifade etmiştir. Buna göre hicri yedinci asırda mevcut olan bu eser günümüzde kayıptır⁷¹.

**15. İbn Fâris, Ebu'l-Ḥuseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (ö.395/1004) /
*Kitâbu'l-Ezdâd***

Müellifin, ezdâdı inkar edenlere reddiye olarak yazmış olduğu bu kitap da maalesef günümüzde kayıp eserler arasında yer almaktadır⁷².

**16. İbnu'd-Dehhân, Ebû Muhammed Sa'îd b. el-Mübarek (ö.569/1173) /
*Kitâbu'l-Ezdâd fi'l-Luğa***

Hiçbir açıklama ve şahit barındırmayan bu eser, Muhammed Ḥuseyn Âlu Yâsîn tarafından 1952 yılında Necef'te *Nefâisu'l-Maḥtûât* serisinin birinci cildi içerisinde neşredilmiş, daha sonra 1963 yılında Bağdat'ta ikinci baskısı yapılmıştır.

**17. İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemaluddîn Abdurrahman b.
Muhammed (ö.577/1181) / *Kitâbu'l-Ezdâd***

Bu eser de kayıp eserler arasındadır⁷³.

**18. İbn Ebî Tayy, Yaḥyâ b. Ḥumeyd b. Zâfir b. en-Neccâr (ö.630/1233) /
*Kitâbu'l-Ezdâd*⁷⁴**

**19. es-Sâğânî, Ebu'l-Fazâil el-Ḥasen b. Muhammed (ö.650/1252) /
*Kitâbu'l-Ezdâd***

A. Haffner tarafından, el-Aşma'î, İbnu's-Sikkît ve Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin eserlerinden oluşan mecmuanın sonunda zeyl olarak neşredilmiştir. Nâşir her ne kadar bu eseri konuyla ilgili adı geçen müelliflerin eserleri sonunda onlara zeyl olarak neşretmişse de, gerçekte es-Sâğânî'nin eseri bu eserlerin zeyli olmayıp tamamen müstakil bir eserdir.

İbnu'd-Dehhân'ın eseri gibi bu eserde de herhangi bir açıklama ve şahit bulunmamaktadır. Eser, alfabetik sırayla verilmiş 337 ezdâd maddesinden

⁷¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VIII, 86; el-Kıftî, *a.g.e.*, I, 322.

⁷² Ebu'l-Ḥuseyn Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luğa ve Sunenu'l-'Arabi fi Kelâmihâ*, (nşr.: es-Seyyid Ahmed es-Sakr), Kâhire, 1977, s. 117.

⁷³ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 397.

⁷⁴ Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, (tah.: Dr. İhsân Abbâs), Dâru Şâdir, Beyrut, 1974, IV, 270.

oluşmaktadır. İlk baskısı 1913 yılında yapılmış olan eser, 1989 yılında Muḥammed Abdulkâdir Ahmed'in tahkikiyle Kâhire'de yeniden neşredilmiştir.

20. el-‘Atâ‘ikî, Abdurrahman b. Muḥammed b. İbrâhîm (ö.790/1388) / *Kitâbu'l-Ezdâd*⁷⁵

21. ‘Alâuddîn Ali b. Kâmil b. İsmâîl el-Hamavî (ö.860/1456) / *Dureru'l-Efrâd fî Ma‘rifeti'l-Ezdâd*⁷⁶

22. Muḥammed b. Ahmed el-Medenî (ö.904/1499) / *Kitâbu'l-Ezdâd*

Brockelmann, bu eserin Süleymaniye Kütüphanesinde 1041 numarada kayıtlı bir yazma nüshasının bulunduğunu belirtmektedir⁷⁷.

23. Muḥammed Bedruddîn el-Munşî (ö.1000/1591) / *Risâle fî'l-Ezdâd*

Eserin, Âtîf Efendi Kütüphanesi, 2800/6 numarada kayıtlı bir yazma nüshası mevcuttur. Bu eserin bir diğer nüshası Bağdat Müze Kütüphanesi'nde 34288 numarada kayıtlıdır⁷⁸.

24. el-Ḳâdî Takiyyuddîn b. Abdulkâdir et-Temîmî (ö.1005/1596) / *Muḥtasaru Kitâbi'l-Ezdâd*

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin eserinin ihtisar edilmiş halidir⁷⁹.

25. Molla Ḥasen b. Takiyyuddîn et-Temîmî / *Terîbu Muḥtaşari Kitâbi'l-Ezdâd*

Müellif, el-Ḳâdî Takiyyuddîn b. Abdulkâdir et-Temîmî'nin oğludur. Babasının eserini alfabetik sıraya koymuştur. Chester Beatty Kütüphanesi'nde 5060 numarada kayıtlı h. XI. asırda istinsâh edilmiş 90 varaklık bir yazma nüshası bulunmaktadır⁸⁰.

⁷⁵ *el-Mevrid*, VIII, sayı 4, s. 161.

⁷⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Žunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, (ed.: Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge), Ma'ârif Vekaleti, İstanbul, 1945. I, 464.

⁷⁷ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL) Supplementband*, Leiden, 1937-1939, II, 498; *el-Mevrid*, a.y..

⁷⁸ Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 89.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 116; Fuad Sezgin, *a.g.e.*, VIII, 273.

⁸⁰ Kâtib Çelebi, *a.y.*; Fuad Sezgin, *a.y.*.

26. Medenî Muḥammed Efendi Trabzonî (ö.1123/1711) / *Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd*

Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, müellifin kendi el yazısıyla 16 risaleden oluşan bir mecmuanın Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut olduğunu kaydetmektedir. Muhtemelen bu risale de aynı mecmuanın içerisinde yer almaktadır⁸¹.

27. Saçaklızâde Muḥammed el-Mer'âşî (ö.1150/1737) / *Buğyetu'l-Murtâd li Taşhîhi'l-Ezdâd*⁸²

28. eş-Şeyh Ḥâsen b. eş-Şeyh Ali b. eş-Şeyh Kaftân (ö.1275/1858) / *el-Ezdâd fi'l-Kâmûs*⁸³

29. Muḥammed b. Ahmed b. Hamze el-İskenderânî (ö.1304/1887'den sonra) / *Tertîbu Kitâbi'l-Ezdâd 'alâ Hurûfi'l-M'ucem*

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin eserinin alfabetik sıraya konulmuş şeklidir. Kâhîre Teymûriyye Kütüphanesi Luğa bölümü 246-247 numarada kayıtlı h. 1304 tarihli müellif hattıyla bir nüshası bulunmaktadır⁸⁴.

30. Abdulhâdî el-Mısırî el-Ebyârî (ö.1305/1888) / *Devraḳu'l-Endâd fî Esmâi'l-Ezdâd*

Bu eserin bir yazma nüshası Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Luğa bölümü 844 numarada bulunmaktadır. Müellifin konuyla ilgili iki eser kaleme aldığı kaydedilmiştir⁸⁵.

31. Ahmed b. Ahmed el-Hulvânî el-Halîcî (ö.1308/1891) / *el-Ke'su'l-Muravvaḳ 'ale'd-Devraḳ*

Bu eser, Abdulhâdî el-Mısırî el-İbyârî'nin *Devraḳu'l-Endâd fî Esmâi'l-Ezdâd* adlı eserinin şerhidir. Dâru'l-Kutub el-Mısriyye Luğa bölümü 844 numarada yazma nüshasının bir fotokopisi bulunmaktadır⁸⁶.

⁸¹ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (haz.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, ts, I, 156.

⁸² Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 498.

⁸³ Mustafa Kılıçlı, *Arapça'da Ezdâd Konusundaki Başlıca Kitaplar ve Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin Kitâbu'l-Ezdâd'ının Te'lifî Üzerine*, Fen-Edebiyat Fk. Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, Erzurum, 1992, sayı 20, s. 159.

⁸⁴ Fuad Sezgin, *a.g.e.*, VIII, 274.

⁸⁵ Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 89; *el-Mevrid*, VIII, sayı 4, s. 162.

32. Muḥammed b. Süleyman et-Tenḳâbunî (ö.1320/1902'den önce) / *Kitâbu'l-Ezdâd*⁸⁷

33. Abdullah b. Muḥammed / *Risâle fî Zikri Ba'zî'l-Elfâzî'l-Must'amele fî'z-Ziddeyni'l-Mevcûde fî'l-Kâmûs*

Bu eserin Dâru'l-Kutub el-Mısriyye Mecâmîf bölümü 241 numarada kayıtlı bir yazma nüshası bulunmaktadır⁸⁸.

34. *Munebbihu'r-Ruḳâd fî Zikri Cumle mine'l-Ezdâd*

Müellifi meçhul olan bu eserin bir yazma nüshası, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Luğa bölümü 329 numarada kayıtlıdır⁸⁹.

35. Abdullah el-Cubûrî (1939/ö.-) / *el-Ezdâd ve Mevḳifu İbn Durusteveyh minha*

Müellifin bu makalesi Bağdat'ta 1973 yılında el-Mevrid dergisinin II. cildinin 3. sayısında, 42-48. sayfalar arasında yayınlanmıştır.

36. Muḥammed Ḥuseyn Âlu Yâsîn (1948/ö.-) / *el-Ezdâd fî'l-Luğa*

Müellif bu eserini 1973 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırladıktan sonra Bağdat'ta 1974 yılında yayınlamıştır.

⁸⁶ Ḥayruddîn ez-Zirikli, *el-Â'lâm Ḳâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-'Arabi ve'l-Musta'rabîne ve'l-Müsteşriḳîn*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, I, 94; Ebû Ḥâtim, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 89; *el-Mevrid*, VIII, sayı 4, s. 162.

⁸⁷ *el-Mevrid*, VIII, sayı 4, s. 161; Ebû Ḥâtim, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 90.

⁸⁸ Ebû Ḥâtim, *a.y.*; *el-Mevrid*, VIII, sayı 4, s. 162.

⁸⁹ Ebû Ḥâtim, *a.y.*; *el-Mevrid*, *a.y.*.

BİRİNCİ BÖLÜM
EBU'T-TAYYİB el-LUĞAVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. İsmi ve Nisbesi

Kaynaklarda Ebu't-Ṭayyib'in ismi ve nisbesi Ebu't-Ṭayyib Abdolvâhid b. Ali⁹⁰ el-Luğavî⁹¹ el-Halebî⁹² şeklinde verilmektedir. Özellikle luğat ilmiyle ilgilenmesinden dolayı "el-Luğavî" nisbesiyle tanınır hale gelmiş ve artık bu nisbeyle adı anılır olmuştur⁹³. Ayrıca Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'ye doğduğu yere nispetle el-'Askerî lakabı verilmiştir⁹⁴.

2. Doğumu

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî Irak'ın doğusunda bulunan 'Askerumukram⁹⁵ şehrinde dünyaya gelmiştir. Bu şehir Hûzistan bölgesinde bulunan meşhur bir yerdir. Haccâc b. Yûsuf'un (ö.95/714) kumandanlarından Mukram'ın ordugâhı bulunduğu için şehir bu ismi almıştır. Bu şehirde pek çok âlim yetişmiştir. Bunların en meşhurlarından ikisi, Ebû Hilâl el-'Askerî ve onun dayısı olan Ebû Ahmed Ḥasen b. Abdullah el-'Askerî'dir. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'ye de tıpkı bu âlimler gibi doğduğu yere nispetle 'Askerî lakabı verilmiştir⁹⁶.

Kaynaklarda Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî hakkında kısa açıklamalar dışında pek fazla bilgiye rastlanmamakta ve doğduğu yıl hakkında da net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak h. III. asrın sonlarında doğduğu kuvvetle muhtemeldir. Doğumu, dönem olarak Abbasi halifesi Mu'tazîd-Billâh zamanına (278-289/892-902) tekabül etmektedir⁹⁷. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî doğduğu şehirde büyüyüp yetişmiş ve çocukluk dönemindeki eğitimini burada almıştır. Daha sonra, o dönemde hilafetin merkezi ve medeniyetin beşiği olan Bağdat'a gitmiştir⁹⁸.

⁹⁰ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 420.

⁹¹ *a.e.*, s. 465.

⁹² Abdalbâkî b. Abdulmecîd el-Yemânî, *İşâratu't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Luğaviyyîn* (tah. Abdulmecid Diyâb), Şeriketu't-Tıbbâti'l-'Arabîyyeti's-Suûdiyye, Riyad, 1986, s. 197; Abdurrahman Celâluddin es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Ṭabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât* (tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, II, 120.

⁹³ M. Reşit Özbekçi, "Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 345.

⁹⁴ Ebu't-Ṭayyib Abdolvâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, (tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2002, s. 8.

⁹⁵ İslamın ilk dönemlerinde Arapların kurduğu ve savaşlar için kışla olarak kullandığı şehirlerden biridir. Bundan dolayı 'Asker ismiyle meşhur olmuştur. (Bkz.: Ebû Abdullah Şihâbuddîn b. Abdullah Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1995, IV, 123-124.)

⁹⁶ el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 8.

⁹⁷ M. Reşit Özbekçi, "Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 345.

⁹⁸ el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 8.

3. İlim Hayatı

Ömrünün büyük bir kısmını hicrî IV. asırda geçiren Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, Arap medeniyet, ilim ve kültür tarihinin en parlak ve birikimli şahsiyetlerinden biridir. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî yaşadığı asırda luğat, edebiyat ve diğer ilimlerde derinlemesine araştırmalar yapmış ve telifler ortaya koymuştur.

O dönemde Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin doğup büyüdüğü şehir olan 'Askerumukram'a farklı bölgelerden pek çok insan ilim tahsili için seyahatler etmekteydi. Zira bölge daha önce de belirtildiği üzere Ebû Hilâl el-'Askerî ve onun dayısı olan Ebû Ahmed Ḥasen b. Abdullah el-'Askerî gibi pek çok âlim yetiştiren bir yerd. el-Luğavî bu iki âlimden de ders almıştır. Böylece Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ilim tahsiline bu şehirde başlayıp, nahiv ve luğat alanlarında uzmanlaştıktan sonra Bağdat'a gitmiştir⁹⁹.

Ebu't-Ṭayyib'in tam olarak ne zaman Bağdat'a gitmiş olduğu bilinmemekle birlikte, gençliğinin ilk yıllarında bu yolculuğu yapmış olduğu muhtemeldir. Gençlik döneminde önemli derecede ilim sahibi olduğu, Bağdat'ta döneminin ünlü âlimlerinden ders almış olmasından anlaşılmaktadır.

İlim tahsiline doğup büyüdüğü şehirde başlamış olan Ebu't-Ṭayyib'in daha sonra farklı ilim merkezlerinde çeşitli hocalardan almış olduğu eğitime değinildikten sonra hocalarının tanıtılması yerinde olacaktır.

4. Hocaları ve Öğrencileri

Hayatı boyunca çeşitli ilim merkezlerinde eğitim almış olan Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ilk hocaları da tıpkı kendisi gibi dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilen 'Askerumukram'da yaşamış olan Ebû Ahmed el-Ḥasen b. Abdullah b. Saîd b. İsmâîl el-'Askerî (ö.382/993) ve Ebû Hilâl el-'Askerî(ö.395/1005'ten sonra)'dir.

Ebu't-Ṭayyib ilk eğitimini aldıktan sonra ilim adına seyahatler yapmıştır. Bu amaçla gitmiş olduğu Bağdat'ta Ebû Bekr eş-Şûlî (ö. 335/946) ve Ebû Ömer ez-Zâhid (Ğulâmu Sa'leb) (ö. 345/956) gibi hocalarla tanışmış ve onlardan ders almıştır. Ebu't-Ṭayyib'in öğrencilerine dair ise çok az bilgi bulunmaktadır. el-Luğavî'nin söz

⁹⁹ Ebu't-Ṭayyib Abdulvâhid b. Ali el-Luğavî el-Ḥalebî, *Şeceru'd-Durr fî Tedâhuli'l-Kelâm bi'l-Meâni'l-Muhtelifa*, (tah.: Muhammed Abdulcevâd), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1985, s. 23.

konusu hocalarından kısaca bahsetmek yetiştirdiği ortamın anlaşılması açısından isabetli olacaktır.

a. Ebû Ahmed el-Ḥasen b. Abdullah b. Saîd b. İsmâîl el-‘Askerî (ö.382/993)

Fakih ve edip bir kişi olan Ebû Ahmed, asrında Hûzistân beldelerinde hadis rivayeti, imlâ ve öğretim konusunda otorite kabul edilen bir âlimdir. Künyesi Ebû Ahmed, ismi el-Ḥasen b. Abdullah b. Saîd İsmâîl el-‘Askerî’dir. ‘Askerumukram’da doğmuş ve oraya nispet edilmiştir.

Babası ve muhaddis Abdân el-Ahvâzî’nin (ö.306/918) yanında başladığı öğrenimini; Bağdat, Basra ve İsfahan’da sürdürmüştür. el-Beğavî (ö.317/929), İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî (ö.317/929) ve İbn Dureyd’dan (ö.321/933) ders görenek, zamanının ünlü bilginleri arasında yer almıştır. Pek çok kişinin kendisinden ders almak için Bağdat’a geldiği kaynaklarda geçmektedir.

Ebu’-ṭ-Ṭayyib el-Luğavî’nin diğer hocalarında olduğu gibi Ebû Ahmed’in de birçok eseri vardır. Bunlar arasında *ez-Zevâcir ve’l-Mevâ’iz, et-Taftîl Beyne Belâğateyi’l-‘Arab ve’l-‘Acem, Râḥatu’l-Ervâḥ* ve Arapça’da geçen az rastlanır ve güç terimlerle, hadis ve manzumelerde yanlış aktarılmış özel adlara ilişkin değerli bilgileri içeren bir kitap olan *Taṣḥîfâtü’l-Muḥaddisîn* bulunmaktadır.

Ebû Ahmed, kendisi de büyük bir âlim olan Ebû Hilâl el-‘Askerî’ nin dayısı, aynı zamanda da hocasıdır. Bilgilerinin büyük bir bölümü, öğrencisinin yapıtları aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir¹⁰⁰.

b. Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö.395/1005’ten sonra)

Künyesi olan Ebû Hilâl ile şöhret bulan âlimin adı el-Ḥasen b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mihrân el-‘Askerî’dir. O da dayısı gibi ‘Askerumukram’ şehrinde dünyaya gelmiştir.

Vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur ancak yazdığı son kitap olan *el-Evâil*’in sonunda “Bu kitabımızın yazdırılmasını hicrî 395 yılının, Şaban ayının on dördüncü günü olan Çarşamba günü bitirdik”¹⁰¹ sözünden 395 yılından sonra bir tarihte vefat ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰ ez-Zirikli, *a.g.e.*, II, 196.

¹⁰¹ Ebû Hilâl Ḥasen b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Evâil*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 299.

Ebû Hilâl el-‘Askerî, bir kısmı risale olmak üzere 20 civarında eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları; *et-Telhîs*, *Cemheratu’l-Emsâl*, *Şerhu’l Hamase*, *el-Mehâsin*, *mâ Telhanu fihî’l-Hâşşa*, *Kitâbu’s-Şinâ’ateyn – en-Naẓm ve’n Nesr*; dil bilim alanında; *Mu‘cem*, *el-Hassu ‘Alâ Talebi’l-‘İlm*, *el-Furûk* ve *el-Evâil* adlı eserlerdir. *Keşfu’z-Zunûn* müellifi bu eser hakkında, “el-Evâil, konusunda yazılan ilk eser olup, es-Suyûtî, el-Vesâil ilâ Ma‘rifeti’l-Evâil adlı eserini onun bu eseri üzerine kurgulamıştır.” demektedir¹⁰². Diğer eserleri; *el-‘Umde*, *Fazlu’l-‘Atâ’ ‘ale’l-‘Asr*, *ed-Dirhem* ve *d-Denânîr*, *Divânü’l Me‘ânî* ve şiirlerini topladığı *Dîvân*’ıdır¹⁰³.

c. Ebû Bekr eş-Şûlî (ö. 335/946)

Künyesi Ebû Bekr olup, adı Muḥammed b. Yaḥyâ b. Abdullah b el-Abbâs b. Muḥammed eş-Şûlî’dir. Târih ve edebi sanat âlimlerindedir. Kaynaklarda seçkin bir satranç ustası olduğu zikredilmektedir. Bağdat’ta dünyaya gelmiş, orada yetişmiş ve birçok değerli âlim ve edipten istifade etmiştir.

Üç Abbasi halifesi; er-Râzî, el-Müktefî ve el-Muktedir’e nedîmlik (danışmanlık) yapmıştır. Pek çok eser kaleme alan ve bunun yanı sıra hadis rivâyetinde de bulunan Muḥammed b. Yaḥyâ, Basra’da bulunduğu sırada 335/946 yılında vefat etmiştir¹⁰⁴.

Ebu’ṭ-Ṭayyib el-Luġavî Bağdat’ta; şiir, nesir ve aḥbâr alanlarında telifleri bulunan, meşhur yazar ve döneminin edebiyat önderlerinden biri olan Ebû Bekir Muḥammed b. Yaḥyâ eş-Şûlî’den ders almıştır. Böylece Ebu’ṭ-Ṭayyib el-Luġavî dilbilim alanındaki hâkimiyetini edebiyat alanına da taşımıştır. Bu özelliği ile el-Luġavî, özellikle hicri IV. asırda yaşayan âlimler nezdinde ilmî açıdan büyük etkiye sahip olmayı başarmıştır.

d. Ebû Ömer ez-Zâhid (Ġulâmu Sa‘leb) (ö. 345/956)

Luġat, hadis, tefsir ve fıkıh âlimidir. Künyesi, Ebû Ömer olup ismi, Muḥammed b. Abdulvâhid b. Ebî Hâşim’dir. Meşhur luġat âlimi Sa‘leb Kûfevî’nin derslerini hiç kaçırmayıp, ondan çok istifade etmek maksadıyla yanından ayrılmadığı için, Ġulâmu Sa‘leb (Sa‘leb’in hizmetçisi) diye meşhur olmuştur. İbadete çok düşkün

¹⁰² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 199-200.

¹⁰³ el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 189; ez-Zirikli, *a.g.e.*, II, 196.

¹⁰⁴ ez-Zirikli, *a.e.*, VII, 136.

olduğu için Zâhid, kumaş nakışçılığı ile uğraştığı için Mutarrız lakabı verilmiştir. 261/875 yılında Ebyurd'da doğmuş; 345/956 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

et-Tenuhî, “Ebû Ömer ez-Zâhid kadar hafızası kuvvetli olan bir kişi görmedim. Ezberinden üçbin yaprak yazardı” ve İbn Burhân, “Luğat ilminde öncekilerden ve sonrakilerden, onun gibi güzel söz söyleyen bir kimse daha yoktu” diyerek onun ilmî yönünün ne kadar kuvvetli olduğunu vurgulamışlardır¹⁰⁵.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, Ebû Ömer ez-Zâhid ile Bağdat'ta tanışmıştır. Ebû Ömer, dil bilimleri ve Arap Dili alanında döneminin ileri gelenlerinden biri idi. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, Ebû Ömer ez-Zâhid'den dil bilimlerine dair dersler almanın yanında, ondan çeşitli kitaplar da okumuştur. Bu kitaplar arasında Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb'in *el-Fasîh* ve Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî'tin *Islâhu'l-Mantık* kitapları vardır¹⁰⁶.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî *el-Fasîh ve Islâhu'l-Mantık* adlı kitapları Ebû Ömer'den ezbere olarak okumuştur ve Ebû Ömer ona; “Ben Sa'leb'den ders alırken toprak kapların üzerine notlar alırdım; sonra Dicle nehrinin kıyısına oturup bunları ezberleyip o notların yazılı olduğu toprak kapları nehre atardım.” demiştir.

Bu bilgileri Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin öğrencisi olan ve İbnu'l-Kârih olarak da bilinen Ali b. Mansûr; Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'ye (ö.449/1057) gönderdiği, el-Ma'arrî'nin de kendisine cevaben *Risâletu'l-Ğufrân* olarak bilinen meşhur risaleyi yazdığı, kendi risalesinden nakletmektedir¹⁰⁷.

Ebû Ömer'in hocası Sa'leb'den kitapları ezberleyerek alması gibi el-Luğavî'nin de hocası Ebû Ömer'den kitapları ezberleyerek almasından o dönemde böyle bir ilim geleneği olduğu yahut şartların onları böyle bir metoda zorladığı söylenebilir. Bu durum aynı zamanda Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ne kadar gayretli, zeki ve güçlü bir hafızaya sahip bir ilim adamı olduğunu da göstermektedir.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî Bağdat'ta ilim tahsilini tamamlayıp belli bir mertebeye ulaştıktan sonra Fârâbî (ö.339/950), İbn Hâleveyh (ö.370/980), Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987), Ebu'l-Feth İbn Cinnî (ö.392/1002), Kuşâcim (ö.360/971), İbn

¹⁰⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 164.

¹⁰⁶ el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 8; el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 10.

¹⁰⁷ Ebu'l-'Alâ Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Ma'arrî, *Risâletu'l-Ğufrân ve Maahâ Nassu Muhakkık min Risâleti İbni'l-Kârih*, (tah.: Dr. Âişe Abdurrahmân), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1997, s. 63; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (tah.: Ahmet el-Arnâût, Turki Mustafa), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyye, Beyrut, 2000, XIX, 173.

Nubâte el-Hafîb (ö.374/984), Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî (ö.354/965), Serî er-Raffâ' (ö.362/973) gibi her biri uzak bölgelerden gelmiş her alandan bilim adamının toplandığı, Arap düşünce ve medeniyet merkezlerinden biri olan Haleb'e yerleşmiştir. Bu sırada Haleb'in emiri, şiire ve edebiyata düşkünlüğü, şair ve edebiyatçılara olan cömertlikleri ve iyilikleriyle bilinen Seyfuddevle el-Hamdânî idi. Ebu't-Tayyib el-Luğavî burada luğat ilmi alanındaki bilgisiyle ön plana çıkmıştır.

Ebu't-Tayyib'in, Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin *Risaletu'l-Ğufrân* adlı eserini yazmasına vesile olan İbnu'l-Kârih'ten başka herhangi bir öğrencisi bilinmemektedir¹⁰⁸.

5. Eserleri

Arap dilinin çeşitli alanlarında eserler telif etmiş olan ve eserlerinin bir kısmı bizlere kadar ulaşamayan Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin günümüze kadar gelen eserleri şunlardır:

a. Merâtibu'n-Naḥviyyîn

el-Luğavî'nin bu eseri; Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin (ö.379/989) *Ṭabakâtu'n-Naḥviyyîn ve'l-Luğaviyyîn* adlı eseriyle birlikte, sonradan Yâkût el-Hamevî, el-Kıffî ve es-Suyûtî tarafından kaleme alınan dil ve edebiyat âlimleri hakkındaki eserlerin en önemli kaynağıdır. es-Suyûtî *el-Muzhir* adlı eserinde, Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin söz konusu kitabında konuları ele alırken kullandığı yöntemlerden bahsetmiş ve el-Luğavî'nin verdiği bilgileri kendi tespitlerinde şahit olarak kullanmıştır¹⁰⁹.

Müellif bu kitabında nahiv ilminin doğuşunu ve Ebu'l-Esved ed-Duelî'den başlayarak Basra ve Kûfe mekteplerinin önemli simalarını tanıtmaktadır. Âlimlerin hayatlarına ait ayrıntılardan ziyade genel olarak ilmî kabiliyet ve dereceleri hocalara talebe ilişkileri, hangi konuda mütehassıs oldukları, rivayet bakımından güven durumları ve önemli eserleri hakkında özlü bilgiler vermektedir.

Eserin sonunda Mekke ve Medine'de yetişen birkaç dilciden söz ederek Bağdat'ın bu konudaki durumuyla ilgili kısa bir değerlendirme yapmaktadır. Altmış

¹⁰⁸ M. Reşit Özbalkıçlı, "Ebu't-Tayyib el-Luğavî", *DİA*, X, 345.

¹⁰⁹ Bkz.: es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 120, 143, 177, 376, 591; II, 335, 395.

nahivci hakkında bilgi veren eser Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim tarafından Kahire'de 1955 ve 1974 yıllarında neşredilmiştir.

b. Kitâbu'l-İbdâl

Şekil bakımından birbirine yakın olan, köklerinde mevcut tek harften ibaret farklılığın anlam değişikliğine yol açmadığı kelimeleri ihtiva eden bir sözlüktür.

es-Suyûfî *el-Muzhir* adlı eserinde; İbn Fâris'in *Fıkhu'l-Luğa*'da ibdâle dair görüşlerini aktardıktan sonra bu alanda eser telif edenler arasında İbnu's-Sikkât ve Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin de bulunduğunu söyleyerek el-Luğavî'nin bu kitabını zikretmiştir¹¹⁰.

İbnu's-Sikkât'in *Kitâbu'l-Kalb ve'l-İbdâl* adlı eserinden sonra sahasında yazılan en hacimli kitap olup İzzeddin et-Tenûhî tarafından 1960-1961 tarihleri arasında iki cilt halinde Şam'da yayınlanmıştır.

c. Şeceru'd-Durr

Kelimelerin zincirleme olarak birbirleriyle izah edildiği *mudâhal*, *mutedâhal* veya *muselsel* denilen türde bir sözlüktür. Eserde her kelime *şecer* adı verilen bir ana bölümde ele alınarak arka arkaya yüz kelimeyle, diğer farklı anlamları ise *fer* denilen çeşitli alt başlıklarda zincirleme onar kelimeyle açıklanmaktadır¹¹¹. Eseri Muhammed Abdulcevâd tarafından Kahire'de 1957, 1968 ve 1985 yıllarında neşredilmiştir.

d. el-İtbâ' fi'l-Luğa

Latîfu'l-İtbâ' olarak da zikredilen¹¹² el-Luğavî'nin Bağdat'ta yazmış olduğu bu eser¹¹³, sözü tekit ve takviye için çok defa önceki kelimenin ilk harfinin değiştirilmesiyle elde edilen aynı vezin ve kafiyede iki kelimenin peş peşe kullanılması (ikileme, tekrar) ile ilgilidir. Eser İzzeddin et-Tenûhî tarafından 1961 yılında Şam'da neşredilmiştir.

¹¹⁰ es-Suyûfî, *el-Muzhir*, I, 460, 555.

¹¹¹ *a.e.*, I, 454.

¹¹² Muhammed Râgıb b. Mahmûd b. Hâşim et-Tabbâh el-Halebî, *Î'lâmu'n-Nubelâ bi Târîhi Haleb eş-Şehbâ*, Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, Haleb, 1988, IV, 39.

¹¹³ el-Ma'arrî, *a.g.e.*, s. 550.

e. el-Muşennâ fi'l-Luġa

Tesniye (ikil) kalıbındaki kelimelere dair olan bu eser de yine İzzeddin et-Tenûhî tarafından Şam'da 1960 yılında yayınlanmıştır¹¹⁴.

f. Kitâbu'l-Firâk (Kitâbu'l-Furûk)

Ebu't-Ṭayyib el-Luġavî'nin böyle bir kitabı olduğunu el-Ma'arrî *Risâletu'l-Ğufrân*" adlı eserinde zikretmekte ve konunun üzerinde ayrıntılı ve geniş bir biçimde durduğunu belirtmektedir¹¹⁵. es-Suyûtî'nin *el-Muzhir* adlı eserinde de el-Luġavî'nin böyle bir kitabı olduğundan bahsedilmektedir¹¹⁶.

g. Ṭabakâtu's-Şu'arâ

Ebu't-Ṭayyib el-Luġavî'nin böyle bir kitabı olduğuna dair herhangi bir bilgiye tabakat kitaplarında rastlanmamakla birlikte, Muhammed Âlu Yâsîn *el-Ezdâd fi'l-Luġa* adlı kitabında el-Luġavî'nin bu isimde bir eseri olduğunu belirtmiştir¹¹⁷.

h. Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab

Ebu't-Ṭayyib el-Luġavî'nin, Arapçadaki karşıt anlamlı kelimelere dair kaleme almış olduğu ve çalışmanın esas konusu olan bu eseriyle ilgili bilgiler ikinci bölümde detaylı bir biçimde verilecektir.

6. Vefatı

Ebu't-Ṭayyib el-Luġavî, Haleb'in Bizanslılar tarafından zapt edildiği 22 Zilkade 351 (22 Aralık 962) tarihinde babası ile birlikte şehit edilmiş¹¹⁸ ve bu sırada eserlerinin çoğu kaybolmuştur¹¹⁹. es-Suyûtî de 350 senesinden sonra vefat ettiğini nakletmiştir.¹²⁰

¹¹⁴ Brockelmann, *GAL*, II, 243.

¹¹⁵ el-Ma'arrî, *a.g.e.*, s. 550.

¹¹⁶ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 447.

¹¹⁷ Âlu Yâsîn, *a.g.e.*, s. 451.

¹¹⁸ es-Safedî, *a.g.e.*, XIX, 173; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, II, 120; et-Tabbâh, *a.g.e.*, IV, 38.

¹¹⁹ el-Ma'arrî, *a.g.e.*, s. 550.

¹²⁰ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 465.

İKİNCİ BÖLÜM
ARAP DİLBİLİMİ AÇISINDAN EBU'T-TAYYİB el-LUĞAVÎ'NİN
KİTÂBU'L-EZDÂD fî KELÂMÎ'L-'ARAB ADLI ESERİ

1. Eserin Genel Tanıtımı

Bu bölümde Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ezdâd alanında yazmış olduğu *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı eseri hakkında verilecek bilgilerle eser tanıtılmaya çalışılacaktır. Bilgiler verilirken aynı zamanda kitapta yer alan kimi özellikler de başlıklar altında zikredilecektir.

1.1. Eserin Adı

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, kitabına Besmele, Allah'a hamd, Rasûlüne salât ve selam ile başlar. Devamında zikrettiği *هذا كتاب الأضداد في كلام العرب* cümlesi kitabın hem konusu hem de ismi hakkında bilgi verir. Bu cümleden yola çıkarak kitabın isminin *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* olduğuna kanaat getirilebilir. Ancak kitabın sonunda geçen *هذا آخر كتاب الأضداد* ibaresi kitabın adı hususunda tereddütlere yol açmaktadır.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî bu ibareyi kitabın isminin kısaltması mahiyetinde *كتاب الأضداد* şeklinde kullanmış olabilir. Kendinden önce bu alanda eser telif etmiş âlimler de kitaplarını bu şekilde isimlendirmişlerdir. Bu yönüyle onlara da uyum sağlamış bir durum söz konusudur.

Eserin elimizdeki tek nüshası incelendiğinde müellifin bab başlığı, şairlerden yaptığı alıntılar yahut ezdâddan olan kelimeleri aktarırken bunların belli hale gelmesi için büyük yazı tipi kullandığını görülmektedir. Kitabın isminde de aynı yöntemin kullanıldığı göz önünde bulundurulursa *هذا كتاب الأضداد* kısmının büyük; devamında gelen *في كلام العرب* kısmının ise kitabın devamındaki cümlelerle aynı ebatta olduğunu mülahaza edilmektedir. Bu da tıpkı el-Luğavî'den önceki âlimlerin kullandığı gibi kitabın isminin sadece *كتاب الأضداد* olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Kitabı tahkik eden İzzet Ḥasen, Hacı Selim Ağa Kütüphanesindeki nüshanın eldeki tek nüsha olduğunu belirtmiştir¹²¹. Burada da bu nüshanın müellif nüshası olup olmadığı sorusunun cevap bulması gerekir. Eğer bu nüsha müellif nüshasıysa yukarıda belirtilen teknik durumdan dolayı kitabın adının *كتاب الأضداد* olduğu tespiti yapılabilir.

¹²¹ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 15.

Ancak bu nüsha müellif nüshası değil de istinsah edilmiş bir nüsha ise bu tespitin yapılması yüzde yüz isabetli olmaz. Zira bu durum müstensih'in kendi tasarrufu olabilir ve bu da kesin bir yargıda bulunmak için delil teşkil etmez.

Tahkik edilmiş metinde de bu nüshanın müellif nüshası olup olmadığına dair herhangi bir bilgi de bulunmadığından kitabın tam adının كتاب الأضداد في كلام العرب; kitabın sonundaki كتاب الأضداد lafzının da bir kısaltma mahiyetinde olduğu düşünülmektedir. Literatürdeki kullanım¹²² ve genel kabul de bunu işaret etmektedir.

1.2. Eserin Nüshaları ve Tahkiki

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin incelemekte olan *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı eseri, İstanbul'da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde 893/I arşiv demirbaş numarası; 892.7-9 tasnif numarası ile yer almaktadır. Dil alanında kaleme alınmış 4 eserin bir araya toplandığı ve toplam 207 varaktan oluşan bir koleksiyonun 1-110. varakları arasında yer alır. Demirbaş numarasındaki Roma rakamı ile gösterilmiş I, koleksiyonun içinde bulunduğu sıra numarasını temsil etmektedir.

Kitap İzzet Hasen tarafından tahkik edilerek 1963 yılında iki cilt halinde, daha sonra 1996 yılında tek cilt halinde Şam'da neşredilmiştir.

el-Luğavî kitabındaki maddeleri alfabetik sıraya tabi tutmuştur. Böylece eser her harfini bir bab olarak tasnif ettiği 28 babdan meydana gelmiştir. Mevcut yazma nüshadaki harf başlıkları iri ve kırmızı ile yazılmıştır. el-Luğavî, harflerin noktalarını bazen atlamış ve harekelemeyi çok az kullanmıştır. Kitaptaki her sayfa 23 satırdan oluşur. Kitap daha önce de belirtildiği gibi 110 varaktan oluşmaktadır.

Kitabın tahkikinde izlenen yöntemler incelendiğinde; muhakkikin kullandığı dipnotları her yeni sayfaya geçişinde 1 numaradan başlattığı, ayrıca birçok hatayı, yanlış kullanımı ve tashîfi (yanlış yazım) belirterek düzelttiği¹²³, bunlardan başka eserde yer alan şiirlerin devamını ve buldukları divanları belirttiği¹²⁴, kullanılan ayetlerin tamamını ayet ve sure numaraları ile verdiği¹²⁵, kısa isimleri geçen şairlerin

¹²² Kitabın ismi için Bkz.: M. Reşit Özbalkıç, "Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî", *DİA*, X, 345.

¹²³ Örnekler için Bkz.: el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 290, 310, 322.

¹²⁴ Örnekler için Bkz.: *a.e.*, s. 80, 92, 274.

¹²⁵ Örnekler için Bkz.: *a.e.*, s. 100, 246.

tam adını, hangi ekole mensup olduğunu ve vefat tarihini belirttiği¹²⁶ göze çarpmaktadır.

İzzet Hâsen, bunların dışında kitabı tahkik ederken daha önce tahkik etmiş olduğu Ebû Mushel el-A'râbî'ye ait *Kitâbu'n-Nevâdir* adlı eserde uyguladığı yöntemleri uyguladığını belirtmiştir¹²⁷.

1.3. Eserin Benzerleri Arasındaki Yeri

Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab eseri, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *el-İbdâl*¹²⁸ adlı eseriyle birlikte en büyük ve en önemli eseridir. Her iki kitap da Arap dilinde sahalalarında yazılmış mühim eserler arasında kabul edilir.

el-Luğavî, kitabının veciz bir mukaddime sayılabilecek ilk sayfasında kendisinden önce de aynı konuyla ilgili kitap yazanlar olduğunu belirtir. Kendisinin de kitabını yazma amacını; kelimelerin tasnifini iyi bir şekilde yapmak, bağlamalarını daha iyi açıklamak, daha önce ezdâdla ilgili söylenenlere katkıda bulunmak, ezdâddan olmayıp da ezdâda karışmış kelimeleri çıkarmak, Arap dilinde ezdâdın varlığını kabul edenleri desteklemek, kabul etmeyenlerin de tezini çürütmek olarak açıklar¹²⁹.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî kendisinden önce ezdâd alanında eser telif etmiş âlimlerin kitaplarını incelemiş, aralarında karşılaştırmalar yapmış, aralarından en doğru ibareleri ve en sağlam rivayetleri seçerek kitabında bunlara yer verirken aynı zamanda bu ilimle alakalı bilgisini de bunlara eklemiştir. Böylece bu alanda eser telif etmiş kendinden önceki ve sonraki âlimlerden temayüz etmiştir.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd*'ı; Arap şiiri ve recezleri, Kur'an-ı Kerim ayetleri, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) hadisleri, güvenilir fasih bir dile sahip Arapların sözlerinden alıp kullandığı şahitlerinin sayısının fazlalığıyla Ebu Bekr İbnu'l-Enbârî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd* eseriyle birlikte ezdâd alanında yazılan diğer kitaplardan ayrılır.

¹²⁶ Örnekler için Bkz.: el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 35, 36, 57, 114.

¹²⁷ *a.e.*, s. 12.

¹²⁸ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 460.

¹²⁹ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 33.

KİTAP ADI	MÜELLİF	ŞAHİT SAYISI				
		AYET	HADİS	ARAP ŞİİRİ	MESEL	NESİR
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	Kuṭrub (ö.206/821)	55	-	197	-	-
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	el-Aşma'î (ö.216/831)	34	-	156	-	-
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	et-Tevvezi (ö.233/874)	23	-	92	-	-
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	İbnu's-Sikkî (ö.244/858)	34	-	137	-	-
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	es-Sicistânî (ö.255/868)	89	-	202	-	-
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	İbnu'l-Enbârî (ö.328/939)	270	51	873	-	-
<i>Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l- 'Arab</i>	Ebu'ṭ-Ṭayyib el- Luğavî (ö.351/952)	177	56	815	14	23

el-Luğavî bu şahitleri kullanırken hiçbir tahlile tabi tutmadan yalnızca aktarmakla yetinmemiştir. Şahitlerdeki anlamca tuhaf olan yerleri şerh etmiş, farklı rivayetleri tahkik etmiş ve mevcut hataları düzeltmiştir. Kitap bu yönüyle Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin *Kitâbu'l-Ezdâdıyla* benzerlik arz etmektedir.

Kitabı tahkik eden İzzet Ḥasen Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı eserini kendi alanında daha geniş ve muhteva yönünden en zengin kitap olarak nitelendirmiştir¹³⁰.

¹³⁰ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 13.

Burada, günümüze kadar gelen ve ulaşabildiği kadarıyla Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserine kadar yazılan kitaplarda ele alınan madde sayılarını bir tabloyla vererek madde sayısı bakımından bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

KİTAP ADI	MÜELLİF	MADDE SAYISI
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	Ḳuṭrub (ö.206/821)	214
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	el-Aşma'î (ö.216/831)	105
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	et-Tevvezi (ö.233/874)	80
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	İbnu's-Sikkît (ö.244/858)	94
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	es-Sicistânî (ö.255/868)	170
<i>Kitâbu'l-Ezdâd</i>	İbnu'l-Enbârî (ö.328/939)	357
<i>Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab</i>	Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî (ö.351/952)	388 (319+69)

Tablodaki sıralama, müelliflerin vefat tarihleri temel alınarak yapılmıştır.

Tablodaki veriler incelendiğinde Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserinde yer alan madde sayısının diğerlerinden fazla olduğu görülmektedir. Toplamda 388 olarak verilen rakamın (319+69) olarak belirtilmesinin sebebi Ebu't-Ṭayyib'in bu 69 maddeye kendi yazdığı zeyilde yer vermesidir.

Zeyilde verilen söz konusu 69 madde Ebu't-Ṭayyib'e göre ezdâddan olmayıp diğer âlimlerin kitaplarında ezdâd olarak zikredilmiş kelimelerdir. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî bu kelimelerden haberdar olmadığı zannı oluşmaması için bu lafızlara kitabında yer verdiğini belirtmiştir¹³¹. Bu kelimeleri de ezdâd olarak kabul ederek yer verdiği kelimeler arasında saydığımızda Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserinin ele aldığı kelimeler açısından en zengin eser olduğunu söyleyebiliriz.

¹³¹ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 13.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kendi prensiplerine göre ezdâd olarak kabul etmediği kelimeleri kabul ettiği kelimeler ile birlikte saymayı tutarsız ve yanlış olarak telakki edenler olabilir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu 69 kelimeyi madde sayısına dâhil etmenin doğru olmayacağı görüşü ortaya çıkar. O zaman da İbnu'l-Enbârî'nin eserinin içerdiği 357 madde ile madde sayısı bakımından en zengin kitap olduğu sonucuna varılabilir.

Görüldüğü gibi madde sayısı bakımından bir tespit yapmak için öncelikle bazı kabullere göre hareket etmek gerekmektedir. Varılacak yargı, olaya bakış açısına göre değişiklik arz etmektedir. Ancak şu rahatlıkla söylenebilir; hem İbnu'l-Enbârî'nin hem de Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin aynı dönemde yazılmış olan kitapları, alanlarında yazılmış nadide eserlerdir ve her ikisi de büyük kıymete sahiptir.

İbnu'l-Enbârî ve *Kitâbu'l-Ezdâd* adlı eseri, tanınmışlığı, içeriği ve ezdâdı ele alışıyla çalışma için önem arz etmektedir. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ile İbnu'l-Enbârî'nin aynı dönemde yaşamış olması da çalışmada göz önünde bulundurulması gereken bir başka husustur. Bu sebeple İbnu'l-Enbârî'den ve kitabından bahsetmişken her iki kitabın birbiriyle alakası açısından bazı bilgileri vermek isabetli olacaktır.

İbnu'l-Enbârî, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'den 23 yıl önce yani h. 328 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla her ne kadar Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ve İbnu'l-Enbârî'nin hayatlarının bir bölümü zaman olarak kesişse de; İbnu'l-Enbârî, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'den zaman olarak daha öncedir. Bu da İbnu'l-Enbârî'nin *el-Ezdâd fi'l-Luğa* adlı eserinin, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı kitabından daha eski olduğu yönünde bir kanaat oluşmasına sebep olmaktadır. Müelliflerinin vefat tarihlerinden yola çıkılarak kitapların yazılış tarihleri hakkında yapılacak bir tespitte belirtilen bu durum ortaya çıkmaktadır.

Kendisinden önce ezdâd alanında eser telif etmiş âlimlerin rivayetlerine kitabında yer veren Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, İbnu'l-Enbârî'nin rivayetlerine kitabında yer vermemiştir. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ve İbnu'l-Enbârî'nin kitaplarını aynı yahut birbirine çok yakın zamanlarda yazdığı ve birbirlerinin kitaplarına ulaşamadıkları; ikincisi de aralarında

büyük bir rekabet olduğu ve bu sebeple birbirlerinin rivayetlerine yer vermedikleridir. Ancak ikinci ihtimale dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmadığından dolayı birinci görüşün daha isabetli olduğu söylenebilir.

Eserin, içinde yer alan maddelerin alfabetik sıralamayla verildiği ilk ezdâd kitabı olması, ezdâd alanında kaleme alınmış diğer kitaplardan onu ayıran önemli bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Ancak müellif maddeleri alfabetik sıraya koyarken yalnızca ilk harfleri dikkate almış, her harfi kendi içinde bir sıralamaya tabi tutmamıştır. Bu haliyle sıralama mükemmel bir hal almayıp ilmî bir yapıya kavuşmasa da, kendisinden sonra yazılan eserlere örneklik teşkil etmiş ve takip eden asırlarda yazılan eserler alfabetik sıraya göre yazılmaya devam etmiştir. Nitekim Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'den sonra ezdâd kitabı telif etmiş olan es-Sâğânî ve el-Münşî de el-Luğavî'den etkilenecek kitaplarında alfabetik sıralamayı tatbik etmişler hatta bu konuda bir adım daha ileri giderek kelimeleri kendi içlerinde de sıralamaya tabi tutmuşlardır.

2. Eserin Muhteva Yönünden Tahlili

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab* adlı eseri, muhtevasının da gerektirdiği şekilde, sözlük mahiyetinde bir eserdir. el-Luğavî, maddelerin pek çoğunda başta Kutrüb (ö.206/821), Ebû 'Ubeyde (ö.210/825), el-Aşma'î (ö.216/831), et-Tevvezî (ö.233/874) ve Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö.255/868) olmak üzere kendinden önceki bu alanda eser vermiş olan dilcilerin görüşlerine yer vermiş, onlardan aldığı bilgi ve şahitlere kendi bilgilerini de ekleyerek zenginleştirmiştir.

Şahitlerini ayet, hadis, eski Arap şiiri, Arap atasözü ve fasih Arapların sözlerinden seçmeye özen göstermiştir. Daha önce tablo halinde belirtildiği üzere eserde 177 ayet, 56 hadis, 815 şiir, 14 mesel, 23 nesir şahit vardır.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserinde bu kadar fazla şahide yer vermesi Kûfe ekolüne ait olan nakil ve rivayete önem verme özelliğini çağrıştırmaktadır. Ancak yaptığı nakillerin çoğunun Basralılardan olması da ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bir nevi Kûfeliler'in metoduyla Basralılar'ın muhtevasını birleştirmiştir.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, kelimelerin açıklamalarında naklettiği şiirleri toplarken tekrarlardan uzak durmaya çalışmıştır. Mümkün olduğunca çok ezdâd kitabından nakil yapmaya özen gösteren el-Luğavî, bu kitaplarda yer alan bir beyti şahit olarak seçerken; bir ezdâd kitabında bulunup da diğerinde bulunmayan beyitleri tercih etmiştir. Böylece eseri şahit çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir yapıya kavuşturmuştur.

el-Luğavî, kitabının veciz bir mukaddime sayılabilecek ilk sayfasında kendisinden önce de ezdâdla ilgili kitap yazarlar olduğunu belirtir. Kendisinin kitabı yazma amacını ise kelimelerin tasnifini iyi bir şekilde yapmak, bağlamalarını daha iyi açıklamak, daha önce ezdâdla ilgili söylenenlere katkıda bulunmak, ezdâddan olmayıp da ezdâda karışmış kelimeleri çıkarmak, Arap dilinde ezdâdın varlığını kabul edenleri desteklemek, kabul etmeyenlerin de tezini çürütmek olarak açıklar¹³².

Ebu't-Ṭayyib, ezdâdı genel olarak müşterek lafızların içerisinde kabul etmekle birlikte onu müstakil bir biçimde ele alarak ve ona belli başlı sınırlar çizerek müşterek lafızlar arasında ayrı bir konumda işlemiştir.

Kitapta, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kendi ilkelerine göre ezdâddan saydığı 319 madde, yine Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin prensiplerine göre ezdâddan sayılmayan ancak bîhaber kaldığı zannedilmesin diye kitabın sonundaki zeyilde yer verdiği 69 madde olmak üzere toplam 388 madde yer alır.

el-Luğavî bu maddeleri alfabetik sıraya tabi tutmuştur. Eser alfabetik olarak tertip edilmiş ilk ezdâd kitabı olma özelliği taşımaktadır. Bu sıralamada kelimelerin ilk harfleri dikkate alınmıştır dolayısıyla kelimeler kendi içinde son 4 bab dışında alfabetik sıralanmamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'den sonra ezdâd kitabı telif etmiş olan es-Sâğânî ve el-Münşî de el-Luğavî'den etkilenerek kitaplarında alfabetik sıralamayı tatbik etmişler hatta bu konuda bir adım daha ileri giderek kelimeleri kendi içlerinde de sıralamaya tabi tutmuşlardır.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin قال أبو زيد lafzıyla Ebû Zeyd'den yaptığı nakille söze başladığı kitabında ele aldığı ilk kelime الأمم kelimesidir. Kitabında genellikle kelimelerin anlamlarını verdikten sonra kendinden önceki ezdâd müelliflerinden

¹³² el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 33.

nakillerde bulunan el-Luğavî, şahitlerle de bu kelimelerin anlamlarını desteklemiştir. Sırasıyla bütün harflerde yer alan kelimeleri bu şekilde verip son olarak التَّيْمُنُ kelimesini ezdâdın içinde zikretmiştir. Böylece eser her harfini bir bab olarak tasnif ettiği 28 babdan oluşmuştur. Bunun dışında eserde alt bölümler ve fasıllar bulunmamaktadır.

3. Eserde Takip Edilen Metot

Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserde takip etmiş olduğu yöntemlerin ayrıntılı bir biçimde aktarılmasına geçilmeden önce kitabın genel yapısına göz atıldığında birtakım hususlar göze çarpmaktadır.

Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luğavî mukaddimesinde önceki ezdâd yazarlarının ezdâddan olmayan şeyleri ona kattıklarını belirterek bir eleştiride bulunmuş ve bu kelimeleri kitabının sonunda verdiğini belirtmiştir. Eserinde getirdiği bir diğer yenilik de kendisinin de belirttiği gibi kelimeleri harf sırasına göre bablara ayırmasıdır¹³³.

Genel olarak onun kitabını diğer ezdâd kitaplarından ayıran en temel özellikler bunlardır. Bunların dışında kelimelerin işleniş üslubuna dair kitap kendi içinde bazı özellikler barındırmaktadır. Bu özellikler ana başlıklar altında incelenerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1. Ezdâddan Olan Kelimelerin İşlenme Yöntemleri

Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserde yer alan ezdâddan olan kelimeleri işleme yöntemleri incelendiğinde, onun kelimeleri verirken kullanmış olduğu lafızların çeşitliliği ile fiil ve isimlerden oluşan bu kelimelerin sarfa dair özelliklerini belirttiği ön plana çıkmaktadır. Bu hususiyetlerin başlıklar altında incelenmesi yerinde olacaktır.

3.1.1. Ezdâddan Olan Kelimeler Verilirken Kullanılan Lafızlar

Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luğavî'nin, eserinde naklettiği kelimeyi kendisinden naklettiği kişinin ismiyle zikretmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bu tür kullanımlara ¹³⁴قال أبو زيد، ¹³⁵قال الأصمعي، ¹³⁶قال أبو عبيدة lafızları örnek olarak verilebilir.

¹³³ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 33.

¹³⁴ a.e., s. 35.

Eserde bunlar dışında da pek çok kullanım yer almaktadır. Ancak çoğu birbirinin tekrarı mahiyetinde olduğundan duruma örneklik teşkil eden lafızların birkaçını vermek yeterli olacaktır.

Yukarda belirtilen durumun aksine el-Luğavî kimi zaman da naklettiği kelimeleri kendisinden alıntı yaptığı kişilerin isimlerini vermeden zikretmiştir. Ebu't-Ṭayyib bunu yaparken 'قالوا', 'يُقال' lafızlarını kullanmıştır. Bu kullanımlardan birine 'حَسِبُ' kelimesinde rastlanılmaktadır. Kelime 'يُقَالُ حَسِبْتُ الشَّيْءَ' şeklinde verildikten sonra 'zannetmek' ve 'emin olmak' manalarında kullanıldığı söylenmiştir.

Bu kelimeyle ilgili söylenecek bir başka husus da; 'zannetmek' manasına şahit olarak verilen {أَمْ يَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ} "Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar?"¹³⁷ ayetinde geçen söz konusu lafzın 'أَمْ يَحْسِبُونَ' şeklinde de okunduğu ancak Rasûlullah'ın (s.a.s.) kıraatinde ve Kureyş lehçesinde 'أَمْ يَحْسِبُونَ' şeklinde olduğu bilgisine temas edilmesidir¹³⁸.

Müellifin kelimeleri naklederken çokça tercih ettiği bir başka yöntem de doğrudan 'ومن الأضداد' lafzını kullanmasıdır. Eserde buna örnek olabilecek pek çok kullanım olsa da 'ومن الأضداد البَشْرَةَ'¹³⁹ ve 'ومن الأضداد الإِجَافَةُ'¹⁴⁰ yahut 'ومن الأضداد الحَالِقُ'¹⁴¹ gibi birkaçını zikretmek yeterli olacaktır.

Eserde kelimeler verilirken göze çarpan bir başka kullanım şekli de, benzer durumda olan iki kelimedenden sonrakinin bir önceki kelimeye atfedildiğini belirtmek üzere 'ومن ذلك' lafzının kullanılmasıdır. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî 'الأَكُولَةُ' kelimesinden sonra 'الآشِرَةُ' kelimesini¹⁴² ve 'الرَّحُولُ' kelimesinin ardından da 'الرَّاضِيَةُ' kelimesini¹⁴³ izah etmeye başlamadan önce 'ومن ذلك' diyerek söze başlar. Bunu yapmasındaki sebep bir

¹³⁵ a.e., s. 248.

¹³⁶ a.e., s. 357.

¹³⁷ Zuhruf, 43/80.

¹³⁸ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 135.

¹³⁹ a.e., s. 73.

¹⁴⁰ a.e., s. 134.

¹⁴¹ a.e., s. 149.

¹⁴² a.e., s. 47.

¹⁴³ a.e., s. 214.

önceki kelimenin hem fail hem de meful anlamlarında kullanılması ve söz konusu ikinci kelimenin de aynı kullanıma sahip olmasından dolayı önceki kelimeye atfedilmesidir.

Aktardığı kelimeye kendinden önce birden fazla ezdâd müellifi kitabında yer vermişse onların isimlerini bir arada vermek suretiyle aynı görüşlerin farklı kitaplarda yer aldığına da işaret etmiştir. Bu duruma ‘الأون’ kelimesinde rastlanmaktadır. el-Luğavî kelimeyi verirken başlangıcında ‘قال أبو حاتم وقطرب’ lafzını kullanmıştır¹⁴⁴.

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin eserinde yer verdiği kelimeleri hangi lafızlarla okuyuculara sunduğu ve bu lafızların çeşitlilik gösterdiği ortaya konmuştur. Şimdi el-Luğavî’nin kitabında dikkat çeken bir başka yöntem özelliği olarak, eserde yer alan kelimelerin kullanımlarına dair hususiyetlere temas edilecektir.

3.1.2. Ezdâddan Olan Kelimelerin Türevlerinin Verilmesi

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin eserinde yer alan kelimelerin bir kısmı fiillerden bir kısmı da isimlerden oluşmaktadır. Müellif bu kelimeleri incelerken her iki tür için de farklı yöntemler kullanmıştır. Bu farklılıklara örnekler ışığında temas edilmesi uygun olacaktır.

el-Luğavî fiilleri açıklarken tek düze bir yöntem takip etmemiştir. Kullandığı fiillerin mazi, muzari ve mastarlarını vererek fiillerin bablarını belirtmiş, bab değişikliği olanlara değinmiş, hatta bu fiillerden Kur’an’da yer alan bazılarında görülen kıraat farklılıklarına da işaret etmiştir.

Ebu’-Tayyib’in yukarıda belirtilen yöntemle kitabında zikretmiş olduğu fiillerden birisi ‘أَسَدٌ’dir. Müellif fiilin çekimini ‘أَسَدٌ يَأْسُدُ أَسَدًا’ şeklinde vererek fiilin babı ve mastarı hakkında bilgi vermiştir¹⁴⁵.

¹⁴⁴ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 44.

¹⁴⁵ *a.e.*, s. 42.

Bu tür kullanıma dair bir diğer örnek de ‘البَعْلُ’ kelimesidir. el-Luğavî’nin belirttiğine göre kelimenin çekimi ‘بَعْلٌ يَبْعَلُ بَعْلًا’ şeklindedir¹⁴⁶. Bu bilgilere bakılarak her iki fiilin de 4. baktan olduğu anlaşılmaktadır.

Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî’nin, fiillerin bablarındaki değişikliklere işaret ettiğine değinilmişti. Söz konusu yönteme örnek olan durum ‘ayrılmak, uzaklaşmak ve kavuşmak, yakınlaşmak’ anlamlarına gelen ‘بَانَ’ fiilinde görülmektedir. el-Luğavî’nin belirttiğine göre fiilin ‘بَانَ يَبِينُ بَيْنًا’ ve ‘بَانَ يَبُونُ بَوْنًا’ şeklinde iki farklı çekimi bulunmaktadır. Yani ilk çekime göre fiil 2. baktan, diğer çekime göre de 1. baktandır.

Bu bilgilerden başka Ebu’-t-Ṭayyib kelimenin okunuşuyla ilgili olarak, ayette geçen {لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ}¹⁴⁷ lafzında yer alan ‘بَيْنَكُمْ’ kelimesinin ‘kavuşmak’ anlamına geldiğini ve kelimenin Hamza kıraatinde bu şekilde merfu okunduğunu, ancak ‘بَيْنَكُمْ’ şeklinde fetha ile okunan farklı bir kıraatin de bulunduğunu belirtmiştir¹⁴⁸.

el-Luğavî’nin ezdâddan olan isimleri incelerken kullandığı yöntemlerin başında, isimlerin çoğullarına da temas edilmesi gelmektedir. Bu hususa örneklik teşkil eden durumlardan biri ‘البَيْتَةُ’ kelimesinde ortaya çıkmaktadır. Ebu’-t-Ṭayyib kelimenin anlamını şöyle açıklar: “Derler ki ‘البَيْتَةُ’; deve yahut benzeri hayvanlara ait kötü kokudur. Kelimenin bilinen anlamı da budur. Aynı zamanda ‘البَيْتَةُ’ kelimesinin güzel koku anlamına geldiği de söylenir. Mesela güzel kokulu bal manasını vermek için ‘عَسَلٌ طَيِّبٌ الْبَيْتَةُ’ lafzı kullanılır. Burada söz konusu olan ‘البَيْتَةُ’ kelimesi ‘الرائحة’ ‘koku’ anlamındadır. Yine ‘البَيْتَةُ’ kelimesinin koyun ağılıının kokusu anlamında hassaten kullanıldığı da söylenir¹⁴⁹.”

Kelimenin anlamına dair açıklamalarının sonunda Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî; “البَيْتَةُ’nin çoğulu بِنَانٌ” dedikten sonra kelimenin okunuşuyla ilgili olarak

¹⁴⁶ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 71.

¹⁴⁷ En‘âm, 6/94.

¹⁴⁸ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 75-77.

¹⁴⁹ a.e., s. 65.

da “بَكْسِرِ الْبَاءِ” diyerek kelimenin çoğul yapısındaki ‘ب’ harfinin kesralı okunacağı bilgisini verir ve kelimenin bu şekildeki çoğul kullanımına örnek olarak; güzel koku anlamında ‘شَرَابٌ ذُو بَنَّةٍ’ ve ‘شَرِينَا أَشْرَبُهُ ذَاتُ بَنَانٍ’ cümlelerindeki kullanımları gösterir. Böylece Ebu’-t-Ṭayyib, kelimenin çoğul anlamına dair malumat vererek kelime hakkında okuyucunun daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlamıştır¹⁵⁰.

Kelimelerin çoğullarının zikredilmesine bir başka örnek de ‘الْتَّلْعَةُ’ kelimesidir. Kelimenin ‘suyun tepeden aşağı doğru aktığı yer’, ‘suyun vadi tabanında aktığı yer’; yine bunlarla bağlantılı olarak ‘yüksek arazi’, ‘alçak arazi’ anlamlarına geldiği nakledilmektedir.

Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî’nin Ebû Hâtim’den naklettiğine göre de kelimenin çoğulları ‘تَلْعَاتٌ’ ve ‘تِلَاعٌ’ şeklindedir. Yine Ebû Hâtim’in belirttiğine göre kelime ism-i tafdil sîgasında ‘امْرَأَةٌ تَلْعَاءٌ’ ve ‘رَجُلٌ أَتْلَعُ’ insanlar için ‘boynu uzun’ manasında sıfat olarak kullanılmaktadır. Kelimenin aynı manasıyla atlar için de kullanıldığı zikredilmektedir¹⁵¹.

el-Luğavî’nin aktardığı bir başka rivayete göre Ebû ‘Ubeyde de kelimenin ‘vadinin düz yüzeyi’ manasına geldiğini zikrettikten sonra kelimenin çoğulunun ‘تِلَاعٌ’ olduğunu belirtmiştir¹⁵².

Yine Ebu’-t-Ṭayyib’in aktardığına göre el-Aşma’î, kelimenin ‘تَلْعٌ’ ve ‘تِلَاعٌ’ şeklinde çoğullarının bulunduğunu zikretmiştir¹⁵³.

Ebu’-t-Ṭayyib bu şekilde rivayetleri aktararak söz konusu kelimenin çoğuluna dair görüşleri de ayrıntılı bir biçimde işlemiştir. Bu durum, el-Luğavî’nin kelimelerin ezdâd olmaları dışında onlara dair tâlî bilgileri de büyük bir titizlikle aktardığını göstermektedir.

Buraya kadar Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî’nin kelimeleri ele alırken kitabında izlediği yöntemler belli başlı kategorilere ayrılarak incelenmeye çalışıldı. Eserine

¹⁵⁰ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 66.

¹⁵¹ *a.e.*, s. 89.

¹⁵² *a.e.*, s. 90.

¹⁵³ *a.e.*, s. 91.

kazandırdığı ilmî boyut ve nakledilen görüşlerin değerlendirilmesi açısından eserde yer verilen görüşleri incelemek yararlı olacaktır.

3.2. Eserde Yer Verilen Görüşler

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kitabının kendisinden önce ezdâd alanında yazılmış kitaplardan naklettiği bilgileri içeren sözlük mahiyetinde bir eser olduğu daha önce zikredilmişti. O bu nakilleri yaparken sadece basit bir toplama ve aktarma işi yapmamış, aksine topladığı bilgileri belli başlı ölçütlere göre değerlendirerek nitelikli bir çalışma ortaya koymuştur. Dolayısıyla kitapta yer alan kelimelerden bahsederken, nakil yaptığı kimselerin görüşlerini vermesinin yanı sıra kendi fikirlerini de beyan etmiştir.

Ebu't-Ṭayyib'in aktardığı görüşler genelde ezdâd müelliflerine aittir. Dolayısıyla eserde ezdâdın varlığını kabul eden kimselerin görüşleri ağırlık kazanmaktadır. Ancak el-Luğavî bununla yetinmemiş ve ezdâdı reddedenlerin görüşlerine de eserinde yer vererek kitabına daha ilmî bir boyut kazandırmıştır. Şimdi bu görüşler başlıklar halinde ele alınacaktır.

3.2.1. Müellifin Kendi Görüşleri ve Kullandığı Tabirler

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, kelimelerin anlamlarını zikrederken kendi görüşlerine de yer vermiş ve bunu yaparken doğrudan 'قال عبد الواحد'¹⁵⁴, 'قال اللغوي'¹⁵⁵, 'قال'¹⁵⁶ 'أبو الطيب اللغوي'¹⁵⁷ lafızlarını kullanmıştır. Aşağıda bu kullanımlardan birkaçı örnek verilerek konu açıklanmaya çalışılacaktır.

İlk olarak 'أَعْوَرُ' kelimesini ele alacak olursak; Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin Kuṭrub'dan naklettiğine göre kelimenin anlamı '*görme yetisini kaybeden, kör olan kişi*'dir. Yine el-Luğavî'nin belirttiğine göre bu kelime aynı zamanda '*gözleri çok iyi gören, keskin bakışlı*' kişiler için de kullanılmaktadır. Hatta keskin bakışlarından dolayı kargaya da 'أَعْوَرُ' denilmektedir.

¹⁵⁴ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 55.

¹⁵⁵ *a.e.*, s. 81.

¹⁵⁶ *a.e.*, s. 83.

¹⁵⁷ *a.e.*, s. 91, 94, 361.

Ebu't-Ṭayyib bunları aktardıktan sonra yukarıda bahsettiğimiz lafızlardan biri olan 'قال أبو الطيب' ibaresini kullanarak şöyle bir açıklama yapar ve fikrini beyan eder: "Araplar bu şekilde manayı ters çevirerek konuşurlar. Bir durumun aksini söyleyerek o durumu dolaylı olarak belirtirler. Tıpkı kör bir kimseyi 'أبو بصير', zenci bir kimseyi de 'أبو البيضاء' olarak adlandırdıkları gibi. Arapların dillerinde buna benzer başka kullanımlar da vardır. Bu Arapların dildeki adetlerindedir."¹⁵⁸ Bu görüşü belirtmesiyle Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin, bu tür kullanımları Arapça'da ezdâdın ortaya çıkış sebeplerinden biri olarak kabul ettiği kanısına da varılabilir.

Yukarıda zikredilen lafızların kullanımına bir başka örnek de; daha önce de bahsi geçen 'الْبَيْتَةُ' kelimesidir. Bu kelimenin manalarına dair el-Uzrî "Bir koyun bir yerde uzun süre kalırsa 'أَبَتَ الْعَنَمُ' denir" açıklamasında bulunmuştur. Buna binaen Ebu't-Ṭayyib 'قال أبو الطيب' diye söze başlayarak bu cümlenin iki anlama gelme ihtimali olduğunu belirtir ve bu anlamlardan birinin '*koyunun bir mekânda uzun süre kalmasından dolayı koyunun idrarı, gübresi ve kokusu sebebiyle oranın kokması*'; diğerinin de '*koyunun bir mekânda uzun süre kalması*' olduğunu söyler. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kendi görüşünü belirtirken kullandığı lafız anlatılan duruma örneklik teşkil etmektedir¹⁵⁹.

Bu kullanımlara örnek olabilecek bir başka durum da 'بَرَدٌ' kelimesinde kendisini göstermektedir. el-Luğavî, 'بَرَدٌ' kelimesinin hem '*suyu soğutmak*' hem de '*suyu ısıtmak*' anlamlarına geldiğini belirttikten sonra şu beyti aktarır (*Hafîf*):

شَكَتِ الْبَرْدَ فِي الْمِيَاهِ، فَقُلْنَا بِرْدِيهِ تُوَافِقِيهِ سَخِينًا

*Suyun soğukluğundan şikâyet etti, biz de ona, suyu ısıt, onu sıcak bulacaksın dedik*¹⁶⁰.

Ḳuṭrub, beyitte geçen 'بَرْدِيهِ' lafzının '*ısıtmak*' anlamına geldiğini söylemiş; Ebû Hâtim ise bu görüşün hatalı olduğunu söyleyerek 'بَرْدِيهِ' kelimesinin 'الْوَرْدُ'

¹⁵⁸ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 320.

¹⁵⁹ *a.e.*, s. 67.

¹⁶⁰ *a.e.*, s. 80.

kelimesinden geldiğini, { كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ } “Hayır! (yaptıkları) kalplerini karartmıştır.”¹⁶¹ ayetinde olduğu gibi lâm’ın (ل) râ’ya (ر) idğam edildiğini ve aslında ibârenin ‘بَلْ رَدِيهْ’ şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir.

Ebu’-Tayyib el-Luğavî bu bilgileri naklettikten sonra kendisinin de Ebû Hâtim’in görüşüne katıldığını ve beytin anlamının bu şekilde doğru hale geldiğini belirtmek için ‘قال أبو الطَّيِّب: وهذا الصَّحِيحُ، وَبِهِ يَسْتَقِيمُ الْمَعْنَى’ lafzını kullanmıştır¹⁶². Bu şekilde beytin anlamı şöyle olmaktadır: ‘Suyun soğukluğundan şikâyet etti, biz de ona; suyun yanına git, onu sıcak bulacaksın dedik.’

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin kendi görüşleri ve bu görüşleri verirken kullandığı lafızların bazıları örnekleriyle birlikte verilmeye çalışıldı. Sıradaki başlık altında yer alan kelimeler ise kitabın büyük kısmını oluşturan lafızlardır. Haliyle kelimelerin tümünü incelemenin kapsam ve konu bakımından olanağı bulunmamaktadır. Ancak bunlar arasından seçilen birkaç kelimenin açıklanmasıyla bu kullanıma ait örnekler zikredilmiş olacaktır.

3.2.2. Rivayetlerin Yalın Bir Biçimde Aktarılması

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin *Kitâbu’l-Ezdâd*’ının genelinde ezdâdı kabul edenlerin görüşlerine rastlanmaktadır. Zira kitap yapı itibariyle önceki ezdâd kitaplarından yapılan rivayetler ve nakillerin bir araya getirilmesi suretiyle meydana geldiğinden üzerinde herhangi bir yorum yapılmadan aktarılan bilgiler oldukça fazla yer tutmaktadır.

Kitaba, üslup bakımından herhangi bir yenilik ve farklılık getirmese de; metot olarak kitabın bünyesinde var olanı ortaya koymak bakımından bu başlıkla alakalı birkaç örnek verilmesi yeterli olacaktır.

İlk olarak ‘الْعَاضِيَّةُ’ kelimesi incelendiğinde Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin el-Ümevî’den, kelimenin ‘نَارٌ غَاضِيَّةٌ’ ve ‘لَيْلَةٌ غَاضِيَّةٌ’ şeklinde kullanıldığında ‘şiddetli ıstık

¹⁶¹ Mutaffîfîn, 83/14.

¹⁶² el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 80.

veren büyük ateş' ve 'zifiri karanlık gece' manalarına delalet ettiğini aktardığı ve bunun dışında herhangi bir görüş ekmediği görülmektedir¹⁶³.

Ebu't-Ṭayyib'in kısaca manasını verip başka bir bilgi aktarmadığı bir diğer sözcük ise 'الإِهْتِنَانُ' kelimesidir. Ḳuṭrub'dan aktardığına göre kelime 'gülmek' ve 'ağlamak' anlamlarına gelmektedir. Bunun dışında hiçbir açıklama ve malumat verilmemiştir¹⁶⁴.

Her iki örnek incelendiğinde dikkat çeken bir başka husus da kelimelerin kullanımlarına dair herhangi bir şahit bulunmamasıdır. Bu, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin görüş belirtmeden aktardığı her kelimedede bu durumun mevcut olduğu anlamına gelmez. Bu başlığa örnek olabilecek diğer kelimeler arasında el-Luğavî'nin şahitleri ile birlikte aktarıp hakkında hiçbir görüş belirtmediği kelimeler de bulunmaktadır. Kitap incelenecek olursa buna dair pek çok örnek görülecektir.

Yukarıda zikredilenlerden başka örnekler vermek yeni ve farklı bir malumat vermeyeceğinden, bu konuyu burada noktalamak ve el-Luğavî'nin üslubunda daha mühim bir yer tuttuğu düşünülen ezdâdı reddedenlerin görüşlerine değinmek yerinde olacaktır.

3.2.3. Ezdâdı Reddedenlerin Görüşlerinin Aktarılması

el-Luğavî'nin, eserinde yalnızca kendisinin ve ezdâdı kabul edenlerin görüşleriyle yetinmediği, ezdâdı reddedenlerin görüşlerine de yer verdiğine daha önce değinilmişti. Eserde yer alan bazı lafızların açıklamalarında bulunan ve söz konusu görüşlere örneklik teşkil eden kelimelerden birkaçını vermek meselenin anlaşılması için faydalı olacağından verilecek iki örnekle bu başlığı sonlandırmak isabetli olacaktır.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kitabında ezdâdı reddedenlerin görüşlerine 'البَيْسَلُ' kelimesinin açıklamalarında rastlanmaktadır. Ebu't-Ṭayyib'in aktardığına göre kelime hem 'haram' hem de 'helal' anlamlarına gelmektedir. Ancak daha bilinen ve yaygın mananın haram olduğunu da belirtmiştir.

¹⁶³ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 330.

¹⁶⁴ *a.e.*, s. 428.

el-Luğavî, kelimenin ‘*haram*’ anlamına geldiğine delalet eden şahitleri zikrettikten sonra sırasıyla Kuṭrub, Ebû Hâtim ve et-Tevvezi’nin kelimenin ‘*helal*’ anlamında kullanıldığına dair Abdullah b. Hemmâm eş-Şûlî’nin şu beytine kitaplarında yer verdiklerini belirtir (*Tavîl*):

أَيْبُتُ مَا زِدْتُمْ وَتُلَعَى زِيَادَتِي دَمِي إِنْ أُسِيَعَتْ هَذِهِ لَكُمْ بَسَلُ

*Sizin yaptığınız (zam) uygulanıyor da neden benim yaptığım bir kenara atılıyor? Eğer benimki de uygulanırsa kanım size helal olsun*¹⁶⁵.

et-Tevvezi’nin açıklamasına göre bu beytin sahibi divanda (devlet kurumunda) ücretine zam bekleyen bir kişiydi o yüzden ‘*zammım iptal edilirse kanım size helaldir*’ yani onu size bırakmam demiştir. Anlaşılacağı üzere ‘بَسَلُ’ lafzı ‘*helal*’ manasında kullanılmıştır¹⁶⁶.

Ebu’ṭ-Ṭayyib el-Luğavî devamında ‘قال من يردُّ الأضداد’ ‘*ezdâdı reddedenler şöyle demiştir*’ ibaresiyle ezdâdı reddedenlerin görüşlerini aktarmıştır. Onlara göre ‘البَسَلُ’ kelimesinin asıl manası haramdan başka bir şey değildir. ezdâdı reddedenler kelimenin haram anlamına geldiğine dair İbn Hemmâm’ın şu beytini aktarırlar:

يَدِي، إِنْ أُضِيَعَتْ هَذِهِ لَكُمْ بَسَلُ

*Eğer ki (hakkım) ortadan kaldırılırsa bu elim (biatım) size haramdır*¹⁶⁷.

Şiirin açıklamasında manası şöyle verilmektedir: ‘*Eğer ki benim zammımı (fazlalık, artış) iptal ederek hakkımı ortadan kaldırırsanız elimi verip yapmış olduğum biatım size haramdır.*’ Buna göre İbn Hemmâm ‘البَسَلُ’ kelimesiyle aslında helal değil, haram manasını kastetmiştir.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi ezdâdı reddedenler kelimenin helal değil yalnızca haram manasında kullanıldığını iddia etmektedir. Dolayısıyla kelimenin zıt anlamı bulunmadığını ve ezdâd sayılamayacağını ileri sürmektedirler¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Abdullah b. Hemmâm eş-Şûlî, *Şi’ru Abdillâh b. Hemmâm eş-Şûlî*, (tah.: Velîd Muḥammed es-Serâkibî), Merkezu Cum’ati’l-Mâcid li’ş-Şekâfeti ve’t-Turâs, Dubey, 1996, s. 93.

¹⁶⁶ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 53.

¹⁶⁷ a.y.

¹⁶⁸ a.e., s. 51-56.

Ezdâdı reddedenlerin görüşlerinden bir başkasına ‘بَيْضَةُ الْبَلَدِ’ kelimesinin açıklamalarında rastlanmaktadır. el-Luğavî’nin naklettiğine göre kelime ‘yüz akı’ ve ‘yüz karası’ manalarına gelmektedir. Yine Ebu’-Tayyib’in belirttiğine göre bir kimseyi överken yahut yererken o kimseye ‘فُلَانٌ بَيْضَةُ الْبَلَدِ’ denilir ki bu onun fazilet ve onuruyla yahut ayıp ve utancıyla ön plana çıktığına delalet eder¹⁶⁹.

Ezdâdı reddedenlerin itirazı da tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Onların belirttiğine göre kelime sadece ‘ön plana çıkma, meşhur olma, tanınma’ durumlarına delalet etmektedir. Bir kimse iyi ya da kötü nam salmış olabilir, iyi yahut kötü yönleriyle şöhret bulmuş olabilir. Dolayısıyla bu kimse için bu tabir kullanıldığı zaman kelime zıt anlam kazanmış olmamaktadır. Belirtildiği gibi kelimenin delalet ettiği mana iyi ya da kötü şöhrete sahip olmak değil; yalnızca meşhur olmaktır¹⁷⁰. Bu ifadenin duruma göre zıt anlam kazanması ezdâdı reddedenlere göre makbul değildir ve bu sebeple ‘بَيْضَةُ الْبَلَدِ’ tabirini ezdâddan kabul etmezler.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin, kitabında bu görüşlere de yer vermesi onun konuyu hem daha geniş kapsamlı hem de daha objektif bir biçimde ele aldığını göstermektedir. Bu da kitabına daha ilmî bir vasıf kazandırmaktadır.

Kitapta ele alınan görüşler farklı başlıklar altında aktarılmaya çalışıldı. Müellifin eserinde kullandığı şahitlerini ayet, hadis ve eski Arap şiirinden seçmeye özen gösterdiği daha önce belirtilmişti. Kitabın metot bakımından incelenmesine eserde yer alan şahitlerin çeşitleri ve bu şahitler kullanılırken hangi yöntemlerin izlendiği verilerek devam edilecektir.

3.3. İstişhad

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin eserinde kullandığı şahitler ve sayıları bir tablo halinde daha önce belirtilmişti¹⁷¹. Kullanılan şahitlerin çeşitleri ve ele alınış biçimleri bu bölümde ayrıntılı bir biçimde işlenecektir. Kısaca şahitlerin ne olduğu ve nasıl işlendiği aktarılmaya çalışılacaktır.

¹⁶⁹ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 62.

¹⁷⁰ *a.e.*, s. 65.

¹⁷¹ Bkz.: s. 44.

3.3.1. Ayetlerden ve Hadislerden Yapılan İstişahlar

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî kitabında yer verdiği kelimeleri açıklarken ve şahitlerle desteklerken şiirler kadar olmasa da ayetlerden ve hadislerden de önemli ölçüde yararlanmıştı. Rakamlarla ifade edilecek olursa 68 sureden toplam 177 ayete bunun yanında 56 adet hadise eserinde şahit olarak yer vermiştir.

Allah kelamı olması hasebiyle ayetlerde; Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Arapların dil bakımından en fasih kabilesi olan Kureyş kabilesi¹⁷² içerisinde büyümesinden dolayı da hadislerde kullanılan dilin en fasih dil olduğu göz önünde bulundurulduğunda kelimelerin delalet ettiği anlamların ayet ve hadislerde karşılık bulması, incelenen eserin değeri bakımından son derece önemlidir.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserinde yer alan kelimelerin Arap şiiri dışında ayet ve hadislerde de karşılık bulması ve onlarla desteklenmesi kelimelerin, dolayısıyla da eserin daha güvenilir ve değerli bir konuma gelmesini sağlamaktadır. el-Luğavî kelimeleri açıklarken mümkün olduğunca çok şahitle desteklemiş bunu yaparken de ayet ve hadislerden oldukça fazla yararlanmaya çalışmıştır.

Bu bölümde Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kelimeleri izah ederken kitabında yer verdiği ayet ve hadisler incelenerek bazı tespitlerde bulunmaya çalışılacaktır.

İlk olarak ayetler incelendiğinde, Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin onlara kitabında yer verirken birbirinden farklı yöntemler kullandığı görülmektedir.

Doğrudan kelimenin manalarına delalet eden ve onları destekleyen ayetleri şahit olarak kullanmıştır.

Bunlar arasında kelimenin her iki anlamının da ayetlerle desteklendiği durumlar olduğu gibi yalnızca bir anlamına delalet eden ayetlerin kullanıldığı yerler de mevcuttur. Her iki anlamın da ayetlerle desteklendiği duruma 'المَسْجُورُ' kelimesi örnek verilebilir.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin belirttiğine göre 'المَسْجُورُ' kelimesi 'dolu' ve 'boş' anlamlarına gelmektedir ve şu iki ayet sırasıyla bu anlamlara delalet etmektedir.

¹⁷² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 55.

{وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ} “Dolu denize (yemin olsun)”¹⁷³

{وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ} “Denizler kaynatıldığında (boşaltıldığında)”¹⁷⁴

Çuṭrub’un belirttiğine göre Ebû Hayra el-Adevî, kelimenin dolu anlamına geldiğini bunun yanı sıra Mekke ahalisinden bir cariyenin ise kelimeyi ‘إِنَّ حَوْضَكُمْ لَمَسْجُورٌ’ *Muhakkak ki sizin havuzunuz boştur* şeklinde kullandığına dair bir rivayetin olduğunu iddia eder¹⁷⁵. Dolayısıyla ayetlerde geçen ‘الْمَسْجُورُ’ lafzı hem ‘dolu’ hem de ‘boş’ olmak üzere her iki manasıyla da şahit bulmuş olmaktadır. Ayrıca müellifin her bir anlam için ayrı ayrı ayetleri şahit olarak zikrettiği de gözlerden kaçmamalıdır.

Kelimenin her iki manasına da delalet eden bir ayetin kullanıldığı bir başka durum da ‘صَارَ’ kelimesinin açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. Ebu’-Ṭayyib el-Luğavî; Ebû Hâtim’in kelimenin ‘kesmek, parçalamak’ ve ‘toplamak bir araya getirmek’ manalarına geldiğini belirten rivayetini aktardıktan sonra şu ayeti şahit olarak verir:

{فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِنَّكَ} “Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala / topla, bir araya getir)”¹⁷⁶

el-Luğavî ayette geçen ‘صَارَ’ kelimesinin hem ‘toplamak’ hem de ‘parçalamak’ şeklinde tefsir edildiğini, Mücahid ve Çuṭrub’un da kelimeye böyle mana verdiklerini belirtir.

Müellif bunların dışında ayette geçen söz konusu kelimenin kıraatine dair bilgiler de nakleder. Buna göre İbn Abbas’ın kıraatinde kelime ‘فَصُرْهُنَّ’ şeklinde dammeli, İbn Mes’ûd’un kıraatinde ise ‘فَصُرْهُنَّ’ şeklinde kesralı okunmaktadır¹⁷⁷. Ancak kıraat farklılığından kaynaklanan herhangi bir anlam değişikliğine dair bir bilgi mevcut değildir. Bu örnekte dikkat çeken bir başka husus da bir önceki misalde

¹⁷³ Tûr, 52/6.

¹⁷⁴ Tekvîr, 81/6.

¹⁷⁵ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezîdâd*, s. 234.

¹⁷⁶ Bakara, 2/260.

¹⁷⁷ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezîdâd*, s. 268.

olduğu gibi anlamların her birine farklı ayetlerle örnek verilmeyip her iki anlama delalet eden tek bir ayetin verilmiş olmasıdır.

Kelimenin her iki anlamının da ayetlerle desteklendiği durumların dışında yalnızca bir anlamına delalet eden ayetlerin kullanıldığı yerlerin de bulunduğu belirtilmişti. Bu duruma ‘العُرُوجُ’ kelimesi örnek olarak verilebilir.

Ebû Hâtim’in belirttiğine göre Süleyman ez-Zübâlî el-Ervak şöyle nakletmiştir: ‘*Melek yükseldi*’ ve ‘*Melek yeryüzüne indi*’ deneceği zaman ‘عَرَجَ الْمَلَكُ’ lafzı kullanılır. Ancak Ebû Hâtim bu görüşün aksine kelimenin ‘*inmek*’ manasına dair bir bilgisi olmadığını belirtir¹⁷⁸.

Ebu’-Tayyib el-Luğavî de Ebû Hâtim’in fikirlerini destekler mahiyetteki görüşünde ‘العُرُوجُ’ kelimesinin ‘*çıkma, yükselmek*’ anlamına geldiğini ve bunun bilinen, yaygın mana olduğunu söyler ve ardından şu ayeti şahit getirir:

{ تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ } “*Melekler ve Rûh (Cebrail), oraya, miktarı (dünya senesi ile) ellibin yıl olan bir günde yükselip çıkar*¹⁷⁹.”

Daha önce de belirttiği gibi Ebu’-Tayyib ayette geçen ‘تَعْرُجُ’ kelimesinin anlamının ‘*yükselmek*’ olduğunu, ayetin yer aldığı sureye adını veren ‘المَعَارِجُ’ kelimesinin ise ‘مَعَارِجُ الْمَلَائِكَةِ إِلَى السَّمَاءِ’ ‘*meleklerin göğe yükselmesi*’ manasında kullanıldığını belirtir¹⁸⁰.

el-Luğavî bu bilgileri zikrettikten sonra, ‘العُرُوجُ’ kelimesinden türeyen ‘المَعَارِجُ’ kelimesinin ‘*meleklerin indiği yer*’ anlamına geldiğine dair görüşün tefsircilere ait olduğunu belirterek kelimenin ‘التَّوَلُّوْا’ ‘*inmek*’ manasına da geldiğini verdiği bu bilgiye dayandırmaktadır¹⁸¹.

el-Luğavî’nin eserinde ayetleri şahit olarak verirken dikkat çeken bir başka husus da pek çok yerde ayetlerin sadece açıklaması yapılan kelimeyle ilgili kısmının

¹⁷⁸ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 314.

¹⁷⁹ Me’âric, 70/4.

¹⁸⁰ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 314.

¹⁸¹ a.e., 315.

zikredilmesidir. Ayetleri kitabının pek çok yerinde bu şekilde veren el-Luğavî ayetlerin tamamını zikretmek yerine sadece kelimenin ayette geçtiği kısmı olarak örneklendirmelerde bulunmuştur. Birkaç misal vermek durumun izahı için faydalı olacaktır:

Bu duruma ilk olarak ‘التَّعْزِيرُ’ kelimesi örnek verilebilir. ‘azarlamak, uyarmak’ ve ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ anlamlarına gelen kelimenin açıklamalarında ‘saygı göstermek’ manasına şahit olarak verilen ayetten yalnızca ‘وَتُعَزِّرُوهُ’ lafzının zikredildiği görülmektedir¹⁸². Ayetin tamamı ise şu şekildedir:

{لْتُرْمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا} “*Ta ki (ey müminler!) Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz, Rasûlüne yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tesbih edesiniz*¹⁸³.”

Görüldüğü gibi Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ayetin yalnızca tek bir kelimesini alarak şahit getirme cihetine gitmiş, ayetin kalan kısımlarına ise yer vermemiştir.

Bu durumla ilgili bir başka örnek de ‘العُرُوبُ’ kelimesinde karşımıza çıkmaktadır. Kelime ‘iffetli, namuslu kadın’ ve ‘hayâsız kadın’ manalarında kullanılmaktadır. ‘İffetli, namuslu kadın’ manasına dair {عُرْيَا أَتْرَابًا} ayetini şahit getiren Ebu't-Ṭayyib kelimenin anlamıyla direkt alakalı olduğu için ayetin yalnızca bu kısmını zikretmiş, bağlam açısından bütünlük sağladığı diğer kısımlarına ise yer vermemiştir¹⁸⁴. Ayetin tamamı şu şekildedir:

{إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرْيَا أَتْرَابًا لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ} “*Gerçekten biz hurileri apayrı biçimde yeni yarattık. Onları, eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler kıldık. Bütün bunlar sağdakiler içindir*¹⁸⁵.”

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ayetlerin yalnızca ezdâd lafzın zikredildiği kısmını alarak açıklamalarda bulunmuş, belki de konuyla ilgisi olmadığını düşündüğü kısma ise yer vermemiştir. Bu durum, eserini

¹⁸² el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 319.

¹⁸³ Fetih, 48/9.

¹⁸⁴ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 324.

¹⁸⁵ Vâkıa, 56/35-38.

yazdığı dönemde el-Luğavî'nin kağıt ve mürekkep maliyetlerini azaltmak istemesiyle ve okuyucunun bilgisine ve zihnine güvenmesiyle de açıklanabilir. Elbette ayetin tamamını vermesi yeğlenen bir durumdur ancak sadece kullanacağı bölümü almasından dolayı da Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'yi eleştirmek çok da yerinde olmaz. Bütün bunlara rağmen bu durumu bir eksiklik olarak görenler olursa da; kitabı tahkik eden İzzet Hasen ayetlerin sonunda vermiş olduğu dipnotlarda ayetlerin tamamını, sure adlarını ve ayet numaralarını tespit ederek bu eksikliği ortadan kaldırmıştır.

Eserde doğrudan kelimenin anlamını destekler mahiyette olmayıp, kelimenin tâlî özelliklerine işaret eden ayetler de kullanmıştır. Söz konusu durum 'yemek yiyen' ve 'yenilen yemek' manalarına gelen 'الأَكُولَةُ' kelimesinde görülmektedir. Açıklamalarda kelimenin müfred yapısının 'الأكِيلِينَ' manasında cemi anlamını da içerdiği vurgulanmış ve şu ayetler bu kullanımlara örnek olarak zikredilmiştir:

{وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا} “İnsan pek acelecidir¹⁸⁶.”

{خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَجَلٍ} “İnsan, aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır¹⁸⁷.”

{إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ} “İnsan gerçekten ziyan içindedir¹⁸⁸.”

Görüldüğü üzere ayetlerde zikredilen 'الإنسانُ' lafızları müfred olarak kullanılmalarına rağmen 'النَّاسُ' şeklinde cemi anlamında tüm insanları kapsamaktadır. Dolayısıyla ayetlerde yer alan bu kullanım, daha önce de belirtildiği gibi 'الأَكُولَةُ' kelimesinin 'الأكِيلِينَ' manasında cemi olarak da kullanılabilmesine işaret etmektedir¹⁸⁹. Bu da Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ayetleri kullanma yöntemlerinden bir başkası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserde yer alan kelimeler ayetlerle delillendirilirken bazı kelimelerin yalnızca bir anlamına delalet eden ayetlerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu kelimeler

¹⁸⁶ İsrâ, 17/11.

¹⁸⁷ Enbiyâ, 21/37.

¹⁸⁸ Asr, 103/2.

¹⁸⁹ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 46-47.

ezdâdı araştıranlarca Kur’ân’da bulunan ezdâd kelimeler arasında görülmemiştir. Bunun yanında bazı kelimelerin sahip oldukları zıt anlamların her ikisinin de ayetlerde yer bulduğu görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ezdâd kelimeler olduğunun ileri sürülmesinin sebebi de budur. Kur’ân-ı Kerîm’de ezdâd konusunu araştıranlar da buradan hareketle birkaç kelimeyi ele almışlar ve araştırmalarını bu veriler üzerinden yürütmüşlerdir¹⁹⁰.

Ayetlerle istişhad hususunu bu şekilde aktarmaya çalıştıktan sonra son olarak Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî’nin kullandığı şahitlerle ilgili üzerinde durulması gereken bir başka yönteminden daha bahsetmek gerekmektedir. el-Luğavî eserinde bir kelimeyi açıklarken bazen farklı türdeki şahitleri bir arada kullanarak istişhadta bulunmuştur. Bu durumu açıklamak üzere istişhadta ayet ve şiirin bir arada kullanımına dair yalnızca bir misal verilerek durum örneklendirilecektir.

Söz konusu kullanıma örnek olan lafız ‘الرجاء’ kelimesidir. Ebu’-t-Ṭayyib el-Luğavî’nin aktardığına göre kelime ‘çok istemek, arzulamak, ümit etmek, ummak ve korkmak, çekinmek’ anlamlarına gelmektedir¹⁹¹.

el-Luğavî bu anlamları verdikten sonra kelimenin ‘çok istemek, arzulamak, ummak’ anlamlarına geldiği şu ayetleri zikreder;

{أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا}

“Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır¹⁹².”

{وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَن يُلْقَىٰ إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَافِرِينَ} “Sen, bu Kitab’ın sana vahyolunacağını ummuyordun. (Bu) ancak Rabbinden bir rahmet (olarak gelmiş)tir. O halde sakın kâfirlere arka çıkma!”¹⁹³

¹⁹⁰ Bu kelimeler için Bkz.: Arpa, a.g.m.; Sabri Türkmen, *Kur’an-ı Kerîm’de Ezdâd*, Marîfe, yıl 10, sayı 2, güz 2010.

¹⁹¹ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 196.

¹⁹² İsrâ, 17/57.

¹⁹³ Kasas, 28/86.

{وَأِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا} “Eğer Rabbinden umduğun (beklemek durumunda olduğun) bir rahmet için onların yüzlerine bakamıyorsan, hiç olmazsa kendilerine gönül alıcı bir söz söyle¹⁹⁴.”

Meallerinde de görüldüğü üzere ayetlerde geçen ‘رَجَاءٌ’ lafzı ‘*umut etmek*’ manasında kullanılmıştır. Ebu’-Tayyib ayrıca kelimenin bu anlamıyla ilgili Ka’b b. Zuheyr’in (ö.26/645)¹⁹⁵ aşağıdaki beytini zikreder (*Basît*):

أَرْجُو وَأَمَلُ أَنْ تَدْنُو مَوَدَّتُهَا وَمَا إِحَالُ لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ

Onun sevgisinin yakın olmasını umuyorum (ümit ediyorum). Ancak senin vuslatından bize bir nasip olduğunu zannetmiyorum¹⁹⁶.

Beyitte geçen ‘أَرْجُو’ lafzı ‘*ummak, beklemek, istemek*’ şeklinde tercüme edilebilir. Görüldüğü üzere Ebu’-Tayyib el-Luğavî kelimenin söz konusu anlamını vermek hususunda hem ayet hem de şiiri bir arada vererek istişhadda bulunmuştur.¹⁹⁷

Ayetlerde kelimenin diğer anlamı olan ‘*korkmak*’ manasını ihtiva eden kullanımı da yer almaktadır. el-Luğavî bu ayetleri de zikrederek kelimenin bu manasına yönelik istişhadda bulunmuş ve ayetlerde geçen ‘رَجَاءٌ’ kelimesinin ‘*korkmak*’ anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu anlam göz önünde bulundurulacak olursa ayetlerin manaları şöyle olmaktadır:

{فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ} “Her kim Rabbine kavuşmaktan korkarsa...¹⁹⁸”

{قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا} “Bize kavuşmaktan korkanlar şöyle derler...¹⁹⁹”

{وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ} “Ahiret gününden korkun...²⁰⁰”

¹⁹⁴ İsrâ, 17/28.

¹⁹⁵ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.g.e.*, s. 99; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'şu'arâ*, s. 67-70; el-İsfahânî, *a.g.e.*, XVII, 87-98; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, IX, 154-156.

¹⁹⁶ K'ab b. Zuheyr, *Dîvânu K'ab b. Zuheyr*, (tah.: Ali Fâ'ûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 62.

¹⁹⁷ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezâd*, s. 196.

¹⁹⁸ Kehf, 18/110.

¹⁹⁹ Yûnus, 10/15.

²⁰⁰ Ankebût, 29/36.

Ebu't-Ṭayyib ayrıca kelimenin bu anlamıyla ilgili en-Nâbiğatu'z-Zubyânî'den (ö./m.604)²⁰¹ şu beyti de nakleder (*Tavîl*):

مَجَلَّتْهُمْ ذَاتُ الْإِلَهِ وَدِينُهُمْ قَوْمٍ، فَمَا يَرْجُونَ غَيْرَ الْعَوَاقِبِ

Onların kitapları kutsal dinleri de sağlamdır dolayısıyla akıbetlerinden korkarlar²⁰².

el-Luğavî'nin aktardığına göre beyitte geçen 'فَمَا يَرْجُونَ' lafzı 'korkmak' manasında kullanılmıştır²⁰³.

Bu noktada Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, el-Halîl b. Ahmed'in kelimenin manasına dair görüşlerini nakleder. el-Halîl b. Ahmed'e göre 'الرَّجَاءُ' kelimesi 'المبالاة' 'önemsemek, umursamak, ilgilenmek' anlamlarına gelmektedir ve bu kelimelerin 'الخَوْف' 'korku' anlamı kazanmaları için başlarında bir olumsuzluk edatı olması gerekir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi;

{إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا} “Huzurumuza çıkacaklarından korkmayanlar...”²⁰⁴

{مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا} “Size ne oluyor ki, Allah'ın büyüklüğünden korkmuyorsunuz?”²⁰⁵

el-Halîl b. Ahmed, ayetlerde geçen 'لَا يَرْجُونَ' ve 'لَا تَرْجُونَ' lafızlarının 'Allah'ın azametinden korkmazlar' şeklinde tefsir edildiğini aktarmıştır. Ona göre kelimenin bu anlamı kazanması başlarında bulunan 'لَا' nefy edatı ile mümkün olmuştur.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ise bu noktada kendi görüşünü belirterek el-Halîl b. Ahmed'e itiraz eder ve {وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ} 'âhîret gününden korkun'²⁰⁶ ayetini örnek

²⁰¹ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.e.*, s. 56; İbn Kuteybe, *a.e.*, s. 70-81; el-İsfahânî, *a.e.*, XI, 5-44; el-Bağdâdî, *a.e.*, II, 118-122.

²⁰² en-Nâbiğatu'z-Zubyânî, *Dîvânu'n-Nâbiğati'z-Zubyânî*, (tah.: Hamdû Ṭammâs), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2005, s. 16.

²⁰³ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezâd*, s. 199.

²⁰⁴ Yûnus, 10/7.

²⁰⁵ Nûh, 71/13.

²⁰⁶ Ankebût, 29/36.

vererek fiilin başında olumsuzluk edatı bulunmadan da kelimenin 'korkmak' anlamına gelebileceğini söyler²⁰⁷.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî kelimenin her bir anlamı için ayrı ayrı hem ayetle hem de şiirle istiḥadda bulunarak kelimenin açıklanması hususunda daha sağlam ve daha geniş bir bilgi verme özelliği ortaya koymuştur.

Ayetlerle istiḥad etmesi konusundaki yöntemleri bu şekilde zikredildikten sonra Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin hadislerle istiḥad etmesi hususunun örnekler üzerinden açıklamalar yaparak ele alınması yerinde olacaktır.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî eserinde yer verdiği hadisleri çoğunlukla kelimenin kullanımına delalet edecek biçimde yahut anlamlarını açıklamak üzere zikretmiştir.

Kelimenin kullanımına delalet eden bir hadisi şahit olarak kullandığına 'نَدِيءٌ' kelimesinde rastlanmaktadır. Müellif açıklamalarında kelimenin 'نَدِيءٌ', 'نَدِيدٌ' şeklinde masterlarını zikrettikten sonra 'نَدِيدَةٌ' biçiminde bir masterının daha olduğunu ve sondaki 'ة' nin mübalağa için geldiğini belirtir. Ardından da bu duruma örnek olarak [إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٌ فَأَكْرِمُوهُ] “Bir kavmin şereflişi size geldiğinde ona ikramda bulunun”²⁰⁸ hadisini zikreder ve hadiste geçen 'كَرِيمٌ' kelimesinin 'كَرِيمَةٌ' şeklinde de bir kullanımı olduğunu, bunun da 'نَدِيدَةٌ' kelimesi için emsal teşkil ettiğini belirtir²⁰⁹.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Kitâbu'l-Ezdâd*'ında kelimelerin anlamlarını açıklamak üzere zikretmiş olduğu pek çok hadis bulunmaktadır. Örneğin 'فَرَعٌ' kelimesini açıklarken müellif kelimenin 'korkmak, korkudan yardım istemek' ve 'korkan birine yardım etmek' manalarına geldiğini belirterek 'korkan birine yardım etmek' manasıyla ilgili Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Ensâr için zikrettiği şu hadisi nakleder:

²⁰⁷ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 199.

²⁰⁸ Ebu's-Sa'âdât Mecduddîn el-Mubârek b. Muḥammed b. Eşîr, *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Ḥadîs ve'l-Eşer*, el-Matba'atu'l-Ḥayriyye, Kahire, 1322, IV, 17.

²⁰⁹ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 410.

[إِنَّكُمْ لَتَقْتُلُونَ عِنْدَ الطَّمَعِ وَتَكْتُمُونَ عِنْدَ الْفَرَعِ] “Sizler (savaşta ganimet) isteme anında azalıyorsunuz, (korku anında) yardımlaşmada çoğalıyorsunuz”²¹⁰ hadisi naklettikten sonra müellif, hadiste geçen ‘الْفَرَعُ’ kelimesinin ‘(korku anında) yardım etmek’ manasına geldiğini belirtmiştir. Böylece kelimenin anlamına delalet eden bir hadisi şahit olarak kullanmıştır²¹¹.

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin eserinde yer verdiği hadislerin bazıları doğrudan doğruya ezdâddan olan kelimeyi içermeyip, bu kelimenin delalet ettiği manalara şahitlik etmektedir. Bu duruma ‘الآدم’ kelimesinin açıklamalarında rastlanmaktadır.

Ebu’-Tayyib’in belirttiğine göre ‘الآدم’ kelimesi ezdâddan olup, Araplar tarafından ‘esmer’ ve ‘renk bakımından diğer insanlardan daha açık bir tene sahip kişiler’ için kullanılmaktadır. Araplar koyu renkli bir tene sahip insanlar için ‘الأسمر’ yahut ‘الأسود’ lafızlarını kullanırken; beyaz, açık ten rengine sahip insanlar için ‘الأبيض’ yerine ‘الأحمر’ lafzını kullanmaktadır²¹².

el-Luğavî bu noktada insanların ten rengine dair kullanılan kelimeleri delillendirmek üzere [بُعِثْتُ إِلَى الْأَسْوَدِ وَالْأَحْمَرِ] “Ben siyahlara (Araplara) ve kırmızılara/beyazlara (Acemlere) gönderildim”²¹³ hadisini zikrederek hadiste yer alan ‘الأسود’ ve ‘الأحمر’ lafızlarının insanların ten renklerine işaret ettiğini belirtmektedir. İbnu’l-Esîr’in (ö.606/1210) hadisin açıklamalarında belirttiği üzere; genel kanıya binaen Araplar daha siyah tenli olduklarından Araplar için ‘الأسود’, Acemler de beyaz tenli olduklarından onlar için ‘الأحمر’ lafzı kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere el-Luğavî’nin şahit olarak kullandığı bu hadis kelimenin kendisini içermeyip kelimenin anlamlarını ihtiva etmektedir.

Ebu’-Tayyib’in açıklamalarının devamında naklettiğine göre Araplar ‘الأبيض’ ‘beyaz’ lafzını bir insanın ten rengini değil o insanın ‘namuslu’, ‘arınmış’,

²¹⁰ İbnu’l-Esîr, a.g.e., III, 216.

²¹¹ el-Luğavî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 340.

²¹² a.e., s. 39.

²¹³ İbnu’l-Esîr, a.g.e., I, 291.

'ayıplardan uzak' olduğunu belirtmek için kullanmaktadırlar²¹⁴. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ebu't-Tayyib el-Luğavî hadislerle istişhad ederken bazen doğrudan ezdâd olan kelimeyi değil kelimenin delalet ettiği manaları içeren hadisleri nakletmiştir.

Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin eserinde yer alan hadislerin ele alınış yöntemleri bakımından dikkat çeken bir başka yönü de bu hadislerin şahit olarak verilirken bazen senetleriyle birlikte bazen de senetsiz olarak nakledilmeleridir.

Bu konuyla ilgili hadislerin ilki 'البكر' kelimesinin izahında kullanılmıştır. Kelime 'bakire', 'yaşça küçük' ve 'ilk doğumunu yapmış kadın' anlamalarına gelmektedir. Ebû 'Ubeyde 'البكره الصغيرة' diyerek kelimenin 'yaşça küçüklük' manası olduğunu belirtir. Nitekim el-Luğavî kelimenin bu manada kullanımına örnek olan bir hadisi nakleder: [عَلَيْكُمْ بِالْأُبْكَارِ، فَإِنَّهُمْ أَعْدَبُ أَفْوَاهًا، وَأَنْتَقُ أَزْحَامًا] "Bakirelerle evlenenin çünkü onlar daha tatlı dilli ve daha doğurganlardır."²¹⁵ hadiste yer alan 'الأبكار' lafzından maksat yaşça küçüklüktür. Görüldüğü gibi hadis senediyle birlikte zikredilmemiş, yalnızca metin verilmiştir.

Açıklamalarına devam eden Ebu't-Tayyib, kelimenin bir diğer anlamı olan 'bakire' manasını içeren başka bir hadisi senediyle birlikte şöyle nakletmiştir: [وروى حماد بن سلمة، عن الزبير، عن جابر، قال: تزوجت امرأةً ثيبياً، فقال لي النبي صلى الله عليه وسلم: فهلا بكراً تُلَاعِبُهَا وتُلَاعِبُكَ] "Hammâd b Seleme'nin Zübeyr'den rivayet ettiğine göre Câbir şöyle demiştir: Peygamber'e (s.a.s.) 'Dul bir kadınla evlendim' dedim ve Rasûlullah (s.a.s.) da bana 'Keşke kendisiyle oynaşacağın bakire biriyle evlenseydin' dedi²¹⁶." Buradaki 'بِكْرًا' lafzından kasıt belirtildiği gibi 'bakire' manasıdır.

Kelimenin diğer anlamına delalet eden bir şahit olması için verilmiş bu hadiste de görüldüğü üzere hadis sadece metniyle değil, başında senediyle birlikte

²¹⁴ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 40.

²¹⁵ İbn Mâce, *Nikâh*, 7; İbnu'l-Eşîr, *a.g.e.*, IV, 131.

²¹⁶ Buḥârî, *Nikâh*, 120; Muslim, *Razâ'*, 45; İbn Mâce, *a.y.*.

zikredilmiştir. Bu da el-Luğavî'nin hadisleri senetli bir şekilde şahit göstermesine örneklik teşkil eden bir husus olarak ortaya çıkmaktadır²¹⁷.

3.3.2. Şiirden Yapılan İstişhadlar

Şiir, kaynaklık etmesi açısından Arap dili ve edebiyatı için vazgeçilmez bir unsurdur. Arap dili ve edebiyatında kaynak olarak kullanılan eserlerin hemen hepsi şiirden beslenmiştir.

Birbirine kaynaklık etme silsilesi içinde Cahiliye dönemi şiirleri çok büyük bir öneme sahiptir. Zira bir kelime ya da bir tabir kendine Cahiliye şiirinde yer bulabildiği ölçüde sağlam ve muteber kabul edilmiştir.

Literatürün artmasıyla birlikte bazı dil âlimleri şairleri çeşitli tabakalara ayırmış ve şiirlerin taşıdıkları şahit olma değerlerini bu tabakalara göre sınıflandırmışlardır.

Bu bağlamda Abdulkâdir el-Bağdâdî kendisiyle şahitlik edilen kelamı “*şiir ve şiir dışında kalan diğer şeyler*” olarak ikiye ayırmış ve konumuzla ilgili kısım olan şiir tabakalarının da bazı âlimlerce 4 tabakada tasnif edildiğini belirtmiştir. Bu dönemler şöyle sıralanabilir:

1. *Cahiliye dönemi şairleri*

İmruu'l-Kays, Tarafe, Antera, Zuheyr, el-A'sâ gibi İslamiyet'ten önce yaşamış olan şairlerdir.

2. *Muhadramûn şairler*

Cahiliyye devrinin sonlarında gelmiş olup, şairlik hayatlarının bir kısmını da İslami devirde geçirmiş olan Lebîd, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Zuheyr gibi şairlerdir.

3. *Mutekaddimûn şairler*

Bu dönem şairlerine İslâmiyyûn adı da verilmektedir. İslami devrin ilk şairleri olan Cerîr, el-Ferazdak ve Zu'r-rumme gibi şairlerdir.

4. *Muvelledûn şairler*

²¹⁷ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 83-84.

Muhdesûn adı da verilen ve üçüncü tabakadan sonra günümüze kadar gelen şairlerdir ki, bunların ilki sayılan Beşşâr b. Burd (ö.167/783) ve Ebû Nuvâs bu dönem şairlerinden bazılarıdır²¹⁸.

Abdulkâdir el-Bağdâdî yapmış olduğu bu sınıflandırmaya göre ilk iki tabakanın şiirleriyle istişhad edilmesi hususunda dilcilerin ittifak ettiklerini, üçüncü tabaka için ittifak olmasa da kendisinin bu şairlerin şiirlerinin şahit değeri taşıdığını ve bu şiirlerle istişhad etmenin doğru olacağını belirtmiştir²¹⁹.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî de kitabında şiirden istişhada oldukça fazla önem göstermiştir. Bu durum, eserinde kullandığı şahitler arasında bu dönemlerin hepsine ait şiirlerin olması ve bu şiirlerin de sayısının fazla olmasından anlaşılmaktadır.

Yukarıda şairler tabakalara ayrılarak verildiği için burada da örnek olarak kullanılacak şiirlerin yine bu şair tabakalarının sıralarına göre verilmesi uygun olacaktır. Ayrıca örnek olarak kullanılacak kelimelerin sözlüklerde yer alan açıklamalarına, konumuzla bağdaşan ve bağdaşmayan yönlerine de değinilmeye çalışılacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi Arap edebiyatında Cahiliye dönemi ilk şiir tabakasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümdeki örneklere ilk planda Cahiliye dönemi şiirlerini zikrederek başlamak yerinde olacaktır.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, Ebû 'Ubeyde 'den naklettiği 'جَلَلٌ' kelimesinin '*büyük, önemli ve küçük, önemsiz, değersiz*' anlamlarına geldiğini söyledikten sonra kelimenin anlamına delalet eden çeşitli beyitlerle açıklamalar yapmıştır.

Daha sonra **Cahiliye** döneminin en önemli şairlerinden olan ve muallakasıyla meşhur İmruu'l-Kays b. Hucr'un (ö./m.545)²²⁰; Esedoğullarının kendi krallarını öldürmesinin ne kadar büyük ve çarpıcı bir etkisinin olduğunu anlatmak ve bu olayın dünyadaki diğer bütün işlerden çok daha önemli olduğunu; geriye kalan olayların ise bunun yanında değersiz ve basit kaldığını vurgulamak için söylediği aşağıdaki

²¹⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 29.

²¹⁹ *a.e.*, I, 30-32.

²²⁰ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumaḥî, *a.g.e.*, s. 51; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 37-56; Ebû Bekr Muḥammed b. el-Kâsım b. el-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâidi's-Sebi't-Tivâli'l-Câhiliyyât*, (tah.: Abdusselâm Muḥammed Hârûn), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts., s. 3-8; el-İsfehânî, *a.g.e.*, IX, 93-127; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 321-327.

beytini utrub'un kitabından naklederek zikretmiş ve beyitte geçen ' l' kelimesinin, anlamlarından biri olan *küçük, önemsiz (iř)* manasında kullanıldığını belirtmiştir (*Mutekârib*):

لَقَتَلِ بِي أَسَدٍ رَبُّهُمْ أَلَا كُلُّ شَيْءٍ سِوَاهُ جَلٍّ

*Esedoğullarının, krallarını öldürmesiyle (dağları titreten bir hadise meydana gelmiştir.) Gerçek řu ki bu olay dışındaki her şey önemsizdir*²²¹.

el-Halîl b. Ahmed de ' l' kelimesinin ' لَّ فِي عَيْنِي أَيَّ عَظْمٍ ' 'gözümde büyüdü' ve ' لَّ فِي عَيْنِي أَيَّ اخْتَفَرٍ وَ تَهَاوَنٍ وَ هَذِهِ مِنَ الْمَضَادِّ ' 'gözümde küçüldü ve basitleşti bu da zıt anlama gelen kelimelerdendir' şeklinde kullanıldığını belirterek kelimenin iki zıt anlama geldiğini belirtmiş ve devamında da küçük ve basit anlamında, İmruu'l-Kays'ın yukarıda verilen beytini zikretmiřtir²²². Ebu't-ayyib el-Luğavî'nin kelimenin ezdâddan olduğuna dair görüşlerinin el-Halîl b. Ahmed'de karşılık bulunduğunu görmekteyiz.

Benzeri bir durum el-Cevherî'nin *es-Sihâh* adlı sözlüğünde görölmektedir. el-Cevherî ' l' kelimesinin '*büyük, önemli iř*' anlamına geldiğini belirterek el-Luğavî'nin de kitabında yer verdiği bir başka Cahiliye şairi olan el-Hâris b. Va'le el-Cermî'nin řu beytini vermiştir (*Kâmil*):

قَوْمِي هُمْ قَتَلُوا أُمِّيَمَ أَحِي فَإِذَا رَمَيْتُ يُصَيِّبُنِي سَهْمِي

Kardeřim Umeyme'yi kendi kavmim katletti. Eğer onlara bir ok atarsam, attığım ok beni vuracaktır.

فَلَنْ عَقُوْتُ لِأَعْمُقُونَ جَلًّا وَلَنْ سَطَّوْتُ لِأَوْهَنَنَ عَظْمِي

*Eğer ki affedersem bu büyük bir af olacaktır. Affetmeyip de onlara savaş açarsam (o zaman da) kendi kavmimi zayıf düşürmüş olacağım*²²³.

Beyitte kardeşinin kendi kabilesi tarafından katledilmesi üzerine şairin düştüğü ikilem ve ıkmağ göze arpmaktadır. şair kavmine karşı bir ok attığı takdirde aslında o oku kendisine atmış olacağını zira bu durumun akabinde kavminin

²²¹ İmruu'l-Kays, *Dîvânu İmrii'l-Kays*, (tah.: Hânnâ el-Fâhûrî), Dâru'l-Cil, Beyrut, 2005, s. 227.

²²² el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 123.

²²³ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 112.

de ona karşı bir hamlede bulunacağını; savaşa girdiği takdirde ise onları zayıf düşüreceğini ve bunun da kimseye bir fayda sağlamayacağını anlatmış, dolayısıyla onları affetmesinin daha iyi olacağını belirtmiştir. Ancak bu affetme sıradan bir affetme değildir. Çünkü kardeşinin öldürülmesi bir kenarda durmaktadır. Kavmine olan bağlılığı da onlara karşı gelmekten onu alıkoymaktadır. Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde onun affının neden bu kadar büyük bir af olduğu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

el-Cevherî yukarıdaki beyti zikrettikten sonra kelimenin aynı zamanda 'küçük, önemsiz, basit' anlamlarına geldiğini belirtmiş ve tıpkı el-Halîl b. Ahmed ve Ebu't-Ṭayyib gibi o da İmruu'l-Kays'ın mezkur beytini şahit getirerek kelimenin ezdâddan olduğunu belirtmiştir²²⁴.

el-Cevherî ile aynı dönemde yaşamış olan ve *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa* adlı sözlüğün sahibi İbn Fâris ise kelimenin, 'عظیم' 'büyük' anlamına geldiğini belirtmiş diğer manasına değinmemiştir²²⁵. Dolayısıyla kelimenin ezdâddan olup olmadığına dair eserinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bir başka dil âlimi olan İbn Manzûr *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinde büyük ve küçük olan şeylere 'جَلَل' dendiğini belirterek zikredilen şahitleri kullanmış ve kelimenin ezdâddan olduğunu belirtmiştir²²⁶.

'جَلَل' kelimesiyle ilgili son olarak ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-Arûs* isimli sözlüğünde geçen bilgilere bakıldığında ez-Zebîdî'nin de yukarda bahsi geçen sözlüklerde kullanılan manaları ve şahitleri kullanarak kelimenin ezdâddan olduğunu zikrettiği görülmektedir²²⁷.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, yine İmruu'l-Kays'tan; 'ؤو' kelimesinin 'ön ve arka' şeklinde iki zıt anlama geldiğini bir arada belirten şu beytini şahit olarak nakletmiştir (*Tavîl*):

²²⁴ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, (tah.: Ahmed Abdulğafûr 'Attâr), Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, IV, 1659.

²²⁵ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa*, (tah.: Abdusselâm Muḥammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, I, 417.

²²⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 663.

²²⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXVIII, 218.

وَكَمْ دُونَهَا مِنْ مَهْمَةٍ وَمَفَازَةٍ وَكَمْ أَرْضٍ جَدِبَ دُونَهَا وَلُصُوصُ

*Önünde nice sahralar, tehlikeli çöller var; arkanda da nice çorak araziler ve hırsızlar var*²²⁸.

Beyitten de anlaşıldığı üzere, ‘دُونُ’ kelimesi ‘رَيْدٌ دُونَكَ أَيُّ خَلْفِكَ’ ve ‘رَيْدٌ دُونَكَ أَيُّ قُدَامِكَ’ örneklerinde olduğu gibi ‘ön ve arka’ anlamlarına gelmektedir ve bu haliyle ezdâd kelimeler arasında yer almaktadır²²⁹.

Sözlükler incelendiğinde ise el-Halîl b. Ahmed, İbn Dureyd ve el-Cevherî’nin ‘دُونُ’ lafzıyla ilgili olarak eserlerinde zikrettikleri bilgiler Ebu’t-Tayyib el-Luğavî’nin kitabında zikrettiği bilgilerle örtüşmektedir. Ancak el-Luğavî’den farklı olarak el-Halîl ve İbn Dureyd kelimenin ezdâddan olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemişlerdir. el-Halîl ve el-Cevherî ayrıca bu kelimedenden fiil türetilmeyeceğini de belirtmiştir²³⁰.

İbn Manzûr ve ez-Zebîdî ise ‘دُونُ’ ile ilgili kendilerinden önceki bilgileri toplamışlardır. Hatta İbn Manzûr nahivcilerin bu kelimeye dokuz farklı anlam verdiğini söylemiştir. Her ne kadar bu açıklamaları yaparken İbn Manzûr kelimenin ezdâddan olduğunu açıkça ifade etmese de, ‘kelime ön ve arka anlamlarına gelir’ diyerek Ebu’t-Tayyib el-Luğavî’nin kullandığı lafzın aynısını kullanmıştır. ez-Zebîdî de kelimenin anlamlarını kapsamlı bir biçimde açıklarken söz konusu manaları farklı yerlerde belirtmiştir²³¹. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda her iki âlimin de kelimenin ezdâddan olduğuna işaret ettiklerine dair bir yargıya varılması mümkündür.

Ebu’t-Tayyib el-Luğavî’nin ele aldığı bir başka kelime de yaygın anlamıyla bir şeyi para karşılığı ‘satmak’ manasına gelen ‘الْبَيْعُ’ kelimesidir. Bu kelime de ezdâddan olup diğer anlamı ‘bir şeyi satın almak’tır.

²²⁸ İmruu’l-Kays, *a.g.e.*, s. 171.

²²⁹ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 182.

²³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 263; İbn Dureyd, *a.g.e.*, II, 686; el-Cevherî, *a.g.e.*, V, 2115.

²³¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 1460; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXXV, 31-39.

el-Luğavî kitabında bu kelimeyi açıklarken; “*Bir şeyi başkasına verip ücretini alırsan ‘بعث الشيء’ ‘bir şeyi sattım’ dersin.*” diyerek bu anlama delalet eden beyitleri vermiştir.

Satmak anlamına dair şiirleri naklettikten sonra Ebu’l-Ṭayyib el-Luğavî, ‘البيع’ kelimesinin zıt anlamı olan ‘*satın almak*’ manasını verirken Cahiliye dönemi şairlerinden bir başkası olan Tarafe b. el-‘Abd’ın (ö./m.564)²³² şiirini vermeden önce hikâyeyi anlatır ve ardından beyti nakleder;

“Bir şeyi satın aldığın zaman da ‘بعثه’ dersin. el-Aşma‘î, Ebû ‘Ubeyde ve Ebû Zeyd böyle aktarmışlardır. el-Aşma‘î bununla ilgili şöyle der; bir adam Cerîr’e en iyi şair kimdir diye sormuş, o da şunları söyleyendir diyerek, Tarafe’nin şu beytini okumuş ve sonunda da yani Tarafe’dir diye eklemiştir.” (*Tavîl*):

وَيَأْتِيكَ بِالْأَنْبَاءِ مَنْ لَمْ تَبِعْ لَهُ بِنَاتًا وَلَمْ تَضْرِبْ لَهُ وَقْتَ مَوْعِدِ

*Kendisine yol azığı satın almayı görüşme zamanı da belirlemediğin kişi sana haberler getirecektir*²³³.

Bunları naklettikten sonra Ebu’l-Ṭayyib el-Luğavî, ‘لَمْ تَبِعْ لَهُ بِنَاتًا’ lafzının ‘*kendisine azık satın almadığın kişi*’ manasında olduğunu belirterek ‘باع’ fiilinin ‘*satın alma*’ anlamında kullanıldığına işaret etmiştir²³⁴.

el-Cevherî tıpkı el-Luğavî gibi kelimenin her iki anlamını da zikrettikten sonra bu kelime ezdâddandır diyerek kelimenin ezdâddan olduğunu açıkça belirtmiştir²³⁵. el-Ḥalîl b. Ahmed, İbn Dureyd ve İbn Fâris ise kelimenin ‘اشترى’ satın almak anlamının da olduğunu belirtmekle yetinmişler, kelimenin ezdâddan olup olmadığı hususuna ise değinmemişlerdir²³⁶.

²³² Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.g.e.*, s. 137; İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘Ş-Şu‘arâ*, s. 88-96; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 370-375.

²³³ Tarafe b. el-‘Abd, *Dîvânü Tarafe b. el-‘Abd*, (tah.:Muhammed Abdurrahîm), Dâru’r-Râṭibi’l-Câmi‘iyye, Beyrut, 2008, s. 55.

²³⁴ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 57.

²³⁵ el-Cevherî, *a.g.e.*, III, 1189.

²³⁶ el-Ḥalîl b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 74-75; İbn Dureyd, *a.g.e.*, I, 369; İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Luğa*, I, 327.

İbn Manzûr ve ez-Zebîdî ise kendilerinden önceki rivayetleri topladıklarından dolayı ezdâda dair olan rivayetlere de yer vermişler ve bu rivayetler arasında kelimenin ezdâddan olduğunu belirten bilgileri aktarmışlardır²³⁷.

Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin kitabında yer verdiği ilk kelime olan 'الأمم' kelimesi, 'büyük, önemli; küçük, basit, önemsiz; istemek ve yakın' anlamlarına gelmektedir. el-Luğavî bu kelimenin her bir anlamını ayrı ayrı şahitlerle açıklarken kelimenin anlamlarından biri olan 'küçük, basit, önemsiz' anlamını Cahiliye döneminin meşhur şairlerinden biri olan Ebû Başîr Meymûn b. Kays el-A'sâ'nın (ö.7/629)²³⁸ şu beyti ile örneklendirmiştir (*Basît*):

لَئِنْ قَتَلْتُمْ عَمِيدًا لَمْ يَكُنْ أُمَّاً لَنَقْتُلَنَّ مِثْلَهُ مِنْكُمْ فَنَمْتَشِلُ

*Andolsun, eğer bizden bir reis katlederseniz bu basit (önemsiz) bir olay olmaz, aynı şekilde karşılık verir, intikamımızı mutlaka alırız*²³⁹.

el-Halîl *Kitâbu'l-'Ayn*'ında kelimenin yukarıda zikredilen anlamlarından 'küçük, basit, önemsiz; istemek ve yakın' manalarını vermiş, 'büyük, önemli' manasına ise değinmemiştir. Dolayısıyla kitabında kelimeyi ezdâd olarak kabul ettiğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır²⁴⁰.

İbn Dureyd ise *el-Cemherası*'nda kelimenin 'kastetmek, istemek' anlamlarına geldiğini belirtmiş, bahsi geçen diğer manalara dair herhangi bir bilgi nakletmemiştir²⁴¹.

el-Cevherî de *es-Sihâh* adlı eserinde kelimenin birçok anlamını zikrederken bizi ilgilendiren manalardan 'yakın, basit ve uzak' anlamlarına gelen rivayetleri nakletmiştir. O da tıpkı el-Halîl ve İbn Dureyd gibi kelimenin ezdâd olduğuna dair ne bir anlam ne de bir görüş belirtmiştir²⁴².

²³⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 401; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XX, 365.

²³⁸ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.g.e.*, s. 52, 65; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Su'arâ*, s. 135-143; el-İsfehânî, *a.g.e.*, IX, 127-152; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 181-184.

²³⁹ Ebû Başîr Meymûn b. Kays el-A'sâ, *Dîvânü'l-A'sâ'l-Kebîr*, (tah.: Mehdî Muhammed Nâşiruddîn), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 135.

²⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 23-25.

²⁴¹ İbn Dureyd, *a.g.e.*, I, 59-61.

²⁴² el-Cevherî, *a.g.e.*, V, 1863-1867.

İbn Manzûr *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinde 'الأمم' kelimesiyle ilgili kendinden önceki müelliflerin rivayetlerine yer vermiş, kelimenin 'küçük, basit, önemsiz; istemek ve yakın' anlamlarına geldiğini belirtmesine rağmen o da kelimenin ezdâd olduğuna dair bir bilgi nakletmemiştir²⁴³.

ez-Zebîdî de *Tâcu'l-Arûs* isimli eserinde tıpkı İbn Manzûr gibi kelimenin konuyla alakalı anlamlarından yalnızca 'küçük, basit, önemsiz; istemek ve yakın' manalarını zikretmiş, ancak kelimenin ezdâddan olduğuna dair bir görüş belirtmemiştir²⁴⁴.

İbn Fâris ise el-Halîl'den bahsi geçen anlamlarla ilgili olarak kelimenin 'küçük, basit, önemsiz; istemek ve yakın' manalarına geldiğini belirten rivayetleri eserinde zikretmiştir. Buna ilaveten sözlüklerini ele aldığımız müelliflerden farklı olarak da Ebû Hâtim ve Ebû 'Ubeyde'den naklettiği 'küçük ve büyük' anlamlarına değinerek kelimenin ezdâddan olduğunu belirtmiştir²⁴⁵.

Buraya kadar müellifin Cahiliye dönemine ait kullandığı beyitlerden örnekler aktarıldı. Konunun başında da belirtildiği gibi bu dönemi takip eden ve şair tabakalarının ikincisini oluşturan döneme **Muhadramûn** dönemi adı verilmektedir.

Bu dönem şairlerinden aktarılan bir şahit olarak, Lebîd b. Rebîa'nın (ö.41/661)²⁴⁶ 'حَسِبْتُ' kelimesinin 'yakîn, kesinlik' anlamında kullanıldığına dair zikrettiği ve Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin eserinde yer verdiği şu beyti örnek verilebilir (*Tavîl*):

حَسِبْتُ التُّقَى وَالْبِرَّ خَيْرًا تَجَارَةً رَاحًا إِذَا مَا الْمَرْءُ أَصْبَحَ قَافِلًا

*Kişi Allah'a döndüğünde onun için kazanç bakımından, takva ve hayırseverliğin en hayırlı ticaret olduğuna kesin kanaat getirdim*²⁴⁷.

²⁴³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 132-140.

²⁴⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XXXI, 227-250.

²⁴⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Luğa*, I, 21-31.

²⁴⁶ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.g.e.*, s. 135; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 148-156; el-İsfehânî, *a.g.e.*, XV, 350-370 ve XVII, 61-73; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 216-219.

²⁴⁷ Lebîd b. Rebîa, *Dîvânu Lebîd b. Rebîa*, (tah.: Hâmdu Ṭammâs), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, s. 77.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî eserinde kelimenin aynı zamanda '*zan, zannetmek*' manasına geldiğine ayrıca değinmiştir. Bunun yanında, beyitteki anlamı da göz önünde bulundurarak lafzın '*yakîn, kesinlik, kanaat getirmek*' manasına geldiğini belirtmiştir.²⁴⁸

Lebîd'in şiirine dönecek olursak görüldüğü gibi kelimenin anlamlarından birisi '*kesinliktir*'. Sözlüklerde kelimeye yüklenen anlamlar incelediğinde ilk olarak el-Halîl'in kelimenin türevlerinin '*şeref, kifâyet, hesap, saymak, sevap dilemek, zan, ok, cüzamlı ve ölüyü taşın içine koymak, kefensiz defnetmek*' gibi anlamlara geldiğini belirtmesinin yanında, şiirde geçen manasıyla '*kesinlik*' anlamına değindiği de görülmektedir.

el-Halîl '*الحَسْبَانُ مِنَ الظَّنِّ*' diyerek kelimenin manalarından birinin de '*zannetmek*' olduğunu açıkça belirttikten sonra; { *السَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ* } ayetinde²⁴⁹ geçen '*حُسْبَانٍ*' lafzının '*hesabı belirlenmiş, vakitleri bilinen, ve her ikisinin de o vakti aşamayacağı*' anlamına geldiğini söyleyerek kelimenin '*kesinlik*' anlamına da bu şekilde bir atıfta bulunmuştur. Böylece açıkça belirtmese de ezdâda işaret etmiştir²⁵⁰.

İbn Dureyd de kelimenin ilk olarak '*zannetmek*' manasına değinmiştir. Ayrıca el-Halîl'in zikrettiği manalara ilaveten kelimenin '*yastık, azap, din*' anlamlarına geldiğini de belirtmiş, fakat ezdâda ve '*kesinlik*' anlamına dair herhangi bir açıklamada yahut atıfta bulunmamıştır²⁵¹.

el-Cevherî de İbn Dureyd'in eserinde geçen tüm manaları almış ve tıpkı onun gibi ezdâda dair bir bilgi nakletmemiştir²⁵².

İbn Fâris ise kelimenin anlamlarını dört ana gruba ayırmıştır. Birinci gruptaki anlamı '*saymak*' olarak zikreden İbn Fâris, bu grubun altında '*zan, sayılmak, saygınlık, bir kimsenin çocuğunun büyük (bâliğ) yaşta ölmesi üzerine ona sevap istemesi*' gibi anlamları vermiştir. Daha sonra ikinci gruba geçen İbn Fâris bu gruptaki temel anlamın '*kifâyet, yeterlilik*' olduğunu belirtir.

²⁴⁸ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 135-136.

²⁴⁹ Rahmân, 55/5.

²⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 156.

²⁵¹ İbn Dureyd, *a.g.e.*, I, 277.

²⁵² el-Cevherî, *a.g.e.*, I, 109-112.

Üçüncü grupta ise kelimenin türevlerinden biri olan ‘الْحُسْبَانُ’ lafzını zikreder ve bu haliyle kelimenin ‘küçük yastık, Farisî yaylarıyla fırlatılan küçük ok ve azap’ manalarına geldiğini belirtir. Son olarak dördüncü grupta ‘الأَحْسَبُ’ kelimesini zikreder ve kelimenin; ‘sanki cüzzamlıymış gibi hastalıktan dolayı cildi beyazlayan ve saçları dökülen bir kimse’ için kullanıldığını söyler. Görüldüğü gibi İbn Fâris de kelimenin ezdâddan olduğuna dair herhangi bir bilgi zikretmemiş, kendinden önceki âlimlerin kelimeye verdiği manaları kategorize ederek aktarmıştır²⁵³.

İbn Manzûr ve ez-Zebîdî de kendilerinden önceki sözlüklerde geçen bilgilere ve manalara kitaplarında yer vermişler, kelimelerin farklı manalarına ait açıklamalara zenginlik katmışlar, mevcut manaları dışında farklı bir anlam zikretmemişlerdir. Bu anlamlar arasında el-Halîl b. Ahmed’in kelimeye dair belirttiği ‘kesinlik’ anlamı da vardır ki daha önce örnekleriyle birlikte bu mana açıklandı. Dolayısıyla İbn Manzûr ve ez-Zebîdî de açıkça zikretmesler de ezdâda bir atıfta bulunmuşlardır²⁵⁴.

Lebîd b. Rebîa dışında Ebu’-t-Tayyib el-Luğavî’nin kendisinden beyit naklettiği bir diğer muhadram şair, Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) şairi olarak da bilinen Hassân b. Sabit’tir (ö.54/674)²⁵⁵.

el-Luğavî, ‘الْأَمِينُ’ kelimesinin manalarını verirken; “Bu kelime fail ve meful manasında hem güvenen hem de güvenilen anlamlarına gelir.” der ve ardından da duruma örnek olarak Hassân b. Sabit’in şu beytini aktarır (*Hafîf*):

وَأَمِينٍ حَدَّثْتُهُ سِرًّا نَفْسِي فَوَعَاهُ جَفَظَ الْأَمِينِ الْأَمِينَا

O, kendisine gizli sırlarımı anlattığım güvenilir bir kimsedir. Nitekim itimat edenin güvenini boşa çıkarmayan kişi gibi kendisine emanet edilen sırrı saklayıp, muhafaza etmiştir²⁵⁶.

²⁵³ İbn Fâris, *Mu‘cemu Makâyîsi’l-Luğa*, II, 59-61.

²⁵⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 863-868; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, II, 267-280.

²⁵⁵ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.g.e.*, s. 215-220; İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ş-Şu‘arâ*, s. 170-173; el-İsfehânî, *a.g.e.*, IV, 141-176 ve XV, 153-169; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 227.

²⁵⁶ Hassân b. Sabit el-Enşârî, *Dîvânu Hassân b. Şabit*, (tah.: Abdurrahman el-Berkûkî), Dâru’l-Endelus, Beyrut, 1966, s. 411.

Ebu't-Ṭayyib'in belirttiğine göre beyitte geçen birinci 'أمين' kelimesi meful yani 'güvenilen, güvenilir'; ikinci 'أمين' kelimesi ise fail yani 'güvenen' anlamına gelmektedir²⁵⁷.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin muhadramûn dönemine dair eserinde yer verdiği bir başka şair de Ka'b b. Zuheyr'dir. Müellif, şairin beytini 'التَّقْوِيرُ' kelimesinin açıklamalarında şahit olarak nakletmiştir.

Ebu't-Ṭayyib'in belirttiğine göre söz konusu kelime 'süratle yürümek ve ölmek' anlamlarına gelmektedir. el-Luğavî'nin eserinde şahit olarak kullanmış olduğu ve belirtildiği gibi Ka'b b. Zuheyr'e ait olan beyit, kelimenin 'ölmek' anlamına örnektir ve şu şekildedir (*Tavîl*):

فَمَنْ لَلْقَوَا فِي شَانَهَا مِنْ يَحْوُكُهَا إِذَا مَا نَوَى كَعْبٌ وَفَوَزَ جَرُولُ

*Ben ve Hutay öldükten sonra kim bizim gibi şiir söyleyip de seviyemize yaklaşacak ki*²⁵⁸.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî bu döneme ait daha pek çok şair ve şiire eserinde yer verse de verilen örneklerin konunun anlaşılması için yeterli olacağı düşünüldüğünden diğer şair tabakası olan mutekaddimûn dönemine geçilmesi uygun olacaktır.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin *Mutekaddimûn* dönemine ait eserinde yer verdiği şiirlerden ilk olarak Cerîr b. Atiyye'nin (ö.110/728)²⁵⁹ 'السَّعْبُ' kelimesinin 'ayırma' anlamında kullanıldığına dair aşağıdaki beyti zikredilebilir (*Tavîl*):

وَقَدْ شَعَبَتْ يَوْمَ الرُّحُوفِ سُيُوفُنَا عَوَاتِقَ لَمْ يَثْبُتْ عَلَيْهِنَّ مَحْمَلُ

*Zuhûf savaşında kılıçlarımız bütün düşman kellelerini boyunlarından ayırmıştır*²⁶⁰.

Beyitte görüldüğü üzere 'ayırma' anlamında kullanılan kelimenin bunun dışında 'toplamak, birleştirmek, bir araya getirmek' anlamları da mevcuttur.²⁶¹ Ancak kelimenin sadece bir anlamını destekleyen bu şiir, Ebu't-Ṭayyib el-

²⁵⁷ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezâd*, s. 39.

²⁵⁸ K'ab b. Zuheyr, a.g.e., s. 73.

²⁵⁹ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumaḥî, a.g.e., s. 297, 374-451; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 283-289; el-İsfehânî, a.g.e., VIII, 5-95; el-Bağdâdî, a.g.e., I, 90-93.

²⁶⁰ Cerîr b. 'Atiyye, *Dîvânu Cerîr*, (tah.: Yûsuf 'Îd), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, s. 570.

²⁶¹ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezâd*, s. 259.

Luğavî'nin mutekaddimûn dönemine ait şiirleri kitabında şahit olarak kullandığına örneklik etmesi açısından yeterli olacaktır.

Kitâbu'l-Ezdâd'da şiiri nakledilen bir başka mutekaddimûn dönemi şairi de el-Ferazdak'tır (ö.110/728)²⁶². Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî 'شَامٌ' kelimesinin manalarına değinirken kelimenin 'kılıcın kınından çekilmesi' anlamında el-Ferazdak'ın kılıçları tavsif ettiği aşağıdaki beytini nakletmiştir (*Tavîl*):

إِذَا هِيَ شِيَمَتْ فَالْقَوَائِمُ تَحْتَهَا وَإِنْ لَمْ تُشَمَّ يَوْمًا عَلَّتْهَا الْقَوَائِمُ

*Kılıçlar çekildiğinde havaya kaldırılır, kabzalar aşağıda olur, fakat bir gün çekilmeyip kınlarına sokulduğunda kabzalar yukarıda olur*²⁶³.

Görüldüğü üzere beyitte geçen 'شَامٌ' kelimesi 'kılıcın kınından çekilmesi' manasına gelmektedir. Kelimenin diğer anlamı ise 'kılıcın kınına sokulmasıdır'. el-Luğavî ayrıca beyitte geçen 'الْقَوَائِمُ' kelimesinin kılıcın kabzası anlamına geldiği bilgisini de aktarmıştır²⁶⁴.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kendisinden şiir naklettiği mutekaddimûn dönemine mensup bir başka şair de Zu'r-rumme'dir (ö.117/735)²⁶⁵.

el-Luğavî'nin Ebû Hâtim'den naklederek eserinde ezdâd olarak verdiği 'المُعَمَّانُ' kelimesi yine onun belirttiğine göre 'şiddetli sıcak ve şiddetli soğuk' anlamlarına gelmektedir. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî kelimenin 'şiddetli sıcak' anlamına şahit olarak Zu'r-rumme'den şu beyti nakleder (*Basît*):

حَتَّى إِذَا مَعَمَّانُ الصَّيْفِ هَبَّ بِهِ بِأَجَّةٍ نَشَّ عَنْهَا الْمَاءُ وَالرُّطْبُ

*Nihayet yazın şiddeti sıcağı bastırınca, öyle yakıcı bir rüzgâr eser ki, bütün sular ve yeşillikler kurur*²⁶⁶.

²⁶² Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.e.*, s. 298; İbn Kuteybe, *a.e.*, s. 289-301; el-İsfehânî, *a.g.e.*, XXI, 278-407; el-Bağdâdî, *a.e.*, I, 218-223.

²⁶³ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 250.

²⁶⁴ *a.y.*

²⁶⁵ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumahî, *a.g.e.*, s. 549-570; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 333-342; el-İsfehânî, *a.g.e.*, XVIII, 5-59; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 119-122.

²⁶⁶ Ebu'l-Hâriş Ğaylân b. 'Ukbe b. Buheys Zu'r-Rumme, *Dîvânu Zi'r-Rumme*, (tah.: Vâzih eş-Şamed), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1997, I, 57.

Görüldüğü gibi şiirde geçen ‘مَعْمَعَانُ الصَّيْفِ’ lafzı ‘yazın şiddetli sıcağı’ manasındadır ve beyit kelimenin ‘şiddetli sıcak’ anlamına delalet etmektedir.

Ebu’-Tayyib el-Luğavî kelimenin ‘Yangın sesi, savaşta seslerin birbirine karışması, şeker kamışı gibi bitkilerin yanması sırasında çıkan ses ve yazın şiddetli sıcağı’ şeklinde başka anlamları da olduğunu açıklamalarının devamında ayrıca aktarmıştır²⁶⁷.

Bu üslup özellikleri dışında değinilmesi gereken bir başka husus da şudur; Ebu’-Tayyib eserinde şahit olarak verdiği beyitleri yalın bir şekilde aktarmakla yetinmemiş, aynı zamanda onları analiz ederek beytin sahibine nispetindeki sıhhatini de ortaya koymaya çalışmıştır. ‘الأجرد’ kelimesinin ‘kısa saçlı’ manasına geldiğini açıklarken şahit olarak verdiği beyitten önce “وَأَنْشَدَ فِي الْقَصِيرِ الشَّعْرَ بَيْتَ لِأَمْرِئِ الْقَيْسِ أَوْ غَيْرِهِ” “Kısa saç anlamında İmruu’l-Kays’a yahut başkasına ait bir beyit söylemiştir” şeklinde ihtimalli bir ibare kullanmıştır²⁶⁸.

Beyit nakledilirken sahibi hakkında böyle ihtimalli bir ifadenin kullanılmasının sebebi; beytin İmruu’l-Kays’a nispet edilen bir kasidede yer aldığı, aynı zamanda da İbrahîm b. Beşîr el-Ensârî’ye ait olduğunun söylenmesidir²⁶⁹.

3.4. Diğer Üslup Özellikleri

Yukarıda ele alınan üslup özellikleri dışında kalan diğer hususları da tek bir çatı altında toplamak adına böyle bir başlık uygun olacaktır. Bu bölümde eserinde yer verdiği ezdâd kelimelerin kullanımdaki meşhur anlamlarına değinmesi ve ezdâddan olan kelimeyi açıklamak için kullandığı şahitlerdeki ezdâddan olmayan kelimeleri de açıklaması gibi müellifin metoduyla ilgili diğer bilgilere örnekleriyle birlikte değinilmeye çalışılacaktır.

²⁶⁷ el-Luğavî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, s. 396.

²⁶⁸ *a.e.*, s. 122.

²⁶⁹ *a.y.*.

3.4.1. Kelimelerin Meşhur Manalarına İşaret Edilmesi

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ezdâddan olan kelimenin anlamlarını verirken aynı zamanda bu manalardan hangisinin daha yaygın ve meşhur olduğunu da yaptığı açıklamaların arasında belirtmiştir.

Söz konusu duruma örnek olan 'البسئل' kelimesi, 'haram ve helal' olmak üzere iki zıt anlama gelmektedir. Kelimenin bu anlamlara gelmesindeki ana etken kelimenin kullanıldığı harfi cerlerdir. Zira kelime 'بَسَّلَ لَكَ' 'helal' ve 'بَسَّلَ عَلَيْكَ' 'haram' şeklinde harfî cerlerle kullanıldığı zaman bu manalara kavuşmaktadır²⁷⁰.

Ezdâd'ı reddedenler ise bu kelimenin yalnızca haram anlamına geldiğini söylemişlerdir²⁷¹. Kelimenin bu kullanımıyla ezdâddan olan kelimeler içinde yer alıp almaması gerektiğine daha önce değinilmişti. Bu sebeple burada Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kullandığı metot bakımından bir inceleme yapmak yeterli olacaktır.

Metot açısından değerlendirildiğinde kelimenin izahında Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin kelimenin anlamlarını 'البَسْلُ الحَالُلُ' 'helal' ve 'البَسْلُ الحَرَامُ' 'haram' şeklinde verdiği, devamında ise 'وأغرثُهما وأشهرُهما الحرامُ' diyerek kelimenin 'haram' anlamında kullanımının daha yaygın ve meşhur olduğunu belirttiği görülmektedir²⁷². Bu aynı zamanda el-Luğavî'nin kelimelerin sadece mana olarak değil kullanımları bakımından da bir tahlil ve tespit yaptığını da göstermektedir.

3.4.2. Şahitlerdeki Ezdâd Harici Kelimelerin Açıklanması

el-Luğavî'nin eserinde kullandığı bir başka metot olarak ezdâddan olan kelimeleri açıklarken şahit olarak kullandığı şiirlerde geçen diğer kelimeleri de açıklamaya tabi tutması göze çarpmaktadır. Bu durum 'البَيْع' kelimesinin 'satın almak' anlamında kullanıldığına dair şahitlerden biri olan Evs b. Hacer'in²⁷³ şu beytinde karşımıza çıkmaktadır (*Basît*):

²⁷⁰ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 51-56.

²⁷¹ *a.e.*, s. 53.

²⁷² *a.e.*, s. 51.

²⁷³ Şairin biyografisi için Bkz.: el-Cumaḥî, *a.g.e.*, s. 97; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, s. 99-102; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, IV, 350-351.

وَقَارَفْتُ وَهَيَّي لَمْ تَجْرَبْ وَبَاعَ لَهَا مِنْ الْفَصَافِصِ بِالنَّمِيِّ سِفْسِيرُ

(O deve) Neredeyse uyuz hastalığına yakalanıyordu da, simsar ona parayla (ilaç olsun diye) taze sebze/yonca satın aldı²⁷⁴.

Evs b. Hacer bu beyitte yanlarında uzun süre kalıp da kendisine hiçbir iyiliklerinin dokunmadığı bir kabileyi hicveder.

Ebu't-Ṭayyib beyti zikrettikten sonra beyitte geçen kelimelerin bazılarını şu şekilde açıklamaktadır:

القَصَافِصِ : الرُّطَابُ 'taze yenen sebze/yonca'

النَّمِيِّ : الفُلُوسُ 'para'

السِّفْسِيرُ : الحَاذِقُ بِالْخِدْمَةِ، السَّمْسَارُ 'komisyoncu, aracı, halk dilinde simsar'²⁷⁵

Görüldüğü gibi Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ezdâd olan lafızla birlikte beyitte geçen diğer kelimelerin anlamlarını kendisi açıklayarak kullanımlarına dair bilgiler vermiştir. Bu da şahitleri yalın bir halde zikretmediğini, incelemeler yaparak tespitler ortaya koyduğunu göstermektedir.

²⁷⁴ Evs b. Hacer, *Dîvânu Evs b. Hacer*, (tah.: Muhammed Yûsuf Necm), Dâru Şâdir, Beyrut, 1979, s. 41.

²⁷⁵ el-Luğavî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, s. 58.

SONUÇ

Ezdâd ‘الأضداد’; birbirine zıt iki anlamı bünyesinde barındıran kelimeleri ifade eden bir ıstılahtır. Ezdâd, pek çok âlim tarafından birden çok anlama gelen (müşterek) lafızlar arasında kabul edilmektedir. Ebu’-Tayyib el-Luğavî ise bu görüşe katılmamıştır ve “Anlamda ihtilaf, zıtlıktan daha genel bir kavramdır dolayısıyla birbirine zıt iki kelimenin manası aynı zamanda anlamca muhaliftir ancak anlamca birbirine muhalif her kelime birbirinin zıddı değildir” diyerek ezdâda farklı bir bakış açısı getirmiş ve daha kendine özgü bir tanım yaparak onu müşterek lafızlardan ayrı müstakil bir konu olarak kabul etmiştir.

Arap dilinde ezdâd meselesi, üzerinde sıkça tartışmaların yapıldığı ve bu tartışmaların halen sürdüğü bir konudur. Tartışmaların bir kısmı Arap dilinde ezdâdın varlığı üzerinedir ve gerek ilmî gerekse ilmî olmayan sebeplerle Arap dilinde böyle bir olgunun bulunmadığı görüşleri ileri sürülmüştür. Reddedenlerin aksine ezdâdın varlığını kabul edenler dikkate alınacak olursa onlar arasında da bir yeknesaklık mevcut değildir. Tartışmaların bir kısmı ezdâddan olan kelimelerin sayısı etrafında cereyan etmektedir. Kimi âlimler sınırları çok geniş tutmuş, kimileri de tam tersine oldukça daraltmışlardır. Bunlar dışında orta yolu tercih edenler de mevcuttur. Ebu’-Tayyib el-Luğavî ele aldığı kelime sayısı bakımından ezdâdın sınırlarını geniş tutanlar kapsamına girmektedir.

Dildeki ezdâd olgusunu kabul edenlerin bir diğer tartışma noktası da ezdâdın ortaya çıkış sebepleridir. Genel itibariyle lehçe farklılıkları ezdâdın ortaya çıkmasındaki temel unsur olarak göze çarpmaktadır. Bu hususta inceleme yapmış olan pek çok âlim aynı kelimenin farklı lehçelerde zıt anlamlara gelmesinin kelimenin ezdâd olarak kabul edilmesinde bir sakınca oluşturmayacağını öne sürmüştür. Ebu’-Tayyib el-Luğavî de bu görüşü benimsemiş ve farklı lehçelerdeki kullanımların ezdâda yol açabileceğini belirterek buna örnek olan kelime ve tabirlere eserinde yer vermiştir.

Ebu’-Tayyib el-Luğavî’nin *Kitâbu’l-Ezdâd fî Kelâmi’l-‘Arab* adlı eseri alanında yazılmış en kapsamlı eserdir. Eserin bir diğer özelliği de içinde yer alan maddelerin harf sırasına göre tertip edilmesidir. Ancak harflere göre ayrılan bablar

kendi içinde alfabetik bir sıraya tabi tutulmamıştır. Bu yönüyle kullanımı zor olsa da kendisinden önce yazılmış eserlerde yer almayan bu özelliğiyle kitap önemli bir eksikliği de ortadan kaldırmış ve diğer müelliflere de ilham kaynağı olmuştur. Zira kendisini takip eden ve ezdâd müellifi olan es-Sâğânî bu eksikliği ortadan kaldırarak eserinde yer alan kelimeleri tam bir alfabetik sırayla tertip etmiştir.

Müellif kendi kıstaslarına göre ezdâd olarak kabul etmediği kelimeleri tıpkı es-Sicistânî gibi kitabının sonunda müstakil bir yer ayırdığı zeyl kısmında zikretmiştir, ancak bunu yaparken es-Sicistânî'den farklı olarak kelimeleri dört ana başlık altında vermiştir. Zeyl bu haliyle daha ilmî bir yapıya kavuşmuştur. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, başkalarının kendisi hakkında bu kelimelerden haberdar olmadığı zannına kapılmaması için ezdâddan olmamalarına rağmen bu kelimeleri zeylde topladığını da eserinde özellikle belirtmiştir.

Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî'nin eleştirilecek yönü ise ezdâddan kabul etmeyip zeylde yer verdiği kelimelerin yapılarına benzerlik arz eden yahut birebir uyan ve kendi ölçütlerine göre ezdâd olarak kabul etmemesi gereken kelimelere kitabında yer vermesidir.

Bütün bunlara rağmen ezdâd alanında böylesine kapsamlı bir eserin hak ettiği ilgiyi görmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu eser, ezdâda kuşkuyla yaklaşanlar ve onu inkâr edenlere karşı ezdâdın varlığını ispat açısından önemli bir görevi yerine getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Âlu Yâsîn, Muhammed Huseyn, *el-Ezâdât fi'l-Luğa*, Matba'atu'l-Me'ârif, Bağdat, 1974.
- Apak, Âdem, “Şu'ûbiyye”, *DİA*, XXXIX, 244-246, İstanbul, 2010.
- Arpa, Abdulmuttalip, *Arap Dilinde Bir Çokanlamlılık Türü: Ezâdât –Doğuşu, Gelişimi ve Kur'an'daki Tezâhürleri-*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2010/1-2.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah b. Sehl, *el-Evâil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987/1407.
- el-A'sâ, Ebû Başîr Meymûn b. Kays, *Dîvânu'l-A'sâ'l-Kebîr*, (tah.: Mehdî Muhammed Nâşıruddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, (tah.: Muhammed Nebîl Tarîfî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, (ed.: Şerafettin Yalçınkaya, Rifat Bilge), Ma'ârif Vekaleti, İstanbul, 1945.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Arapça Tercümesi: *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (çev.: Dr. Abdulhâlim en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts.
- _____, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL) Supplementband*, I-III, Leiden, 1937-1939.
- el-Buḥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (tah.: Muhammed Zuheyr b. Nâşır en-Nâşır), Dâru Tavki'n-Necâh, Beyrut, 1422.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (haz.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, ts.
- Cerîr b. 'Atiyye, *Dîvânu Cerîr*, (tah.: Yûsuf 'Îd), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992.
- el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa ve Sîḥâhu'l-'Arabîyye*, (tah.: Ahmed Abdulğafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.

- el-Cumahî, Muhammed b. Selâm, *Tabakâtu Fuḥûli's-Şu'arâ*, (tah.: Mahmûd Muhammed Şâkir), Dâru'l-Medenî, Cidde, 1974.
- Çelebi, Muharrem, "Ezdâd", *DİA*, XII, 47-48, İstanbul, 1995.
- Evs b. Hacer, *Dîvânu Evs b. Hacer*, (tah.: Muhammed Yûsuf Necm), Dâru Şâdir, Beyrut, 1979.
- el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, (ed.: Dâvûd Sellûm, Dâvûd Selmân 'Anbekî, İn'âm Dâvûd Sellûm), Mektebetu Lubnân, Beyrut, 2004.
- el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbuddîn b. Abdullah Yâkût er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1980.
- _____, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Şâdir, Beyrut, 1995.
- Hassân b. Sabit el-Enşârî, *Dîvânu Hassân b. Sabit*, (tah.: Abdurrahman el-Berkûkî), Dâru'l-Endelus, Beyrut, 1966.
- Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheratu'l-Luğa*, (tah.: Dr. Remzi Munîr Ba'lebekkî), Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Sunenu'l-'Arabi fî Kelâmihâ*, (tah.: Ömer Fârûk et-Ṭabbâ'), Mektebetu'l-Me'ârif, 1993.
- _____, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Sunenu'l-'Arabi fî Kelâmihâ*, (nşr.: es-Seyyid Ahmed es-Sakr), Kâhire, 1977.
- _____, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa*, (tah.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, Brill Matbaası, Leiden, 1902.
- _____, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'an*, (tah.: Ahmed Sakr) Dâru't-Turâs, Kâhire, 1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Ḳazvînî (tah.: Muhammed Nâşiruddîn el-Elbânî), *Sünenu İbn Mâce*, Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts.

- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Şerhu'l-Kaşâidi's-Sebi't-Tivâli'l-Câhiliyyât*, (tah.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts.
- _____, *Kitâbu'l-Ezdâd*, (tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1987.
- İbnu'l-Eşîr, Ebu's-Sa'âdât Mecduddîn el-Mubârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eşer*, el-Matba'atu'l-Hayriyye, Kâhire, 1322.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferac Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk, *Kitâbu'l-Fihrist*, (tah.: İbrahim Ramazan), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- İmruu'l-Kays, *Dîvânu İmrii'l-Kays*, (tah.: Hannâ el-Fâhûrî), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2005.
- el-İsfehânî, Ebû'l-Ferac Ali b. Huseyn, *Kitâbu'l-Eġânî*, (tah.: Semîr Câbir), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1986.
- el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-Umevî, *Fehrese mâ Ravâhu an Şuyûhihi mine'd-Devâvîni'l-Muşannefe fî Durûbi'l-'İlm ve Envâ'i'l-Ma'ârif*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1997.
- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, (ed.: Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge), Me'ârif Vekâleti, İstanbul, 1941.
- K'ab b. Zuheyr, *Dîvânu K'ab b. Zuheyr*, (tah.: Ali Fâ'ûr), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1997.
- el-Kıftî, Cemaluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, (tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire ve Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1986.
- Kılıçlı, Mustafa, *Arapça'da Ezdâd Konusundaki Başlıca Kitaplar ve Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin Kitâbu'l-Ezdâd'ının Te'lifi Üzerine*, Fen-Edebiyat Fk. Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, Erzurum, 1992, sayı 20.
- Kuṭrub, Ebû Ali Muhammed b. el-Musteni'r, *Kitâbu'l-Ezdâd*, (tah.: Hannâ Haddâd), Dâru'l-'Ulûm, Riyâd, 1984.
- el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Fevâtu'l-Vefeyât*, (tah.: Dr. İhsân Abbâs), Dâru Şâdir, Beyrut, 1974.

- Lebîd b. Rebîa', *Dîvânu Lebîd b. Rebîa'*, (tah.: Hâmdû Tammâs), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.
- el-Luğavî, Ebu't-Ṭayyib Abdulvâhid b. Ali el-Halebî, *Kitâbu'l-Ezâd fî Kelâmi'l-'Arab*, (tah.: İzzet Hasen), Dâru Ṭalâs, Dîmeşk, 1996.
- _____, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, (tah.: Muḥammed Ebu'l-Fazl İbrahîm), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2002.
- _____, *Şeceru'd-Durr fî Tedâhuli'l-Kelâm bi'l-Me'âni'l-Muhtelifa*, (tah.: Muḥammed Abdulcevâd), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1985.
- el-Ma'arrî, Ebu'l-'Alâ Ahmed b. Abdullah b. Süleyman, *Risâletu'l-Ğufrân ve Ma'ahâ Naşşu Muhakkık min Risâleti İbni'l-Kârîh*, (tah.: Dr. 'Âişe Abdurrahmân), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1997.
- *el-Mevrid, Mecelletun Turâsiyyetun Faşliyyetun*, Bağdat, 1979, VIII, sayı 4, 161.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccac el-Keşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, (tah.: Muḥammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1374.
- en-Nâbiğatu'z-Zubyânî, *Dîvânu'n-Nâbiğati'z-Zubyânî*, (tah.: Hâmdû Tammâs), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2005.
- Ömer Muhtar, Ahmed, *'İlmu'd-Delâle*, Mektebetu Dâru'l-'Urûbe, Kuveyt, 1982.
- Özbeklikçi, M. Reşit, "Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî", *DİA*, X, 345, İstanbul, 1994.
- es-Safedî, Salâhuddin Halîl b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (tah.: Ahmet el-Arnâût, Turki Mustafa), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyye, Beyrut, 2000.
- es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, Abdulmelik b. Muḥammed b. İsmâîl, *Fıkhu'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, (tah. Mustafa es-Sakâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdulḥafîz Şelebî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1954.
- Sezgin, Fuad, *Geschichte der Arabischen Schriftum (GAS)*, Arapça Tercümesi: *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî VIII/I-II*, (çev.: 'Arafe Mustafa, Mâzin 'Amâvî), İdâratu's-Şekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmi'a, Riyâd, 1988.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kânber, *el-Kitâb*, (tah.: Abdusselâm Muḥammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1988.

- es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muḥammed b. Osmân, “*Kitâbu’l-Ezdâd*”, (tah.: August Haffner, “*Selâsetu Kutub fi’l-Ezdâd*”), el-Matba’atu’l-Kâsûlîkiyye li’l-Âbâi’l-Yesû’iyyîn , Beyrut, 1912.
- _____, *Kitâbu’l-Ezdâd*, (nşr. Muḥammed Abdulkâdir Ahmed), Kâhire, 1991.
- eş-Şûlî, Abdullah b. Hemmâm, *Şi’ru Abdillâh b. Hemmâm eş-Şûlî*, (tah.: Velîd Muḥammed es-Serâkibî), Merkezu Cum’ati’l-Mâcid li’s-Sekâfeti ve’t-Turâs, Dubey, 1996.
- es-Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn, *el-Muzhir fi ‘Ulûmi’l-Luġa ve Envâ’ihâ*, (ed.: Muḥammed el-Becâvî), Dâru’l-Cîl ve Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts.
- _____, *Buġyetu’l-Vu’ât fi Tabakâti’l-Luġaviyyîn ve’n-Nuḥât* (tah.: Muḥammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1979.
- Şahin, Muḥammed Tevfik, *el-Muštereku’l-Luġavî*, Matba’atu’t-Da’veti’l-İslâmiyye, Kahire, 1980.
- eṭ-Ṭabbâh, Muḥammed Râġib b. Mahmûd b. Hâşim el-Ḥalebî, *Î’lâmu’n-Nubelâ bi Târîhi Ḥaleb eş-Şehbâ*, Dâru’l-Kalemi’l-‘Arabî, Ḥaleb, 1988.
- Ṭarâfe b. el-‘Abd, *Dîvânu Ṭarâfe b. el-‘Abd*, (tah.: Muḥammed Abdurrahîm), Dâru’r-Râṭibi’l-Câmi’iyye, Beyrut, 2008.
- Türkmen, Sabri, *Kur’an-ı Kerîm’de Ezdâd*, Marîfe, yıl 10, sayı 2, güz 2010.
- Vâfî, Ali Abdulvâhid, *Fıkhu’l-Luġa*, Dâru Nehdati Mısr, Kahire, 1972.
- el-Yemânî, Abdulbâkî b. Abdulmecîd, *İşâratu’t-Ta’yîn fi Terâcimi’n-Nuḥât ve’l-Luġaviyyîn* (tah. Abdulmecid Diyâb), Şeriketu’t-Tıbbâ’ati’l-‘Arabiyyeti’s-Suûdiyye, Riyad, 1986.
- ez-Zebîdî, Muḥibbuddîn Ebu’l-Feyz Seyyid Muḥammed Murtażâ el-Ḥuseynî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Ķâmûs*, (tah.: Dr. Abdulazîz Maṭar), Matba’atu Ḥukumeti’l-Kuveyt, Kuveyt, 1994.
- ez-Zirikli, Ḥayruddîn, *el-Â’lâm Ķâmûsu Terâcim li Eşheri’r-Ricâli ve’n-Nisâi mine’l-‘Arabî ve’l-Musta’rabîne ve’l-Müsteşrikin*, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 2002.
- Zu’r-rumme, Ebu’l-Hâriş Ğaylân b. ‘Ukbe b. Buheys, *Dîvânu Zi’r-rumme*, (tah.: Vâzih eş-Şamed), Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1997.